

T.C

ÜSKÜDAR ÜNİVERSİTESİ

TASAVVUF ARAŞTIRMALARI ENSTİTÜSÜ

TASAVVUF KÜLTÜRÜ VE EDEBİYATI ANABİLİM DALI

**TUHFETÜ'L-VESÂYÂ'DAKİ FÜTÜVVET AĞACININ BURGÂZÎ VE
İZNİKLİ EŞREF B. AHMED'İN FÜTÜVVETNÂMELERİNDEKİ İZLERİ**

Ayşegül Merve UZGUR

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Danışman

Dr. Öğretim Üyesi Hatice Dilek GÜLDÜTUNA

İstanbul-2022

(UZGUR, Ayşegül Merve, Yüksek Lisans, İstanbul,2021)

*Tuhfetü'l-vesâyâ 'daki Fütüvvet Ağacının Burgâzî ve İznikli Eşref b. Ahmed'in
Fütüvvetnâmelerindeki İzleri*

Özet

Fütüvvet; VIII. yüzyıldan itibaren dînî ve tasavvufî, XIII. yüzyıldan itibaren de içtimâî anlamda insanların anlayışlarında yer alan ahlâkî bir öğretilerdir. Tarihte bu öğretilerin yazılı kaynakları olan fütüvvetnâmeler kronolojik olarak sıralandığında tasavvufî içerikli fütüvvetnâmeler önemli bir yer teşkil etmektedir. Fütüvvet ve fütüvvet ahlâkı; Hakk'ın insandaki tecelliyâtının güzelliklerinin açığa çıkarılmasını, ağaç ise insanın hakikatini ve güzel hasletlerini târif etmek için kullanılmıştır. Fütüvvetnâmeler ortaya çıkış dönem ve sebepleri itibari ile insanları erdem, güzel ahlâk gibi hasletlerle buluşturmuş, yaşamı kolaylaştıracak kâide ve kuralları tanımlamış, ahlâkın şubeleri ile yöntem ve yol göstermiş edebî eserlerdir. Tezde bu doğrultuda yazılan üç fütüvvetnâme konu edilmiştir. Bu eserler; Nakkaş Ahmet el-Harpûti'ye âit olan *Tuhfetü'l-vesâyâ*, *Burgâzî Fütüvvetnâmesi* ve *İznikli Eşref b. Ahmed Fütüvvetnâmesi*'dir. Sözü edilen fütüvvetnâmelerde insan tekâmülü; ağaç sembolü üzerinden anlatılmıştır. *Tuhfetü'l-vesâyâ* adlı eser ağaç sembolünün tezde incelenmesinde çıkış noktası görevi görmektedir. Çalışmanın ana kaynakları olan diğer iki fütüvvetnâmede bu ağacın irtisamı ve mâhiyeti incelenmiştir. Gaye; ağaç sembolü üzerinden fütüvvet ahlâkının temellerini ve insanın tekâmülünü ifâde etmektir. Tezde bu anlamda öne çıkan kavramlar; fütüvvet, fütüvvet ahlâkı, fütüvvetnâme ve ağaç kavramlarıdır.

Anahtar kelimeler: Tasavvuf, fütüvvet, fetâ, ağaç, fütüvvetnâme, erdem, ahlâk, insan, din, sembol, tekâmül.

(UZGUR, Ayşegül Merve, Yüksek Lisans, İstanbul,2021)

*The Reflections of the Futuwwatnames of Burgâzî and
Eşref b.Ahmed of İznik in the Futuwwa Tree in the Tuhfetü'l-wasaya*

Abstract

Since the eighth century, Futuwwa has been moral teaching for understanding people in a religious and mystical sense; this understanding turned into the social sense since the thirteenth century. When the futuwwatnames, which are among the written sources of these historical teachings, are chronologically ordered, the mystical futuwwatnames maintain an essential standing. While futuwwa and the morality of futuwwa describe revealing the beauty of Allah's manifestation in man, the tree is used to describe man's truth and beautiful qualities. Futuwwatnames are literary works that brought people together with virtues and good morality, defined the rules and rules that would make life easier, and showed methods and ways with the branches of ethics. The three futuwvetnames written in this approach have been the subject of this thesis. These works are; Nakkaş Ahmet el-Harpûti's *Tuhfetü'l-vesâyâ*, *Futuwwatname of Burgâzî* and *Futuwwatname of İznikli Eşref b. Ahmed*. Human evolution is explained through a tree symbol in the mentioned futuwwatnames. The work named *Tuhfetü'l-vesâyâ* serves as the starting point for analyzing the tree symbol in the thesis. In the other two futuwvetnames, which are the primary sources of this study, the altitude and nature of this tree have been examined. This thesis aims to express the foundations of futuwwa morality and the evolution of man through the tree symbol. The main concepts in this thesis are futuwwa, futuwwa ethics, futuwwatname, and tree.

Key words: Tasawwuf, futuwwa, feta, tree, futuwwatname, virtue, moral (character), human, religion, symbol, evolution.

İÇİNDEKİLER

Tez Savunması Sınav Tutanağı	i
Özet.....	iv
Abstract.....	v
İÇİNDEKİLER.....	vi
KISALTMALAR	viii
1. GİRİŞ	1
1.1 Konuya Giriş.....	1
1.2 Tezin Amacı, Metodu ve Kaynakları.....	3
1.3 Araştırma Seviyesi	5
2. FÜTÜVVET VE FETÂ	8
2.1. Fütüvvet Kavramı	8
2.2. İslâm Öncesi Arap Toplumunda Fütüvvet.....	9
2.3. Kur’ân ve Tasavvufta Fütüvvet	14
2.4. Fütüvvet Ahlâkı ve Eğitimi.....	20
2.5. Edebî Metin Türü Olarak Fütüvvetnâme	26
3. FÜTÜVVET AĞACI.....	29
3.1. Şecer.....	29
3.1.1. İnsan Perspektifi Üzerinden Şecer	30
3.1.2. Din ve Mâneviyat Perspektifi Üzerinden Şecer	33
3.1.3. Tasavvûfî Perspektif Üzerinden Şecer	35
3.1.4. Semâvî Perspektif Üzerinden Şecer	38
3.2. Fütüvvetnâmelerde Şecer Tasviri	41
3.2.1. <i>Tuhfetü ’l-vesâyâ</i> ve Şecer Tasvîri	42

3.2.2. <i>Burgâzî Fütüvvetnâmesi</i>	68
3.2.3. <i>İznikli Eşref b. Ahmed Fütüvvetnâmesi</i>	79
4. SONUÇ	93
KAYNAKLAR	97
EKLER	111
EK-1. <i>Tuhfetü'l-Vesâyâ</i> Fütüvvetnâmesindeki Şecer Tasviri.....	111
EK-2. <i>Tuhfetü'l-Vesâyâ</i> Fütüvvetnâmesindeki Şecer Tasvirinin Renkli Çizimi	112
EK-3. <i>Tuhfetü'l-Vesâyâ</i> Fütüvvetnâmesindeki Şecer Tasvirinin Şematik Çizimi	113
EK-4. <i>Tuhfetü'l-Vesâyâ</i> Fütüvvetnâmesindeki Şecer Tasvirinin Şematik Çizimi	114
EK-5. <i>Burgâzî</i> Fütüvvetnâmesinden Örnek İki Sayfa	115
EK-6. <i>Burgâzî</i> Fütüvvetnâmesinin Son Sayfası	116
Özgeçmiş... ..	119
Bilimsel Etik Sayfası	119

KISALTMALAR

ABD	Ana bilim dalı
age.	Adı geçen eser
agm.	Adı geçen madde, makale
agy.	Adı geçen yayın
Ar.	Arapça
ay.	Aynı yer
bk.	Bakınız
Böl.	Bölüm
bs.	Baskı, basım C Cilt
çev.	Çeviren
doğ.	Doğum tarihi
drl.	Derleyen
DT	Doktora Tezi
dzl.	Düzenleyen
ed.	Editör
Ens.	Enstitü
et.	Erişim tarihi
Fak.	Fakülte
Far.	Farsça H Hicri
haz.	Hazırlayan
krş.	Karşılaştı(ınız) M Miladi
mec.	Mecaz
MÖ	Milattan önce
MS	Milattan sonra
No.	Numara
Osm. T.	Osmanlı Türkçesi
öl.	Ölüm tarihi
ör.	Örnek
S	Sayı
s.	Sayfa
T.	Türkçe
tar.	Tarih
ty.	Tarih yok
Ü	Üniversite
vb.	Ve başkası, ve başkaları, ve benzeri, ve benzerleri, ve bunun gibi
Yay.	Yayını, Yayınları
YLT	Yüksek Lisans Tezi
yy.	Yüzyıl

1. GİRİŞ

1.1 Konuya Giriş

Kâinat, tüm mevcudiyetiyle insana benzer. İnsan ise zâhirî itibariyle kâinatın sadece bir numûnesidir.¹ Bununla beraber yaratılış misyonu ve yüklendiği sır ile bir kâinattan daha fazlasıdır hatta yaratılışın amacıdır.² Amacın mâhiyeti bir bilimsel terminoloji üzerinden târif edilseydi, bu tanım insanın makrokozmos/en büyük âlem olarak³ ifadesi olurdu. İnsan dünya hayatında maddenin içerisinde varoluşu ile mikrokozmos yani âlemin bir cüz'ü olarak görünse de, mânevî hayatının içerisinde hududunu kendisinin bile çizemeyeceği bir enginliğe sahiptir. Yaratılmış varlıkların en kıymetlisi olan insan, tabiatı gereği her düzeni, sistemi, olguyu gerek zihin dünyasında gerekse his dünyasında barındırmaktadır.⁴ İnsanoğlunun değerli oluşu ve kendisine bahşedilen hayatın kıymeti göz önünde bulundurulduğunda insanın öz cevherine sahip çıkmaması, kendisine bahşedilmiş olan maddî ve mânevî güzellikleri hiçe sayması anlamına gelir. Maddî ve mânevî değerlerin korunmasının en güzel ve doğru yolu ahlâkın güzelliğinden geçmektedir.

Ahlâk; doğru davranışların, fiillerin, meydana gelmesi durumunu ve bir insanın tabiatını ve hakikatini ifâde eden kavramdır. Güzel ahlâk; insanda huy ve seciyenin yerli yerince ve dengeli bir biçimde bulunmasını târif eden bir sıfattır. Fütüvvet ve fütüvvet ahlâkı da; güzel ahlâkın alâmet-i fârikasıdır. Hz. Âdem'den bu yana insanoğlu; varlığın içerisindeki yerini bulmak, ahlâk ve fazîlet değerlerine ulaşmak adına mücâdele vermiş; Hak'tan bildirilen semâvî hüküm ve ilkeleri hayat prensibi haline getirebilmek için çaba göstermiştir. Mîlâdî 610⁵ yılı öncesini işâret eden İslâm öncesi devirde bu ilke ve hükümler; insanı önceleyen bir diğergâmlık anlayışı ile yaşayan toplulukların anlayışlarında bulunmakta idi.⁶ İslâm öncesi dönem; çalışmanın gayesine ulaşabilmesi adına bu noktada önemli

¹ Krş. Yiğit, "İbn Arabî'de Ontolojik Açıdan İnsan", 2016, 220.

² Krş. agm. 210.

³ Krş. agm. 217.

⁴ Krş. Gazzâlî, *Ahlâk Kitabı*, 2007, 156.

⁵ Krş. Özcan, "İslâm", 2001, 23:27.

⁶ Krş. Apak, *Kur'an'ın Geliş Ortamında Arap Toplumu*, 2019, 144.

bir zemindir. Bu döneme kendilerini yardımsever, adaletli, cömert ve yiğit olarak addeden bir grup insan damgasını vurmuştur. Cemiyet şuuru ile bir araya gelen bu insanlar Hılfü'l-Fudûl Cemiyeti olarak bilinir idi. Çalışmanın konusu ile paralel bir anlayışta olan bu cemiyetin insanları, gayelerini bir yeminle perçinleştirerek toplumlara faydalı olabilmek adına kurulduğu ilk vakitlerde, bireysel bir dayanışma iken; zamanla bu anlayış kurumsallaşarak, Hz. Muhammed (sas)'in bi'setiyle, sahabe hayatında olgunluk ve kemâl noktasını bulmuştur.

Hılfü'l-Fudûl'un temsil ettiği güzel ahlâk ve erdemi ifâde eden fütüvvet ahlâkı; Abbâsî devletin 37. halîfesi olan İmâm Nâsır döneminde, kurumsal bir kimlik kazanarak⁷ temellerini daha da sağlamlaştırmış ve mekân bağlamı olarak da sınırlarını genişletmiştir. Horasan, İran, Bağdat, Irak gibi birçok bölgede etkilerini hissettiren bu anlayış, zamanla tüm Anadolu'ya yayılarak günümüze dek gönüller fethetmeye devam etmiştir.⁸

10.yüzyılda Türklerin İslâmiyeti kabulü üzerinden geçen bir asırlık sürecin ardından, 11.yüzyılda Türk tarihinin en mühim dönüm noktası gerçekleşmiş; Türkler, Orta Asya'dan Anadolu'ya ilk akınlarını göndermişlerdir.⁹ Tarihî süreç içerisinde birçok milleti, dîn ve devleti bünyesinde barındırmış yapısı içerisinde birçok kültüre ayak uydurmuş bir coğrafyaya sahip olan Anadolu'ya yapılan bu akınlar, yaşanılacak olan yurdun dînî, kültürel ve sosyolojik açıdan güçlü hale gelmesine vesîle olmuştur. Bu anlamda; Anadolu'ya gelen zirve şahsiyetler, dervişler; İslâmiyetle gelen tevhîd inancını ve tasavvufu insanların anlayışına sunmuşlardır. Toplumun ahlâkî açıdan sarsılmaz bir temel üzerine kurulması adına dâim gayrette olmuşlardır. Bu gayretli çalışmada en büyük destek, dönemin Horasan Alperenleri¹⁰ adı verilen tasavvufî eğitim almış gönül insanlarından gelmiştir. İslâmı anlamak adına yapılan maddî ve mânevî tüm faâliyetlerin toplandığı ve oradan fütûhata vesîle olan kapının kilidini açanlar; işte bu fetâlar, civanmertler, alperenler olmuştur. Bu yüce gönüllü insanların varlığı; insanlık adına, din adına, toplum adına, milletler adına âdeta umut teşkil etmiştir.

⁷ Krş. Küçükdağ, "Başkent Konya'da Türkiye Selçukluları Döneminde Esnaf Örgütlenmesi", 2017, 178.

⁸ Krş. age. 20.

⁹ Krş. Çetin, *Türk-İslâm Devletleri Tarihi*, 2016, xviii.

¹⁰ Krş. Gündoğdu, *Hacı Bektâş-ı Velî ve Kâmil İnsan-Fâzıl Toplum Paradigması*, 2020, 97.

İslâm devletinin kurulmasının ardından; inanç, fikir ve bakış açısı noktasında yeni bir anlayışın hayata geçmesi¹¹ üzerinden değerlendirildiğinde fütüvvet kavramı Emevîler döneminde münferit bir anlayış olmaktan çıkmış, Abbâsîler döneminde devletin ve milletin resmî ilkesinde önemli ölçüde yerini almıştır.¹² Tasavvûf ahlâkı ile birlikte vizyon ve misyonu insanlığın anlayışına sunan fütüvvet ahlâkı varlığını günümüze dek sürdürmüştür, sürdürmeye de devam etmektedir.

1.2 Tezin Amacı, Metodu ve Kaynakları

Araştırmanın zemîninde yatan temel soru ve fikir olan, dünyevî ve uhrevî ilkeleri doğru bir usûlde bilip uygulamak; İslâm dininin kural ve kâideleri ile hareket etmekten geçmektedir. Kökeni tanımaktan gelen İslâm; tanımak, tanışmak, bilmek dolayısı ile de önce ‘kendini bilmeyi’ yani yaratıcıyı bilmeyi gerektirmektedir. İnanç, ahlâk ve anlayış ekseninde her insanın bağlı olduğu bir ilke vardır. Çalışmada bu ilkenin adı fütüvvet ahlâkıdır. Bu ahlâkın usûl ilmi de; yaratılıştan gelen saflığı ve paklığı canlı tutabilmek adına mânevî umdeleri keşfedip, kalıcı olabilmesi için daima nefsi ile mücâdele vermektir. Verilen mücâdelenin başarılı ve kalıcı olmasının en doğru yolu da yaratıcının Kelâmullâh’ı ile bu Kelâmullâh’ın tanınması ve dosdoğru anlaşılması üzere yarattığı ve âlem-i dünyaya gönderdiği elçisidir.

İnsanoğlunun maddî ve mânevî değerlerinin farkına vardırarak ve insan farkındalığını artıracak faktörlerden bir tanesi de X. yüzyıl ve sonrasında kaleme alınan ve güzel ahlâk esaslarını ele alan fütüvvetnâmeler olmuştur. Fütüvvetnâmeler; fütüvvet erkânını, yani ahlâkî açıdan ihtiyaç duyulan öğreti ve anlayışları bünyesinde barındıran edebî eserlerdir. Abdülbaki Gölpınarlı; “*İslâm ve Türk İllerinde Fütüvvet Teşkilatı*” adlı eserinde 6 adet fütüvvetnâmenin tercümesine yer vermektedir. İçlerinden ağaç sembolü tasviri ile eserini özel ve nitelikli kılan; Nakkaş Ahmet el-Harpûtî’nin *Tuhfetü’l-vesâyâ*’sıdır.¹³ Bu çalışmaya konu olan fütüvvet ağacı sembolü; insandaki farkındalığın zâhirî ve bâtinî mânâda artması amacıyla yazılmış olan *Tuhfetü’l-vesâyâ*

¹¹ Krş. Yazıcı, *İlk Türk-İslâm Devletleri Tarihi*, 2020, 29.

¹² Krş. Aytekin, *Tarihten Günümüze Fütüvvet ve Ahîlik*, 2017, 18.

¹³ Nakkaş Ahmet el-Harpûtî’nin 13. yüzyılda yaşadığı bilinmektedir.

fütüvvetnâmesinde yer almaktadır. *Tuhfetü'l-vesâyâ*; ‘Vasiyetler Hediyesi’ mânâsına gelmektedir. Eserde ağaç figürü; insan ve insanın olgunlaşma sürecini temsil etmektedir. Çalışmamızın ana kaynakları; bu fütüvvetnâmeden esinlenen, kendisinden bir asır sonra Eski Anadolu Türkçesi ile ilk kez yazılmış olan *Burgâzî Fütüvvetnâmesi*¹⁴ ve bu geleneğin devamı olarak yine Eski Anadolu Türkçesi ile yazılmış olan İznikli Eşref b. Ahmed’e âit Fütüvvetnâme’dir.

Tezimizde ilk olarak *Tuhfetü'l-vesâyâ* fütüvvetnâmesi ve içinde bulunan fütüvvet ağacı tasviri tanıtılarak tasvirde ağacın dal ve yaprakları olarak yer alan kavramlar açıklanmıştır. Burgâzî’nin yazmış olduğu fütüvvetnâme ve nüshaları için kaynağımız; Abdülbaki Gölpınarlı’nın yapmış olduğu çalışma olmuştur.¹⁵ Tezde incelenen diğer fütüvvetnâme olan *İznikli Eşref b. Ahmed’in Fütüvvetnâmesi*’nin orijinal nüshasına; Orhan Bilgin’in 1992’de yayınlanan *Şeyh Eşref b. Ahmed: Fütüvvet-Nâme* adlı eserinden ulaşılmıştır. Orhan Bilgin’in ifadesi ile bu fütüvvetnâme; “küçük mesnevîdir ve Türk iktisâdî, içtimâî hayat üzerinde büyük tesir icrâ etmiş olan fütüvvet zihniyetinin XIV. asır ile XV. asrın ilk yarısındaki şeklini ortaya koymaktadır.”¹⁶ Çalışmamızda eserin içerisinde geçen Fütüvvetnâme, Şerî‘at ve Tarîkat bölümlerinden beyitler alıntılanmıştır. Beyitlerin ele alınmasından maksat; her bir beyitin güzel ahlâkın bir şubelerini ifade etmesi ve *Tuhfetü'l-vesâyâ*’da bulunan fütüvvet ağacı sembolünde geçen kavramlara yakınlığıdır. Bu amaçla Fütüvvetnâme bölümünden altı adet kavram (Edeb, Takvâ, Samîmiyet, Vera‘, Tevâzu), Şerî‘at bölümünden üç kavram (Îman, Cömertlik, Şerî‘at) ve Tarîkat bölümünden de bir kavram (Mârifet) ele alınmıştır. Kavramların günümüz Türkçesi ile ifadeleri de Mustafa Güneş’in *Fütüvvetnâme İyilik Kitabı*’ndan yapılmıştır.¹⁷ Eski Anadolu Türkçesi ile yazılan eser; beyitler üzerinden insanın seyr ü sülûk sürecini anlatmaktadır. Böylece tezimiz Fütüvvet ağacı tasvirinin kaynağı olması itibarıyla bir Arapça ve bu geleneğin devamı niteliğindeki iki Osmanlıca fütüvvetnâmeyi konu edinmiştir.

Tez, Giriş ve Sonuç bölümleri ile birlikte toplam 4 bölümden meydana gelmektedir. Girişi müteâkip 2. Bölümde Fetâ ve Fütüvvet kavramlarının; sözlük,

¹⁴ Bu Fütüvvetnâme literatürde Çobanoğlu Fütüvvetnamesi olarak da anılmaktadır.

¹⁵ Bk. Gölpınarlı, “Burgâzî ve ‘Fütüvvetname’si”, 1953, XV:1-4, 77-153.

¹⁶ Bilgin, *Şeyh Eşref b. Ahmed: Fütüvvet-Nâme*, 1992, 2.

¹⁷ Bk. Güneş, *Fütüvvetnâme-İyilik Kitabı*, 2016.

bölge, toplum, dîn ve tasavvuf, eğitim ve erdem, edebî metinler ve ahlâk perspektiflerinden izâhına yer verilmiştir. 3. ve ana bölümde önce ağaç sembolü insanî, dînî ve mânevî, tasavvufî, semâvî perspektiflerden değerlendirilmiş, daha sonra çalışmanın kaynakları olan *Tuhfetü'l-vesâyâ*, *Burgâzî Fütüvvetnâmesi* ve *İznikli Eşref b. Ahmed fütüvvetnâmelerinde* bulunan ağaç sembolü ve ahlâkî boyuttaki karşılıkları değerlendirilerek, ağacın insan tekâmülüne izdüşümü incelenmiştir. Sonuç bölümünde ise genel bir değerlendirme yapılması hedeflenmiştir. Çalışmada geçen Kur'an âyetlerinin tefsiri için Diyanet İşleri Meâlî¹⁸, Abdülkerîm Kuşeyrî'nin (ö. 1072) *Letâ'ifü'l-işârât* Tefsiri¹⁹, İbn Acîbe'ye (ö. 1809) âit *Bahrü'l-medîd* Tefsîri²⁰ ve İsmail Hakkı Bursevî'nin (ö. 1725) *Rûhu'l-Beyân* Tefsîri²¹ kullanılmıştır.

1.3 Araştırma Seviyesi

Fütüvvet ve fütüvvetnâmeler ile alakalı bugüne kadar pekçok çalışma yapılmış olup, Abdülbaki Gölpınarlı (1900-1982) Türkiye'de bu konuda en verimli araştırmacılardan birisidir. İstanbul Üniversitesi İktisad Fakültesi Mecmuasının 11. Cildi olarak 1950'de yayımlanan "İslâm ve Türk İllerinde Fütüvvet Teşkilatı" başlıklı geniş hacimli makalesinde hem Fütüvvet ve Fütüvvetnâmeler hakkında genel bilgilere yer verilmiş, hem de tarihimizde izler bırakan altı önemli Fütüvvetnâme metni neşredilmiştir. 1955 yılında Gölpınarlı'nın "Fütüvvet-Nâme-i Şeyh Seyyid Huseyn İbni Gaybî" isimli bir makale çalışması²² vardır. Bu eser Burgâzî Fütüvvetnâmesi'nden sonra yazılan ilk Türkçe fütüvvetnâmedir. Fatih Sultan Mehmed zamanında (1451-1481) yazılmıştır. 1956 yılında da Hüseyin Vâiz-i Kâşîfî'nin Fütüvvetnâmesi hakkında yazmış olduğu makale çalışması²³ bilinmektedir.

Batı'da araştırma alanı fütüvvet ve fütüvvetnâme üzerine olan önemli bir müsteşrik olan Alman Franz Taeschner'in 1953 yılında İstanbul Üniversitesi

¹⁸ Bk. <https://kuran.diyanet.gov.tr>, et. 11.08.2021

¹⁹ Bk. Kuşeyrî, *Letâ'ifü'l-işârât (İlâhî Kelâmın Sırları)*, 2020.

²⁰ Bk. İbn Acîbe, *Bahrü'l Medîd fî Tefsiri'l-Kur'âni'l-Mecîd*, 2015.

²¹ Bk. Bursevi, *Ruhû'l-Beyân Tefsîri*, 1995.

²² Bk. Gölpınarlı, "Fütüvvet-Nâme-i Şeyh Seyyid Huseyn İbni Gaybî", 1955.

²³ Bk. Gölpınarlı, "Fütüvvet-Nâme-i Sultanî" ve Fütüvvet Hakkında Notlar", 1956.

İktisat Fakültesi Mecmuası'nın 15. cildinde Türkçe'ye tercüme edilerek yayımlanan "İslam Ortaçağında Futuvva (Fütüvvet Teşkilâtı)" başlıklı makalesi²⁴ bulunmaktadır. Makalede, Ortaçağ İslâm dünyasında genel anlamda Fütüvvet olarak anılan ve genç erkek birliklerini ifade eden teşkilâtın kelime anlamı ve menşei açıklanarak fikrî ve sosyal tarihi üzerinde durulmuş, fütüvvet edebiyatı hakkında da bilgiler verilmiştir. Ayrıca Abbasi halifesi İmam Nâsır'ın Fütüvvet Teşkilâtı'nı birleştirici rolü vurgulanmış, saraya bağlı fütüvvetin özelliklerine değinilmiştir. Taeschner'in konu hakkında ömrü boyunca üzerinde çalıştığı bir dizi makale ve tercüme *Zünfte und Bruderschaften im Islam*²⁵ adıyla kitaplaştırılmıştır.

Çalışmamızda adı geçen eserler hakkında yapılmış olan akademik araştırmalar da mevcuttur. Burgâzî Fütüvvetnâmesi ile ilgili 2006 yılında Kaan Yılmaz tarafından yazılmış yüksek lisans tezi²⁶ bulunmaktadır. Bu çalışma, 13. yüzyılda yazıldığı tahmin edilen, eldeki ilk nüshası H.923/M.1507 tarihinde istinsah edilmiş Burgâzî Fütüvvetnâmesi üzerinde yapılmış dil incelemesi ve metin transkripsiyonundan oluşmaktadır. Yine Kaan Yılmaz'ın aynı fütüvvetnâme üzerine 2019 yılında yazmış olduğu bir makalesi²⁷ vardır. Makalede 1507 istinsah tarihli olan Burgâzî Fütüvvetnamesi'nin, Bosna Hersek'te katolog kaydı tutulmuş bulunan fakat daha önce Türkiye'deki literatüre bilgisi henüz yansımamış 1574 istinsah tarihli başka bir nüshası konu edilmiştir. İznikli Eşref b. Ahmed'e âit olan Fütüvvetnâme hakkında, 2019 yılında Aynur Kurt tarafından yazılmış bir makale²⁸ bulunmaktadır. Makalede, Şeyh Eşref b. Ahmed'in manzum fütüvvetnâmesinde dîni ve tasavvufî kavramlar incelenmiş, örneklerle açıklanmıştır.

Tezimizin ana konusu olan ağaç unsuru üzerine yapılmış çalışmalar da mevcuttur. 2008 yılında Kamile Çetin tarafından "Uluslararası Türk Kültüründe Meyve" konulu sempozyumda sunulan bildirinin genişletilerek yeniden hazırlanan makale çalışması²⁹ mevcuttur. Makalede, Sun'ullah Gaybî'nin *Keşfü'l-Gitâ* başlıklı

²⁴ Bk. Taeschner, "İslâm Ortaçağında Futuvva (Fütüvvet Teşkilâtı)", 1953.

²⁵ Bk. Taeschner, Franz, *Zünfte und Bruderschaften im Islam*, München: Artemis Verlag, 1979.

²⁶ Bk. Yılmaz, *Burgâzî Fütüvvetnâme Dil İncelemesi-Metin-Sözlük*, Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı, Yeni Türk Dili Bilim Dalı, 2006.

²⁷ Bk. Yılmaz, "Burgâzî Fütüvvetnâmesi'nin Travnik Nüshası Üzerine Notlar", 2019.

²⁸ Bk. Kurt, "Anadolu'da Bilinen İlk Türkçe Manzum Fütüvvetnâme Olan Şeyh Eşref b. Ahmed Fütüvvetnâmesinde Dîni Tasavvufî Muhtevâ", 2019.

²⁹ Bk. Çetin, "Tasavvuf Şiirinde Ağaç ve Meyve İstiâresi: Gaybî Örneği", 2008.

devriyyesi esas olmak üzere tasavvufî şiirde ağaç ve meyve istiârelerinin karşılık geldiği kavramlar konu edilmiştir. 2019 yılında Hür Mahmut Yücer ve Serhat Küçük'ün birlikte kaleme aldıkları “Tasavvuf Literatüründe Ağaç Sembolizmi ve Muhyî'nin Temsîl-i-Şecer İsimli Eseri” isimli makale çalışması³⁰ bulunmaktadır. Makalede, Şecer/ağaç sembolizminin dinî ve tasavvufî literatür içerisindeki yeri anlatılarak sonra Muhyi Efendi'nin Temsîl-i Şecer isimli yazma halindeki eseri tanıtılmıştır. Nakkaş Ahmet el-Harpûtî'nin *Tuhfetü 'l-vesâyâ* adlı eseri başta olmak üzere fütüvvetnâmelerde yer alan fütüvvet ağacı unsuru hakkında yapılmış akademik bir çalışmaya rastlanılmamıştır.

³⁰ Bk. Yücer ve Küçük, “Tasavvuf Literatüründe Ağaç Sembolizmi ve Muhyî'nin Temsîl-i-Şecer İsimli Eseri”, 2019.

2. FÜTÜVVET VE FETÂ

2.1. Fütüvvet Kavramı

Kavram; bir konu üzerine algımızda meydana gelen genel tasavvurdur.³¹ Bu tasavvur genel hatlarıyla soyut olur. Zihinde kavramın tasavvur hududu ne kadar geniş çizilirse o derece önem kazanır ve o ölçüde de anlaşılır hale gelir. Anlam ve önem birleşimi neticesinde de zihinde bir değer meydana gelir. Bu doğrultuda doğru öğrenilmesi, anlaşılması ve değerinin hakkının verilmesi gereken kavramlar vardır ki fütüvvet bunlardan bir tanesidir. Gençlik, kahramanlık, cömertlik mânâlarını taşıyan fütüvvet³², lügavî mânâda sehâvet ve şecâat özelliklerine sahip olma halini tanımlar.³³ Etimolojik açıdan da Arapça kökenli bir kelimedir. Arap harfleriyle f-t-v harflerinin bir araya gelmesinden oluşur. Kelimenin köken olarak yapısı tekil formda fetâ'dır. Latin dilinde fetâ kelimesi; gençlik mânâsını taşıyan “adolescens” kelimesinin muadili olan “iuvenis” kelimesinin karşılığı olarak kullanılır.³⁴ Fetâ kelimesinin çoğul hali fityândır.³⁵

Fütüvvetin formunu, karakterini, oluşturan fetâ kelimesinin kullanımı; İslâm öncesine dayanmaktadır.³⁶ Irkı, dili, mezhebi ne olursa olsun her toplumun içinde bireysel anlamda karakteriyle, ahlâkıyla ön planda olan kimseler vardır. İslâmdan önce Arap toplumunda da ahlâkı ile anılan kimseler fetâlar olmuştur. Fedâkâr, cömert, mert ve daha da önemlisi başka insanları önemseyen bir anlayış ile hareket ediyor olmaları ayırt edici davranışları olarak gösterilir. Hâtim et-Tâî; VI. yüzyılda bahsi geçen örnek şahsiyetlerden birisidir.³⁷ Tay kabilesinin prensi olan bu şahsiyet cömertliği ile bilinen bir kişidir.³⁸ İslâmın kabulünden sonra yiğitliği ve mertliği ile zikredilen zirve şahsiyetlerden birisi de Ebü'l-Hasen Alî b. Ebî Tâlib el-Kureşî el-Hâşimî'dir.³⁹ Aynı zamanda da ilk Müslümanlardan, Hz.

³¹ Krş. <http://lugatim.com/s/kavram>, et. 12.08.2021

³² Krş. Uludağ, “Fütüvvet”, 1996, 13:261.

³³ Krş. <http://lugatim.com/s/futuuvvet>, et. 12.08.2021

³⁴ Taeschner, “İslâm Ortaçağında Futuvva”, 1953, XV:3.

³⁵ Krş. Güner, *Tarihte Fütüvvet ve Ahîlik*, 2017, 19.

³⁶ Krş. Çağatay, *Bir Türk Kurumu Olan Ahîlik*, 1989, 4.

³⁷ Krş. Tülücü, “Hâtim et-Tâî”, 1997, 16:472.

³⁸ Krş. Çağatay, *Bir Türk Kurumu Olan Ahîlik*, 1989, 4.

³⁹ Fırlalı, “Ali”, 1989, 2:371.

Muhammed'in (sas) damadı ve Hulefâ-yi Râşidîn'in dördüncüsüdür.⁴⁰ Hz. Muhammed (sas) onu, yiğitliği ve cömertliği için; “*lâ fetâ illâ Ali*” (Ali'den başka yiğit yoktur) cümlesi ile tanımlar.⁴¹

2.2. İslâm Öncesi Arap Toplumunda Fütüvvet

Fetâ kavramının Arapça kökenli olması kavramın sosyal ortam ve bölge bakımından incelenmesini de gerekli kılar. Bu doğrultuda bir değerlendirme hem köken karakterini hem de kelime karakterini anlayabilmek adına sağlam bir zemin hazırlar. Sosyal ortam ve bölgeden maksat, genç anlamına gelen fetâ kavramını Arap Yarımadası'nın Güney bölgesi⁴² ile bu bölgede yaşayan insanların fitrî iklimleri üzerinden anlamaya gayret etmektir. Aynı zamanda amacımız fetâ-fütüvvet kelimelerinin İslâm'dan önceki dönemde nasıl seyrettiğini gözlemlemektir. Arapçada yiğit kavramının karşılıklarından birisi olan şecâat⁴³ kelimesinin kullanımına bakıldığında, “ahlâk literatüründe öfke (gazap) duygusunun akla itâat etmek suretiyle kazandığı îtidalli hali için kullanılır ve bazen saldırganlıkla korkaklığın orta noktası, bazen de korkaklığın karşıtı olarak gösterilir.”⁴⁴ İslâm'dan önceki dönemde yaşayan Arap topluluklarının hayat felsefelerinde de böyle bir anlayış bulunur.

Yerleşik düzenin, kurumsal hayat kimliğinin ön planda tutulduğu Güney bölgesi; “Arabiya-ı Sâide”⁴⁵ ismiyle de bilinen bir bölgedir. Bu coğrafi alanda Yemen, Hadramut ve Umman⁴⁶ gibi önem arz eden üç belde bulunur. Coğrafi şartlar içerisinde yapısal ve iklimsel anlamda mühim bir yer tutan bu alanlar; bölgenin siyâsî, kültürel ve ticarî⁴⁷ bakımdan güçlü bir yapıya sahip olmasına katkı sağlar. Coğrafya dalında antik dönemin kıymetli ismi olan Strabon (ö. 23); “...Arap Yarımadası'nın güney kısımları dört millet tarafından paylaşılmıştır”⁴⁸ şeklindeki açıklamasında, Güney bölgesinin ne kadar kozmopolit bir bölge olduğu fikrini

⁴⁰ agm. 371.

⁴¹ Krş. Çağatay, *Bir Türk Kurumu Olan Ahilik*, 1989, 4.

⁴² Krş. Apak, *Ana Hatlarıyla İslâm Öncesi Arap Tarihi ve Kültürü*, 2019, 24.

⁴³ Krş. Çağrı, “Şecâ‘at”, 2010, 38: 402.

⁴⁴ agm. 402.

⁴⁵ Apak, *Ana Hatlarıyla İslâm Öncesi Arap Tarihi ve Kültürü*, 2019, 24.

⁴⁶ age. 25.

⁴⁷ Krş. age. 29.

⁴⁸ Apak, *Ana Hatlarıyla İslâm Öncesi Arap Tarihi ve Kültürü*, 2019, 27.

perçinler niteliktedir. Burada bölgesel bazda bir açıklamadan maksat; insan tabiatına etki eden en önemli unsurlardan birisinin iklim karakteri olduğunu vurgulamaktır. Böyle bir etkinin yadsınamaz gerçekliğinde Arap toplumları, çöl faktörü de göz önünde bulundurulduğunda, zor şartlar içerisinde yaşıyor olsalar bile; misafire ikramda⁴⁹, konuk ağırlamada, yaşadıkları alanlar hangi boyutta olursa olsun cömertliklerinden ödün vermemişlerdir.

Genç ve yiğit anlamında olan fetâ kelimesinden türeyen fütüvvet kavramı, İslâm öncesi Arap toplumunda; bir kimsenin başkalarının hak ve menfaatlerini kendi hak ve menfaatlerinden üstün tutan, başkalarının hatalarını görmezlikten gelen, sözünde durup sadâkat gösteren, kendini başkalarından üstün saymayan kimseler olarak tanımlanır.⁵⁰ Sosyal yaşamda, müspet fiillerin varlığı kadar menfî hallerin varlığı da tabii olarak kaçınılmazdır. Zirâ insan hangi ırk ve milletten olursa olsun, yaratılış gereği her türden anlayış ve özelliği tabiatında barındırmaktadır.

Genç kategorisinde değerlendirilen tâife; misâfirperver, hatırşinas, şecâat ve sehâvet sahibi olarak bilinen bir tâifedir.⁵¹ Sosyal bir toplumda uyulması gereken usûl, kaide ve erkâna uyum sağlayan ve bir o kadar da uyulmasının önemine dikkat çeken topluluktur. Hatta o dönemde bu fazîletlerin genel adı “fedâilü’l-arab”⁵² yani Arapların Faziletleri olarak bilinir. Hz. Muhammed (sas) de, İslâm öncesi Arapların fikirlerini, anlayışlarını tamamen geri çevirmemiş, İslâm’ın çizmiş olduğu yola ters düşmeyen durumlarını onayladığı hadis olarak nakledilmiştir.⁵³ Yiğitlik, misâfirperverlik, cömertlik, vefâlı olma gibi müspet fiillerin sergilendiği bu dönemde Peygamber Efendimiz (sas) bu konu hakkında bir sahabeye: *Ey Saib! Cahiliye çağında yaptığın fazîletli şeylere İslâm devrinde de devam et; misafir ağırla, yetime ikrâm et ve komşuna iyi davran*⁵⁴ buyurduğu rivâyet edilir.

İnsanlık tarihi boyunca toplumları ayakta tutan, anlayışlı ve erdemli kılan, seciyelerini olgunlaştıran birtakım kurallar vardır. Her devrin kendine özgü

⁴⁹ Krş. Apak, *Kur’ân’ın Geliş Ortamında Arap Toplumu*, 2020, 144.

⁵⁰ Krş. Uludağ, “Fütüvvet”, 1996, 13:260.

⁵¹ Krş. Apak, *Kur’ân’ın Geliş Ortamında Arap Toplumu*, 2020, 140.

⁵² age. 139.

⁵³ Krş. ay.

⁵⁴ Fayda, “Câhiliye”, 1993, 7:18.

kullanılan bu kuralları, İslâm'dan önceki Arap toplulukları için de geçerlidir.⁵⁵ Huzur ve güven ortamının tesisi, adâletin ve insan haklarının önemini vurgulamak adına; *Hilfû'l-Fudûl* Faziletli Birliği adında bir cemiyet de yine bu dönemde kurulmuştur. Mekke'ye ticarî sebepler için gelen bir tâcirin⁵⁶ ticaretini gerçekleştirdikten sonra parasını alamaması üzerine *Hilfû'l-Fudûl*'e başvurması; bu cemiyetin bir insanın hakkını fiilî olarak savunduğunun, aracı olduğunun ilk örnekleri arasında yer alır.⁵⁷ Buradan da Arap toplumunun “şerefli olma”⁵⁸, cömert olma, yiğitlik, saygınlık gibi birçok müspet hallerin varlığına ne denli kıymet verdikleri sonucu ortaya çıkar. *Hilfû'l-Fudûl* ve bu cemiyetin muâdili olan cemiyetler⁵⁹ dönemselsel olarak ihtiyaca binâen ortaya çıkmıştır. Ancak bu cemiyeti diğer anlayışlardan kıymetli ve yapısal anlamda etkili kılan faktör, Hz. Muhammed (sas) henüz nübüvvet tacını giymezden evvel bu cemiyetin bünyesinde yer almasıdır.⁶⁰ İslâm'dan önce ve İslâm'ın kabulüne kadar geçen süreçte henüz İslâm ile tanışılmamış olunmasına rağmen insanların fitrî iklimlerinde, haksızlık, adâletsizlik, korkaklık, cimrilik, insanların onurlarını zedelemek gibi hal ve tavırlara sıcak bakılmadığı ve tasvip edilmediği gözlemlenir.⁶¹ Aksine insanların kendi aralarında; şeref, izzet gibi vasıfları hakkında güç gösterisine bile şahit olunur.⁶² Bu durumu en iyi anlatan örnek Ficar savaşlarının yapılmasıdır.⁶³ *Hilfû'l-Fudûl* adlı cemiyet için de, tarih olarak bu dönemde bir araya geldiği kaynaklarda belirtilir.⁶⁴ İslâm'dan önce bu cemiyetin varlığı, İslâm dininin, tebliği ve tanıtılması noktasında insanlar için daha farklı bir anlam ifâde eder.

İslâm'dan önce kurulan *Hilfû'l-Fudûl* cemiyetinin sosyal yapıya ve insan ilişkilerine etkisi kıymetlidir. Bununla birlikte bu cemiyet; hem İslâmiyetin kabulü ve anlaşılması hususunda önemli rol oynar⁶⁵ hem de insanın öncelendiği ve

⁵⁵ Krş. Apak, *Kur'ân'ın Geliş Ortamında Arap Toplumu*, 2020, 31-32.

⁵⁶ Krş. Eser, “Hz. Peygamber'in Zulmü Engelleme Amaçlı *Hilfû'l-Fudûl*'a Katılması”, 2009, 318.

⁵⁷ Krş. agm. 319.

⁵⁸ Apak, *Kur'ân'ın Geliş Ortamında Arap Toplumu*, 2020, 157.

⁵⁹ Bk. Eser, “Hz. Peygamber'in Zulmü Engelleme Amaçlı *Hilfû'l-Fudûl*'a Katılması”, 2009, 319.

⁶⁰ Krş. agm. 318.

⁶¹ Krş. Apak, *Kur'ân'ın Geliş Ortamında Arap Toplumu*, 2020, 141.

⁶² Krş. age. 157.

⁶³ Krş. Apak, *Hz. Peygamber'in Etrafındaki Çocuklar ve Gençler*, 2018, 24.; Algül, “Ficar”, 1996, 13:52.

⁶⁴ Krş. Eser, “Hz. Peygamber'in Zulmü Engelleme Amaçlı *Hilfû'l-Fudûl*'a Katılması”, 2009, 317.

⁶⁵ Krş. Aydemir, *Fıkhu's – Sîre Resulullah'ın Hayatı ve Daveti*, 2014, 100.

önemsendiği bir ortamda fetâyı kavramsal boyuttan karakter boyutuna taşır. Bu anlayışı şecâat ve sehâvet gibi iki önemli kavram üzerinden gerçekleştirir.⁶⁶ Zirâ fütüvvetin anlayışında barınan ahlâkın temelinde insana verilen değer vardır.

Temel kuralları ve hedefi; dönemin ihtiyaç sahiplerine yardım etme, insan haklarına saygı, mazlumun yanında bulunma ve tam bir dayanışma olan bu cemiyet; bir anlamda fazîletliler ittifâkı, erdemliler yemînidir. Hz. Muhammed (sas), henüz Ficâr savaşından dönerken; Abdullah bin Cüd'ân'ın evinde yapılan bu toplantıya katılarak bu topluluğun bir üyesi olur.⁶⁷ Rahmet peygamberi sevincini şu sözlerle dile getirir: *Abdullah bin Cüd'ân'ın evinde bir antlaşmaya şahit oldum. Ona katılmak bana kırmızı deve sürülerine sahip olmaktan daha sevimlidir. İslâm çağında da yine böyle bir antlaşmaya çağrılısam gene giderim*⁶⁸. Bu cemiyetin öncüleri Abdullah b. Cüd'ân ve Zübeyr b. Abdulmuttalib'dir.⁶⁹ Haram aylardan zilkâde ayında kurulduğu rivayet edilen⁷⁰ bu cemiyete katılım gösterenler üstün meziyet sahibi, yiğit ve misafirperver kimselerdir. “Hicretten yaklaşık yirmi küsur yıl önce”⁷¹ insan merkezli bir anlayışla bir araya gelen bir avuç insanın yegâne hedefleri; haksızlık, zulüm, insan hakkının hiçe sayılması ve bu durumlarla muâdil olan tüm olumsuzlukların giderilmesidir.

İslâm'dan önceki ümmetlere gelen semâvî dinlerin kural ve kâidelerinden toplum ahlâkına etki etmiş ve yerleşmiş olan değerlerin câhiliye devrinde de Hılfü'l-Fudûl cemiyeti tarafından uygulanması, devrin sosyal yaşamında etkili olmuştur. İslâmın geliş sürecine kadar geçen sürede âdeta zemin olan bu yapı; toplumlara, topluluklara fiilî olarak verdiği destekle⁷²; insanların zihinlerinde, İslâm ahlâkının barındırdığı fazîletin ve doğruluğun savunulmasının ehemmiyetini ortaya koyar. Bu bakımdan Arap topluluklarında yiğitlik ve cesaretin özellikle fetâ kavramı üzerinden târif edilmesi tesadüf değildir. Bu minval doğrultusunda Hılfü'l-Fudûl cemiyeti hem fetâ ve fetâlığın kavram olarak ve hem de karakter olarak doğru anlaşılmasına katkı sağlar.

⁶⁶ Krş. Apak, *Kur'ân'ın Geliş Ortamında Arap Toplumu*, 2020, 139.

⁶⁷ Krş. Öztürk, *İslâm Tarihi Sîret-i İbn Hişam*, 2018, 1:183-184.

⁶⁸ age. 1:184.

⁶⁹ Krş. Fayda, “Abdullah b. Cüd'ân”, 1988, 1:93.

⁷⁰ Krş. Hamidullah, “Hılfü'l Fudûl”, 1998, 18:31.

⁷¹ agm. 31.

⁷² Krş. Apak, *Kur'ân'ın Geliş Ortamında Arap Toplumu*, 2020, 145.

Hilfû'l-Fudûl cemiyetinin dönemin insanının ahlâk anlayışına ışık tutması, İslâmiyetin kabulü ve sonraki safhaları açısından oldukça yapıcı niteliktedir. Fütüvvet ahlâkının da günden güne derinlik kazanması ve yaygınlaşması mâhiyetinin daha iyi anlaşılmasına yardımcı olur. Zirâ ahlâk, İslâmiyetten önceki insanların sosyal yaşamlarında bir davranış modeli, ticarî ilişkilerinde saygıya dayalı⁷³ davranış modeli, aile ilişkilerinde de koruyucu ve kuşatıcı⁷⁴ davranış modeli rolünü üstlenirken; fütüvvet anlayışı bahsi geçen davranış modellerinin üzerinde tamamlayıcı özelliktedir. Mîlâdî 610 yılının başlangıç olarak kabul edildiği İslâm dini⁷⁵; birleştirici ve bütünleştirici bir anlayış ile insanlık âlemine vahyolunur. Fütüvvet ahlâkı da mükemmil olma özelliğini buradan alır.

Kur'ân'da 'genç' kavramının zikredilişine geçmeden önce çalışmanın ikinci bölümünün temelini oluşturan 'genç', fetâ, kavramı hakkında altının çizilmesi gereken bir husus daha vardır. Bu husus, İslâm'ın gelişinden sonraki döneme kadar geçen sürede genç kavramının mâhiyetinin toplum içerisinde ve sosyal ilişkilerde ahlâkî ve zihnî anlamda geçirdiği dönüşümdür. Zirâ bu dönüşüm genç yani fetâ kavramının açık bir biçimde anlaşılmasında önemli bir yer tutar. Zihnî anlamda “çocukluk”, ahlâkî anlamda da “yaşlılık” evreleri arasındaki “olgunlaşma” sürecinin önemine vurgu yapan İbnü'l-Arabî (ö. 1240), bu hususta Rûm sûresinin 54. âyetini işâret eder.⁷⁶ Yüce Allah (cc) âyet-i kerîmede şöyle buyurur: *Sizi güçsüz yaratan, güçsüzlüğün ardından kuvvet veren, kuvvetli halinizden sonra da güçsüzlüğe duçar eden, saç ve sakalınızı ağartan Allah'tır...*

⁷⁷. İbnü'l-Arabî'nin ifâdesine göre ayette zikredilen *zayıflıktan* ve *güçsüzlükten* sonra gelen “kuvvet”ten maksat, fütüvvet halidir. Bir kimse yaşlılık halinde dahi olsa fütüvvet ahlâkını taşır zirâ yaşlılık, ‘ağırbaşlı’ olma halini de beraberinde getirir. Ahlâkî olarak böyle bir olgunluk evresinden geçen fetâ, tasavvuf anlayışında da var olan ahlâkî hasletlerle engin bir hale bürünerek kâmil insanı temsil eder.⁷⁸

⁷³ Krş. age. 265.

⁷⁴ Krş. age. 225.

⁷⁵ Özcan, “İslâm”, 2001, 23:27.

⁷⁶ Krş. Demirli, *Fütüvvet Ehli ve Meczuplar*, 2015, 51.

⁷⁷ Rum 30/54.

⁷⁸ Krş. Demirli, *Fütüvvet Ehli ve Meczuplar*, 2015, 51.

2.3. Kur'ân ve Tasavvufta Fütüvvet

Kur'ân'dan önce gelen semâvî kitaplar olduğu gibi İslâm dininin de mâhiyetini anlatan mukaddes kitap, Kur'ân-ı Kerîm'dir. Yüce Allah (cc) kelâm-ı kadîmî aracılığı ile kullarına ahlâk güzelliğini vurgulayıcı âyetler zikreder. Genç (fetâ) kavramının zikredildiği âyetlerde birtakım ahlâkî hamîdeler aynı zamanda fütüvvet ehlinin de vasıfları olarak bilinir. Fütüvvet kelimesinin kökü olan fetâ kavramının türevleri Kur'ân'da şu âyetlerde yer alır; *feteyân* (12/36), *fityetün* (18/13), *li-fetâhu* (18/60,62), *el-fetye* (18/10), *li-fityânihi* (12/62), *fetyen* (21/60). Kur'ân'da zikredilen fetâ kavramını anlamak, fütüvvet ahlâkını ilâhî bir bakıştan idrak etmektir. Bu minvalde bir değerlendirme yapıldığında kavramın zikredildiği âyetler, genç topluluklara, ahlâkî ön planda tutan anlayışın takip edilmesinin gerekliliğine vurgu yapması bakımından oldukça önemlidir. Zikredilen âyetler ve yorumları şu şekildedir:

'Li-fityânihi (لِفَتْيَانِهِ): Yusuf sûresinin 62. âyetinde zikredilir.

Âyetin meâlî: *Yusuf emrindeki gençlere dedi ki: Ödedikleri bedeli yüklerinin içine koyun. Umarım ki ailelerine döndüklerinde bunun farkına varırlar ve umarım yine gelirler.*⁷⁹ Kuşeyrî tefsîrinde; geri verilen bedelin cömertlik olduğunu ifâde eder. Âyet, Fütüvvet ahlâkının şubelerinden olan cömertliğe ve cömertlik açıktan yapılmadığı için yine bu ahlâkın şubelerinden olan hüsnü'l-hulûk'un, Allah rızasına uygun olan bir fiilî, hayırlı bir amelin gerçekleşmesine vurgu yapar.⁸⁰

Feteyân (فَتْيَانٌ): Yusuf sûresinin 36. âyetinde zikredilir.

Âyet meâlî: *Onunla birlikte zindana iki genç daha girdi. Onlardan biri, "Ben rüyada şarap yaptığımı gördüm" dedi. Diğeri de, "Ben de başımın üstünde bir ekmek taşıdığımı gördüm. Kuşlar ondan yiyordu. Bunun yorumunu bize bildir. Kuşkusuz biz seni bu işleri iyi bilen biri olarak görüyoruz" dedi. Aynı sûrenin 37 ve 38. âyet tefsîrinde; Yusuf (as)'ın ilk kez bu hâdise ile Allah'ın kendisine bahşetmiş olduğu rüya yorumlama ilmini kullanarak bildiride bulunduğu*

⁷⁹ Yusuf 12/62. *Kur'an Yolu Türkçe Meal ve Tefsir*, 2020, III:242.

⁸⁰ Krş. Kuşeyrî, *Letâifü'l İşârât İlâhî Kelâmın Sırları Kur'an- ı Kerîm Tefsiri*, 2020, III-IV:895.

nakledilir.⁸¹ Zindan arkadaşlarının kendisini iyi huylu ve erdemli bir kimse olarak görmeleri, Yusuf (as)’ın fetâlığını ortaya koyar. İnsanın zaman ve mekân gözetmeksizin iyilikte bulunması ve ahlâklı davranması en yüce erdemdir.

Fityetün (فِتْيَةٌ): Kehf sûresinin 13. âyetinde zikredilir.

Âyet meâlî şöyledir: *Biz sana onların başından geçenleri gerçeğe uygun olarak anlatıyoruz. Hakîkaten onlar Rablerine inanmış gençlerdi; biz de onların doğru yolu bulmalarına katkıda bulunduk.*⁸² Kuşeyrî âyetî tefsîr ederken; bir grup gencin îmanlarının kuvvetinden, Allah’a tereddüt etmeksizin îman ettikleri için de ‘genç’ olarak adlandırıldıklarından⁸³ söz eder. Yukarıda da ifâde edildiği gibi İbnü’l-Arabî fütüvveti kuvvet olarak tanımlar. Yüce Allah (cc) âyette bu kimseleri ve bu kuvveti, ‘henüz olgunluk çağı gelmeden fütüvvet ahlâkı ile ahlâklanarak, îman kuvvetiyle hakîkati ve adaleti gözeterek zulme karşı durdukları için Allah’ın hidâyeti ve desteği ile güçlendirilen gençler olarak zikreder.

El-fitye (الْفِتْيَةُ): Kehf sûresinin 10. âyetinde zikredilir.

Âyet meâlî: *O gençler mağaraya sığınmışlar ve “Rabbimiz! Bize katından rahmet gönder ve bize bu durumumuzdan bir çıkış yolu göster.” demişlerdi.*⁸⁴ Bir yaratıcının varlığına inanan ve inançlarına sahip çıkan bir grup gencin başından geçenleri zikreden Yüce Allah (cc), insanlığı bekleyen bir kıyâmetin varlığını ve ölümden sonra diriltileceklerinin hakîkatine vâkıf olunması adına, Kur’an’da böyle bir kıssaya yer verir.⁸⁵ Her ne kadar birçok rivâyet üzerinden kıssanın varlığı değerlendirilse de, bir grup insanın inandıkları yaratıcının kendilerini koruyacağına ve onlara ihsânda bulunacağına olan teslimiyetleri fütüvvet ahlâkına sahip olmanın bir yansımasıdır. Kuşeyrî zikredilen gençlerin kendi varlıklarından soyutlanarak tam bir ihlâs ile Allah’a teveccüh ettiklerini ifâde eder.⁸⁶

⁸¹ Krş. Kur’an Yolu Türkçe Meal ve Tefsir, 2020, III:232.

⁸² Yusuf, 12/62. Kur’an Yolu Türkçe Meal ve Tefsir, 2020, III:540.

⁸³ Krş. Kuşeyrî, Letâifü’l İşârât İlahî Kelâmın Sırları Kur’an- ı Kerîm Tefsiri, 2020, III-IV:1119.

⁸⁴ Krş. Kur’an Yolu Türkçe Meal ve Tefsir, 2020, III:537.

⁸⁵ Kehf 18/10. Kur’an Yolu Türkçe Meal ve Tefsir, 2020, III:538.

⁸⁶ Krş. Kuşeyrî, Letâifü’l İşârât İlahî Kelâmın Sırları Kur’an- ı Kerîm Tefsiri, 2020, III-IV:1117.

Fetyen (فَتَى): Enbiya sûresinin 60. âyetinde zikredilir.

Âyet meâlî şu şekildedir: ...*İbrahim adında bir delikanlı işittik...*⁸⁷ ‘Enbiyâ’, nebî kelimesinin çoğuludur. Yüce Allah (cc) bu sûrede; peygamberlerin tevhîd inancı noktasında vermiş oldukları mücâdele ve mücâhadeye yer verir. İbrahim peygamberin de delikanlı, yiğit olarak zikredilmesi, putperestlere karşı vermiş olduğu mücâdelede göstermiş olduğu cesaretin nişânesidir. İmâm Gazzâlî (ö. 1111), hakikat için verilen mücâdeleyi şu sözlerle dile getirir: “Fetâ, elinden geldiği kadar birer put olan nefsinin kötü istek ve arzularını kırmağa çalışır.”⁸⁸ Bir fetâ ehli olarak Hak için mücâdele eden İbrahim peygamber, bu durumun en güzel misalidir.

Li-Fetâhu (لِفَتْه): Kehf sûresinin 60. âyetinde zikredilir.

60. âyetin meâlî şöyledir: *Bir vakit Musa genç yardımcısına demişti ki: O iki denizin birleştiği yere varıncaya kadar durmayacağım veya senelerce gideceğim.*⁸⁹ Kuşeyrî, Mûsâ peygamberin yolculuğunu dört unsur üzerine temellendirir. Fütüvvet anlayışının da temelini oluşturan bu unsurlar yol arkadaşlığı, ahlâkî davranış biçimi, edep ve ilâhî ilimdir.⁹⁰ Âyet-i kerîmenin bu çalışmada incelenen yönü yol kavramı üzerindendir. Hızır (as), Mûsâ (as)’ın tâkip edeceği ilim yolu olmuştur. Aralarındaki ilişki, zâhirde çıktıkları yolun mânâ âleminde nereye varması gerektiğinin altını çizer. Zirâ fetâ profilinin içinde bulunduğu yol fütüvvet yoludur.⁹¹ Bu anlamda Yüce Allah (cc), kullarına Mûsâ (as) aracılığı ile sabrın ve tevekkülün ehemmiyetini zikreder. Bir fütüvvet ahlâkı ile hareket eden Hızır (as), Musa (as)’ın yolu daha yakından görebilmesi adına kendisine rehberlik eder. İbnü’l-Arabî’nin belirttiği ve Kuşeyrî’nin temellendirdiği unsurlar gibi fetânın kuvveti,⁹² Hızır (as)’ın uyguladığı fütüvvet ahlâkında yerini bulmaktadır. Kâşânî “iki denizin buluştuğu yer”i; ruh ve cisim,

⁸⁷ age. 1266.

⁸⁸ Gazzâlî, *Ahlâk Kitabı*, 2007, 193.

⁸⁹ Kuşeyrî, *Letâifü’l İşârât*, 2020, III-IV:1146.

⁹⁰ Krş. Halman, *İki Denizin Buluştuğu Yer Hızır (as)*, 2018, 194.

⁹¹ Krş. Torun, “Türk Edebiyatında Türkçe Fütüvvet-Nâmeler Üzerine Değerlendirmeler”, 2017, 105.

⁹² Krş. Demirli, *Fütüvvet Ehli ve Meczuplar*, 2015, 51.

acı ve tatlı olmak üzere iki âlemin, kalp makamında ve insan sûretinde harman olduğu yer⁹³ olarak târif eder. Mûsâ (as)’ın Hızır (as)’a doğru yürüdüğü yol ve iki denizin birleştiği yer Allah’ın ilim yolunda göstermiş olduğu hikmetin zuhurudur. Fetâ kelimesinin; kavramsal, toplumsal, bölgesel anlamda tanımı ve özellikleri İslâm öncesi dönem baz alınarak incelendiğinde ortaya; bir kavramı incelerken yalnızca bu faktörlerin yeterli olmadığı buna mukabil kavramın tamamlayıcılığı açısından, dînî bir perspektif üzerinden de değerlendirilmesi gerektiği sonucu çıkmaktadır. Bir kavramı dînî temeller üzerinden inceleme durumu, o kavramın kullanım amacının açığa çıkması ve karakterinin tanınması açısından önemlidir. Zirâ önemli bir soru; günümüz dünyasında ‘genç’ neslin, ‘maddî-mânevî değerleri noktasındaki farkındalık derecesi’ hususudur. Bu soru, dînî bir zemin üzerinden; İslâm dînînin birleştiriciliği ve bütünleştiriciliği ile îzah edildiğinde mâhiyetini ortaya koymaktadır. Fütüvvetin İslâm dînî ile birlikte anılışının tasavvuf ile olduğunu dile getiren Taeschner, bu bağlamda din faktörünün önemine vurgu yapar. Zirâ ‘din’ kavramı insan hayatına kattığı anlam ve değer ile önemli ve özel bir alandır.⁹⁴

Fütüvvetin de bu noktada İslâm dînî ile bütünlük kazanma durumunu ve hicrî 2. asırdan itibaren ortaya çıkan ve bilinen tasavvuf anlayışını, birtakım bölgeler üzerinden incelemek; sosyo-kültürel iletişim ve nitelik bakımından kavrama katılan değer, kavramın bölgesel olarak etkisi ve etkileşim alanının önemini anlamaya yardımcı olacaktır.

Irak Bölgesi: Erbil Şehrinde Tasavvuf ve Fütüvvet

Irak Bölgesi coğrafyası oldukça mühim ve kadim olan kült merkezlerinden birisidir. Ticarî ve askerî açıdan önemli bir noktada yer alan bu yörede tasavvuf, halk arasında kıymetli görülür. Yörede birçok velî, tarîkat şeyhi bulunur. Kadirîlik ve Nakşibendîlik tarikatlarının gelişim ve yayılım gösterdiği Irak Bölgesinde tekke ve dergâhlar bir araya gelinen alanlar olarak bilinir.⁹⁵ Beldede tasavvuf anlayışı ile birlikte önemli bir yerde tutulan anlayış da ‘fütüvvet’ ahlâkıdır. Irak

⁹³ Krş. Halman, *İki Denizin Buluştuğu Yer Hızır (as)*, 2018, 171.

⁹⁴ Krş. Taeschner, “İslâm’da Fütüvvet Teşkilatının Doğuşu Meselesi ve Tarihi Ana Çizgileri”, 1972, XXXVI:215

⁹⁵ Krş. Sakkâr, “Erbil”, 1995, 11:272.

genelinde şecâat, sehâvet, fedâkârlık gibi hasletler fetânın en bâriz ahlâkî özellikleri arasında sayılır.⁹⁶ Tasavvuf ve fütüvvet ahlâkının birbiri ile paralel ilişkide olduğu savunulan Erbil şehrinde kurulu üç tekke bulunur. Bu tekkelerin kurucu isimlerinden birisi Telaferli Hacı Molla Hızır’dır. Erbil şehrinde bilinen bu üç tekkenin haricinde bir de Türkmen kadınlar için kurulu tekkeler bulunur. Miruş Hâtun olarak bilinen bir hanım aynı zamanda hayırseverliği ile ön plandadır. Şehir içerisinde halkın; inancına, değerlerine, ahlâka bu denli sahip çıkmasının en güzel örneği olan tekkeler; tasavvuf ve fütüvvet ahlâkının doğru anlaşılması ve yaşatılması adına oldukça kıymetlidir.⁹⁷

Horasan Bölgesinde Tasavvuf ve Fütüvvet

Farsça kökenli bir kelime olan Horasan Güneşin doğduğu yer⁹⁸ mânâsına gelmektedir. Tarih sahnesinde sınırları sebebi ile Hint-İran-Mâverâünnehir eksenli bir kültürle harmanlanırken; bölgesel anlamda da bünyesinde bu denli çeşitlilikle iç içe olma hali İslâmı ve dolayısı ile tasavvufu benimseme durumunu kolaylaştırır.⁹⁹ Bu durumu daha da açmak gerekirse; bölgeye varlıkları ile iz bırakan devletlerin sosyal, kültürel ve siyasî açıdan İslâm dininin gereklerini önceleyerek hareket etmeleri bölgede yaşayan halkın, ahlâkî açıdan ‘değerler bütünlüğü’ anlayışı içinde yaşamasına vesîle olmuştur.¹⁰⁰ Bu bütünlüğün evrenselliği, tasavvuf ve tasavvufî bir yaşamı, ifâde etmekte oluşu da oldukça kıymetlidir. Zirâ Horasan, tasavvufun kalbidir.¹⁰¹ Fütüvvet ahlâkı böyle engin zihinlerin yaşadığı bir belde içerisine, anlayışında var olan itidalli ve dengeli üslûbu ile dahil olmuş, bölge halkının yaşamındaki yerini almıştır.¹⁰²

İslâm’ın belirlemiş olduğu sınırların ve kuralların şeriat çizgisinden bağımsız gerçekleştirilemeyeceğinin altını çizen fütüvvet ahlâkı, bölgede yaşayan Horasan Erenlerinin de yadsınamaz özveri ve hizmetleri ile bölge halkının ahlâkî düsturuna

⁹⁶ Krş. Tawfeq, Naznaz, “Irak Erbil Yöresinde Fütüvvet Kavramı ve Önemi”, 2017, 726.

⁹⁷ Krş. agm. 276.

⁹⁸ Krş. Öztürk, *Anadolu Erenlerinin Kaynağı Horasan*, 2001, 11.

⁹⁹ Krş. Altunkaya, “Horasan Tasavvuf Ekolü ve Özellikleri”, 2016, 127.

¹⁰⁰ Arifoğlu, “Din, Horasan’da Dini Yapı ve İslâmiyet’in Horasan’a Girişi”, 2018, I:1

¹⁰¹ Krş. Öztürk, *Anadolu Erenlerinin Kaynağı Horasan*, 2001, 43.

¹⁰² Krş. age. 45.

işlenmiştir.¹⁰³ Bâyezîd-i Bistâmî (ö. 848) ve Ebû'l-Hasan el-Harakânî (ö. 1033) tarafından yetiştirilen sûfîler, fütüvvet ahlâkı ve öğretisini sûfîlerin ahlâk mekteplerinde insanlara nakletmişlerdir. Fuat Köprülü; 'Horasan Erenleri' ifâdesinin coğrafi kökenli olmadığını, esasen 'meslek-i sûfiyâne' tâbirine karşılık geldiğini belirtmektedir.¹⁰⁴

Bölgesel anlamda yapılan tahlil neticesinde söylenecek husus, Horasan'ın hem tasavvufî açıdan hem de semâvî dinlere ev sahipliği yapması bakımından bir ekol,¹⁰⁵ Erbil şehrinin ise hem coğrafi yönü hem de stratejik konumu itibârî ile kültleşmiş bir belde olduğudur.¹⁰⁶ İki bölge de konumları neticesinde birçok inanç ve anlayışa kapılarını açmış, etnik farklılıklara açık olmuşlardır. Böylesi bir karma yapının¹⁰⁷ içerisinde kimliğini yalın ve doğallıktan ayırmadan gelişen fütüvvet, İslâmiyetin doğuşu ve VIII. asırdan sonra tanınmaya ve yayılmaya başlayan tasavvuf anlayışıyla buluşur.¹⁰⁸ Sûfî kelimesinden türeyen tasavvuf kavramı güzel ahlâkın sembolü olarak¹⁰⁹ âdeta fütüvvet ahlâkı ile özdeşleşir.¹¹⁰ Güzel ahlâk özü itibariyle insanın iç hassalarında, melekelerinde yani bâtınî yönünde gelişen bir davranış modelidir. Fütüvvet ahlâkı da bu noktada Hakk'ın emirlerine riâyet eden, amelinde sâlih olan kimselerin sahip olduğu ahlâk olarak târif edilir.¹¹¹ İnsanı her türlü olumsuz davranış ve anlayıştan uzak durmanın önemine yönlendiren bu modelin bünyesinde adâlet, sevgi, saygı, cömertlik, vefâ, samimiyyet gibi birçok güzel haslet vardır. Bu hasletleri muhâfaza edebilmek ve doğru bir tavırla yerine getirebilmek adına Ca'fer es-Sâdık Hz.'nin (ö.765) "sahip olduğu bir şeyi başka bir insana sarf etmekten geri durmamak ve sahip olmadığı şeyler için de Hakk'a teşekkür etmektir"¹¹² şeklinde fütüvveti tanımlaması âdeta mühür mesâbesindedir.

¹⁰³ Krş. age. 43

¹⁰⁴ Krş. Gündoğdu, Cengiz, *Hacı Bektâş-ı Velî ve Kâmil İnsan-Fâzıl Toplum Paradigması*, 2020, 97.

¹⁰⁵ Krş. Öztürk, *Anadolu Erenlerinin Kaynağı Horasan*, 2001, 41.

¹⁰⁶ Krş. Sakkâr, "Erbil", 1995, 11:272

¹⁰⁷ Krş. Taeschner, "İslâm'da Fütüvvet Teşkilatının Doğuşu Meselesi ve Tarihi Ana Çizgileri", XXXVI:1972, 205.

¹⁰⁸ Krş. Bayram, "Anadolu Ahiliğinin Teşekkülündeki Rolü Açısından Fütüvvet Hareketi ve Tarihi", 2016, 55.

¹⁰⁹ Krş. Hücvîrî, *Keşfü'l Mahcûb*, 104

¹¹⁰ Krş. Uludağ, "Fütüvvet", 1996, 13:261.

¹¹¹ Krş. Süleymî, *Tasavvufta Fütüvvet*, 1977, 24

¹¹² Coşkun, *Tasavvuf İlmine Dair Kuşeyrî Risâlesi*, 2013, 381.

Felsefî olarak tasavvuf öğretisi ile benzeşen fütüvvet anlayışı¹¹³ sûfî için önem arz ederken, tasavvuf fütüvvet müessesesi ve mensupları arasında yayılma imkânı bularak, fütüvvetin doktrinsel yapısı tasavvuf öğretisi ile şekillenmiştir. Sûfî ve fetâ kelimelerinin tanımlamalarına bakıldığında, kavramsal ve karakteristik olarak ortak noktaları bulunduğu gözlemlenir.¹¹⁴ Sûfinin; ahlâkî ve insanî olarak fedakârlık, başka insanları öceleme, iyilik etme, insana saygı, hoşgörü gibi ahlâkî ve insanî nitelikleri barındırması; yiğitlik ve cömertliğin temelinde de bu özelliklerin varlığını destekler niteliktedir.¹¹⁵ Sûfî; yaşamını saf, temiz ve dosdoğru sürdürebilmek için dünyevî istek ve arzularından arınmaya gayrette olan, yaratılmışların içinde insanın kıymetini ön planda tutan kimse¹¹⁶ olarak; fetâ da; yiğitliği ve cömertliği ile insanları önceleyen kimse olarak tanımlanır. İki anlayış da, insanı önemsemesi bakımından dikkate değerdir. Sûfî, halktan müstağni olarak Hakk ile; fetâ, halkın içinde iken Hak ile beraber olmayı tercih eden kimsedir.¹¹⁷ Fetâ topluma fayda sağlamak için cömertliği, fedakârlığı ile amel ederken, sûfî asıl faydanın insanı yaratan Hakk'ın güzelliğinde olduğunu bilen, şükreden ve bu anlayışla amel eden kimsedir.¹¹⁸ Netice itibariyle fütüvvet ve tasavvuf ahlâkının aynı tabanda anılması, fütüvvetnâmelerde geçen fütüvvet şecerelerinde bu ahlâkın Hz. Ali'ye kadar uzanması ve zikredilen fütüvvet ehillerinin çoğunlukla mutasavvıf olmaları ile açıklanabilmektedir.¹¹⁹

2.4. Fütüvvet Ahlâkı ve Eğitimi

İnsan, yaratılışı gereği yaşamını bir tabiat üzere konumlandırır. Bu tabiat onun davranış usûlleri geliştirmesine yardımcı olur. Usûl ve yöntemler; mizacına, ruhuna, 'nasıl bir insan olması gerektiğine dair' sinyaller gönderir. Böylelikle insan, kendisi ile ilgili davranış modelleri geliştirir. Ahlâk, bu anlamda; insanda

¹¹³ Krş. Gündüz, "Fütüvvet, Melâmet ve Ahilik ya da Tasavvufi Düşüncede Dünya Anlayışı", 1994, 40

¹¹⁴ Krş. Ocak, "Fütüvvet", 1996, 13:264.

¹¹⁵ Krş. Uludağ, "Fütüvvet", 1996, 13:260.

¹¹⁶ Krş. Çağatay, *Bir Türk Kurumu Olan Ahilik*, 1989, 12.

¹¹⁷ Krş. agm. 3.

¹¹⁸ Krş. Gündüz, "Fütüvvet, Melâmet ve Ahilik ya da Tasavvufi Düşüncede Dünya Anlayışı", 1994, 40.

¹¹⁹ Krş. Çağatay, *Bir Türk Kurumu Olan Ahilik*, 1989, 13.

barınan özellikleri ifade eden fitrî bir kabiliyet¹²⁰ ve davranış modelidir. Burada usûlden maksat; insanın amacına uygun davranışlar sergilemesini, ahlâkî hayatı adına faydalı durumları inkişaf ettirmesini,¹²¹ yöntemden maksat ise doğru davranış metodunu belirlemesini, ahlâkî olarak doğru olmayan davranışlarından arınmasını¹²² ifade etmektir. Zirâ amacı ve metodu olan bir insan, hayatı doğru yaşayan insandır. Fütüvvet ahlâkî ile yaşamını mânevî anlamda canlı hale getiren bir kimse faydalı, fazîletli kimsedir. Çalışmada üzerinde durulan ‘değer’ manzûmesinin çıkış noktası da tam olarak ‘faydalı insan’ olma davranış modeline entegredir. Bu yüzden fetâ, davranış modelinde ve bu davranış modelini uygulamada başkasının isteğini kendi isteğine tercih eder.¹²³ Fetânın sergilediği bu ahlâkın evrensel tanımı fütüvvet ahlâkıdır. Fetâ bir karakter olarak değerlendirildiğinde fütüvvet bu karakterin ahlâkını temsil etmektedir. Îsâr, faydalı olma durumunun fiilîyattaki adıdır. Bir başka açıdan; insanın temel varoluş sûretidir.¹²⁴ Fetâ ise bu sûreti taşıyan kişiliğe sahip olan kimsedir.¹²⁵ Fütüvvet ahlâkının bir şubesi olan îsâr, tüm insanlığı kapsayan bu ahlâkın ana materyali olan ‘başkasını önceleme’¹²⁶ hâli, insan fıtratında mevcuttur. Zirâ insan yaratılmışların en kıymetlisidir. Bu bakımdan fütüvvet; kavram, nitelik ve bir yaşam biçimi olarak iki kere tefekkür edilmelidir. Tefekkürden maksat; fütüvvetin ahlâkta ve muâmelâtta doğru anlaşılmasıdır. Fütüvvetin önemi insanın önemidir. İmam Gazzâlî (ö.1111) fütüvveti halk ile beraber olmak, Hakk’tan ayrı düşmemek¹²⁷ olarak târif eder. Bu bağlamda fütüvvet, sosyal teşekkülü ile genişleyerek¹²⁸ evrensel anlayışa dönüşür.

Fütüvvet ahlâkının üzerinde durulmasının nedenlerinden ve onu gerekli kılan sebeplerden birisi insanı öncelemesi ve insana değer vermesidir.¹²⁹ İnsana duyulan saygı aynı zamanda onun inancına duygu ve düşüncelerine de saygı duymak demektir. Ona verilen değer Allah’ın yaratmış olduğu ruha, canlılığa değer

¹²⁰ Krş. Çağrı, *Ana Hatlarıyla İslâm Ahlâkı*, 2019, 16.

¹²¹ Krş. age. 20.

¹²² Krş. age. 20.

¹²³ Krş. Gazzâlî, *Ahlâk Kitabı*, 2007, 192.

¹²⁴ Krş. Merter, *Psikolojinin Üçüncü Boyutu Nefs Psikolojisi ve Rüyaların Dili*, 2014, 259.

¹²⁵ Krş. age. 260.

¹²⁶ Krş. <http://lugatim.com/s/isar>, et. 18.08.2021.

¹²⁷ Krş. Gazzâlî, *Ahlâk Kitabı*, 2007, 193.

¹²⁸ Krş. Torun, “Türk Edebiyatında Türkçe Fütüvvet-Nâmeler Üzerine Bir İnceleme”, 1998, 65.

¹²⁹ Krş. Hücvîrî, *Keşfü'l-Mahcûb*, 2016, 105.

vermeştir. Allah (cc) insanın mayasını topraktan yaratmıştır. Kelâmullah, insan hakkında; üstün zekâ ve düşünce kabiliyetine ermiş¹³⁰ kimse olarak bahseder. Yüce yaratıcı, kullarını bir karakter bir kimlik sahibi olarak yaratsa da, kökeni yaratılış mânâsına gelen ve tüm yaratılmışları içerisinde barındıran ahlâk ve ahlâkın kuşatıcılığıyla kendi isim ve sıfatları ile insanı yaratmıştır. İşte tam da bu noktada fetâ kavramı ahlâkî olarak önem arz eder ve fütüvvet anlayışı ‘ahlâkî bir ekole evrilir’ ifâdesi kullanılabılır bir hale gelir. Zâtındaki güzellikleriyle bezediği¹³¹, baştan aşağı sevgisiyle donattığı Habîbinin: *Ben güzel ahlâkı tamamlamak için gönderildim*¹³² hadisinde de zikrettiği üzere, ahlâk-ı hamîde kuşatıcı, bütüncül ve kapsayıcı bir görev görmektedir. Yaratılan her insanda Hakk’ın kutsiyeti vardır. Bu açıdan bakıldığında fetâ; tüm güzel huyları, davranış ve sözleri özünde barındıran kuldur. Çünkü fütüvvet ehli; ahlâk-ı hamîdeyi yaşatan erdemli kimsedir.

Fütüvvet anlayışının karakteristik özelliklerini oluşturan ahlâk ve erdemin öneminin üzerinde durulduğu kadar, yaşatılması hususunun da vurgulanması gerekmektedir. Yukarıda ‘Horasan Erenleri’ olarak zikredilen fütüvvet ehilleri, sözü edilen fütüvvet ahlâkına ve erdemine sahip olan mutasavvıflardır. Bu ulvî zâtlar, fütüvvetin rûhânî ve mânevî mâhiyetini yaşayan şahsiyetlerdir. Tevhidî bir anlayışın savunucuları olan bu şahsiyetlerin güzel ahlâkın yaşatılması ve doğru anlaşılması adına gayeleri, Hakk’ın rızası için halka hizmet etmektir.

Hizmetlerinin hikmeti ile yaşadıkları dönem ve sonrasını etkileyen, toplumlara ışık tutan zirve şahsiyetler olmuştur. Bunlar, Tasavvuf terimlerini, usûl ve esaslarını tesbit ederek tasavvufun ortaya çıkışını sağlayan büyük sûfilerden birisi olan ve seyyidü’t-tâife olarak anılan Cüneyd-i Bağdâdî (ö. 910) , kendisini toplumun aynası gibi gören ve toplumu temsil ettiğini düşünen Hasan-ı Basrî (ö. 728), halka ve topluluğa katılarak, sosyal hayatta tecellî eden hudutsuz bir sevgi, insânî bir görüş ve mutlak bir birlik içerisinde, düşünceleri ve eserleriyle Anadolu Türklerinin dinî yaşantısı üzerinde önemli etkileri olmuş, çağını aşan düşünce ve yaklaşımlarındaki özgünlüğü ile de evrensel değer haline gelmiş olan Mevlânâ

¹³⁰ Krş. age. 141.

¹³¹ Krş. age. 142.

¹³² Krş. Kılıç, *Kur’ân Kıssalarının İslâm Ahlâkı Açısından Yorumu*, 2018, 153; Buhârî, el-Edebü’l-Müfred, nr. 273

Celâleddîn-i Rûmî (ö. 1273), tasavvuf tarihinde sekr, fenâ, melâmet, tevhîd, mârifet, muhabbet, mi'rac ve îsâr gibi konulardaki sözleri ve şâtiyeleriyle tanınan Bâyezîd-i Bistâmî (ö. 848), İmam Câfer-i Sadık'ın soyundan gelen, Bâyezîd-i Bistâmî'nin tasavvuf tarzını benimsemiş, alperenlik ruhu ve insanı önceleyen bir anlayış ile hizmette bulunan fütüvvet sultanı Ebû'l-Hasan el-Harakânî (ö. 1033) gibi daha nice gönül erenleridir. İnançlarıyla, inandıkları yolda azimle ve samimiyetle, Allah rızâsı için insanlığa hizmet ederek güzel ahlâkın ve erdemlerin yaşanması ve yaşatılması için hem zâhirde hem bâtında nice alperenler, civanmertler yetiştirip topluma kazandırmışlardır. Zâhirî eğitim metotlarının temelinde toplumda uyum içerisinde, ahlâkî kuralları dikkate alarak yaşayan, nâtıkası güçlü, inancı ve îmanı sağlam bireyler yetişmesi yataken; bâtinî eğitimin temelinde her biri Allah'ın ahlâkını yeryüzünde insanoğluna yaşayarak ve yaşatarak bildiren elçilerin mîrasçıları olarak samimiyet ve ihlâs ile genç nesillerin yollarını aydınlatma arzusu bulunur.

Fütüvvet eğitimi insan için, kendisini kontrol edebilen, samimiyet ve hakikat çizgisi üzerinde ilerleyen bir eğitim metodolojisi uygular.¹³³ Mânevî bir eğitim sürecinden geçirmesi ile, insanın tekâmülünü gerçekleştirmesine yardımcı olurken maddî anlamdaki, yani zâhirî eğitim süreci ile de bu tekâmülü nasıl gerçekleştireceğinin usûl, erkân, âdab ve kurallarını barındırması bakımından son derece önemlidir. Zirâ fütüvvet eğitimi insan davranışının eğitilmesidir. Maddî ve mânevî eğitim yöntemi ile toplumlar üzerinde oluşturduğu etki; kültürel, sosyal ve ahlâkî anlamda kaybolan sağduyunun yeniden kazanılması ve yeni perspektifler oluşturması açısından değer arz eder. Bu bakış açılarının gelişmesi neticesinde toplumda idraklı, berrak dimağlar yetişmesine vesîle olması da yadsınamaz bir sonuçtur.

Fütüvvet eğitimi hangi cihetten idrak edilirse edilsin insana kattığı en büyük mânevî değer, kişiyi erdemli kılmasıdır.¹³⁴ Erdem lügatta; ahlâkî vasıfların tümüne verilen isim olarak târif edilir.¹³⁵ Öğrenilmesi gereken davranış modelleri

¹³³ Krş. Gündüz, "Fütüvvet, Melâmet ve Ahilik ya da Tasavvufi Düşüncede Dünya Anlayışı", 1994, 42.

¹³⁴ Krş. Sponville, *Büyük Erdemler Risâlesi*, 2019, 26.

¹³⁵ Krş. <http://lugatim.com/s/erdem> , et. 17.05.2021

insan fitratında da olmalıdır.¹³⁶ Bu davranış modelleri, uygulamaya tabi tutulduğunda pekişir ve insanın aklî ve kalbî melekelerinin¹³⁷ gelişimine önemli ölçüde katkı sağlar. Nezâket, hoşgörü, cömertlik, yiğitlik¹³⁸ gibi birçok ahlâkî özellik insan tabiatında bulunur. Fütüvvet eğitimi insanın ahlâken gelişmesidir. Fütüvvet anlayışının toplumların hayat akışlarına girme sürecine kadar, İslâmiyetten önceki semâvî dinlerde toplumsal ve bireysel yaşantının ahlâkî olması önem arz ederken; İslâm dininin kabulü ile inen Kur’ân-ı Kerîm’de de ahlâk-ı hamîdenin insan için kıymetli bir fazîlet olduğu hitab olunur. Bu denli önemli olan bir kavramın benimsenmesi ve âdeta bir yaşama biçimi haline gelmesinin vurgusunu yapan Fütüvvet ahlâkî tam da bu fazîleti îzah eder.

Erdemli bireyler erdemli toplulukları oluşturur. Zirâ derecesi yüksek iyiliklere ve zirve kemâle ancak şehirde, güzel ahlâkın barındığı topluluklarda, ulaşılabilir.¹³⁹ Fütüvvet ehilleri de bu erdeme sahip olan kimseler olarak yaşamış, toplumlara örnek teşkil etmişlerdir.¹⁴⁰ Erdemli insan, bütün organları canlı varlığın hayatını tam kılmak ve onu bu canlı durumda tutmak için birbirleriyle yardımlaşan tam ve sağlıklı bir bedene benzetilir.¹⁴¹ Bedendeki tüm azaların sağlıklı olabilmesi için de erdemin muhâfaza edilmesi gerekir. Erdemin dört merhalede korunabileceği açıklanır:

İlk olarak, erdeme sahip olan kimselerle birlikte bulunmalı ve iyi kişilere karışmalıdır.¹⁴² Hz. Ali (ra) bu konu hakkında şöyle buyurmaktadır: “Kötülerin arkadaşlığından kaçının, zirâ farkına varılmadan tabiat tabiattan etkilenir.”¹⁴³ ‘Kötü kimseler’ doğru yolu bulamamış, yanlış fikirler içerisinde mutluluğu Hakk ve hakikat yerine dünya hayatında bulacağını uman kimselerdir.¹⁴⁴ Zirâ ‘kötü’; hoşâ gitmeyen¹⁴⁵ davranışların sergilenmesi durumuna verilen isimdir. Fena muâmelede bulunan bir kimse de bu halinden; ancak güzel ahlâk ile kurtulabilir. Maksat; iyi insan-kötü insan ayrımı yapmak değil, insanın nefsinin iyi muâmelerle

¹³⁶ Krş. Sponville, *Büyük Erdemler Risâlesi*, 2019, 28.

¹³⁷ Krş. Yiğit, “İbn Arabî’de Ontolojik Açıdan İnsan”, 2016, 210.

¹³⁸ Krş. Sponville, *Büyük Erdemler Risâlesi*, 2019, 10.

¹³⁹ Krş. Fârâbî, *İdeal Devlet*, 2020, 98.

¹⁴⁰ Krş. Uludağ, “Fütüvvet”, 1996, 13:260.

¹⁴¹ Krş. Fârâbî, *İdeal Devlet*, 2020, 98.

¹⁴² Krş. El-Kâzerûnî, *Ahlâk-ı Adudîyye Şerhi*, 2014, 82.

¹⁴³ age. 82.

¹⁴⁴ Krş. Fârâbî, *İdeal Devlet*, 2020, 113.

¹⁴⁵ <http://lugatim.com/s/kötü>, et. 18.08.2021

donatıp donatamadığının altını çizmektir.¹⁴⁶ Fütüvvet hoş olmayan ahlâk-ı zemîmeleri iyiye tebdil eden bir eğitim metodudur. İnsan tek başına iyi de değildir kötü de değildir, insanlarla etkileşim neticesinde ne olduğu ortaya çıkmaktadır. Kötüyle geçinmek iki kutbu birleştirmektir.

İkinci olarak nefsini ilmî ve fikrî vazifelere alıştırmalıdır.¹⁴⁷ İlmî vazifeler hem öğrenme hem de öğretmeyi içerir. Fikrî kelimesi ise hem kavram hem de önerme bilgisini içerir.¹⁴⁸ Yukarıda da belirtildiği gibi en kıymetli erdem; hakîkatli ve tefekkürlü eğitimle elde edilmektedir. İnsandaki iç ve dış hassaların gelişiminin en kadîm yardımcısı Kur’ân ve Sünnettir. Yüce Allah’ın (cc) kelâmıyla bezenmiş olan Hz. Muhammed (sas) bizlere ilmin, ibâdetin, ahlâklı ve erdemli bir yaşantının nasıl kavranılacağını bildiren Allah’ın elçisidir. Allah kelâmı ile kullar arasında bir köprüdür. Peygamber Efendimiz ile veliler arasında kalan sahabe, tâbiin ve tebeitâbiin ise bu köprünün temel öğeleridir.

Üçüncü olarak arkadaşlarını, kusurlarında onu uyuracak doğru kişilerden seçmelidir.¹⁴⁹ Hz. Ömer (ra): “Kusurlarımı bana gösteren kimseye Allah rahmet etsin” buyurmuştur.¹⁵⁰ Nefis taşıyan her mahlûk gaflet ile imtihandadır. Bu sözü söyleyen Hz. Ömer, adaletli merhametli yüce gönüllü bir fetâdır. İnsan, fütüvvet ehli dahi olsa, her an imtihandadır. Kişinin nefsinin arzu ve isteklerine yenik düşmesine engel olacak güzelliklerden birisi de, hakkaniyetli ve hakîkatli bir arkadaşına sahip olmasıdır. Bu anlamda erdemli bir arkadaş bir diğer arkadaşının her halde ve şartta aynası olmalıdır. Zirâ bedeninin kötü hasletleri ve hastalıkları en kolay bu şekilde ortaya çıkmaktadır.

Dördüncü olarak ise eğer kişi nefsinde gevşeklik görürse, zor alıştırmalarla nefesine boyun eğdirmeli, alışılmışın ötesinde zor iyi amelleri yapmaya devam etmelidir.¹⁵¹ Bu madde oldukça önemlidir. Zirâ seyr ü sülûkun, insan tekâmülünün önemi ve gerekliliği işâret edilmektedir. Tasavvuf tarihinin ilk dönemdeki önemli isimlerinden Muhâsibî (ö. 857), nefsi Hakk’ın hoşnut olacağı

¹⁴⁶ Krş. Hazm, *Erdemli İnsanın Yol Haritası*, 2019, 21.

¹⁴⁷ Krş. El-Kâzerûnî, *Ahlâk-ı Adudîyye Şerhi*, 2014, 84.

¹⁴⁸ Krş. age. 84.

¹⁴⁹ Krş. age. 86.

¹⁵⁰ ay.

¹⁵¹ ay.

işlerde yerine getirmeye zorlamak ve gayret sarf etmek gerektiğini vurgular. Bu gayretin de ancak rahatı terk etmekle olacağını ifade eder.¹⁵²

2.5. Edebî Metin Türü Olarak Fütüvvetnâme

Fütüvvetin ahlâkî kazanımlarını öğreten ve nakleden bir diğer eğitici yöntem Fütüvvetnâmelerdir. İslâmın kabulünden sonra VIII. yüzyılda Irak ve İran menşeli olarak başlayan, zamanla tasavvuf ve meslekî oluşumların içerisinde zikredilen fütüvvetin ahlâkını, usûllerini, kaidelerini konu alan eserlere fütüvvetnâme adı verilir.¹⁵³ Fütüvvetin formel yapısı fütüvvetnâmeler ile şekillenmiş ve gelişmiştir. Fütüvvetnâmelerin ortaya çıkış sebepleri arasındaki önemli etkenlerden birisi, VIII. yüzyıldan itibaren fetihlerin artması ile geniş ölçüde değişen ve dönüşen toplumsal ve kültürel farklılıklardır.¹⁵⁴ Bir diğer etkense İslâmın gelişi ile birlikte, İslâm dîninin kuralları ve şerî'atının toplumları etkilemesi ve yeni anlayışların zuhur etmesidir. “İslâmın kabulünden bir veya bir buçuk asır sonra, Horasan, İran gibi merkezlerde; tasavvufî gelen; ‘lâ mevcûde illâ hû’ ” ibâresi ile ifade edilen tevhîd anlayışı en temel dönüşüm olmuştur.¹⁵⁵ İslâm tasavvufunun toplumların anlayışına dahil olması ile, birtakım risâleler yazılmıştır. IX. yüzyıldan itibaren fütüvvet üzerine yazılmış tasavvufî risâleler arasında bilinen ilk örnek, Muhammed b. Hüseyin es-Sülemî (ö. 1021) tarafından kaleme alınan *Kitâbü'l-Fütüvve*'dir.¹⁵⁶ Eserin dili Arapçadır. Müellif fütüvvet ahlâkına Hz. Âdem ile başlar; fütüvvetin esasları ve kuralları ise tasavvufî bakış açısıyla, menkıbeler üzerinden anlatılmıştır.¹⁵⁷

Döneminin anlayışını yansıtan ve doğru bir anlayışa sahip olunması gerektiğinin altını çizen eserlerden birisi de; 11. yüzyılda Kuşeyrî (ö. 1072) tarafından yazılan '*er-Risâle*' dir. Eserin dili Arapçadır. Eserde sûfîlerin itikatlarını, şer'an uymaları gereken kolları, tasavvufî kavramları, sûfî olmayıp kendilerini sûfî olarak tanıtan insanların varlığını anlatan ve bu duruma açıklık getiren Kuşeyrî; Sülemî'nin

¹⁵² Krş. el-Muhâsibi, *Allah'a Dönüş*, 2020, 33.

¹⁵³ Krş. Ocak, “Fütüvvetnâme”, 1996, 13:264

¹⁵⁴ Krş. Çağatay, “Fütüvvetnâmeler Nedir Niçin Düzenlenmişlerdir?”, 1976, 565.

¹⁵⁵ agm. 567.

¹⁵⁶ Krş. Ocak, “Fütüvvetnâme”, 1996, 13:264.

¹⁵⁷ Krş. ay.

Tabakātü's-sûfiyye'sinden ilham almıştır.¹⁵⁸ Eserde sûfilerin mâkam ve hâllerinin ele alındığı kısımda Fütüvvet başlığıyla müstakil bir bölüm yer almaktadır. Tasavvuf içerikli fütüvvetnâmelere bir diğer örnek de Hâce Abdullah-ı Ensâri'nin (ö. 1089) *Fütüvvetnâme*'sidir.

Tarihi seyrinde, 13-14. yüzyılların içerisinde, kurumsallaşma yolunda gelişen fütüvvet hakkında Abbâsî Halîfesi Nâsır-Lidînillâh'ın döneminde, devletin ve hilâfetin nizamı adına bir risâle yazılır. İmam Nâsır'ın başdanışmanı aynı zamanda da bir mutasavvıf olan Şehâbeddin es-Sühreverdi'ye (ö.1234) yazdırdığı bu eser; '*Risâletü'l-fütüvve*'dir.¹⁵⁹ Eserin dili Arapçadır. Eser bir anlamda; fütüvvetnâmelerin kurumsal kimliğinin 'nizamnâme' türüyle de anılmasını ve tanınmasını sağlamıştır.¹⁶⁰

Abbâsî devletin yönetimi zamanında yazılan bir başka saray fütüvvetnâmesi, Ahmed b. İlyâs en-Nakkâş el-Harpûtî'nin Halife Nâsır'ın oğlu Ebû'l-Hasan Ali adına yazdığı *Tuhfetü'l-vesâyâ*'dır.¹⁶¹ Bu eserin, çalışmamızın kaynaklarından birisi olmasının yanı sıra en belirgin özelliği, Nakkaş olan yazarın ağaç sembolü üzerinden fütüvvet ahlâkını anlatmasıdır. Eserin tercüme çalışması Abdülbaki Gölpınarlı'nın 1950 yılında yayınlanan İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası'ndaki "İslâm ve Türk İllerinde Fütüvvet Teşkilâtı" başlıklı makalesinde mevcuttur. Gölpınarlı bu ağacı fütüvvet ağacı olarak tanımlar.¹⁶² Yazılış tarihi kesin olarak bilinmemekle birlikte eserin, Abbâsî Halîfesinin oğluna ithâf edildiği, Nâsır'ın 611 yılı Zilkâdesinde vefat ettiği, müellifin de kendisini rahmetle andığı göz önünde bulundurulduğunda eserin bu yıldan sonra yazıldığı öngörülmektedir. Nakkaş Ahmet el-Harpûtî'nin yazdığı bu fütüvvetnâme, Türkiye'de Millet Kütüphanesi Hekimoğlu Ali Paşa Kitaplığı ve Ayasofya Kütüphanesi'nde bulunmaktadır. Belirtilen kütüphanelerde, fütüvvetnâmenin 20 varaktan oluştuğu bilinmektedir.¹⁶³ Arapça olması, beş fasılda fütüvveti ve maksadını açıklaması ve bu maksadı âyetlerle iktibaslandırması bakımından önemli bir eserdir. Şecer tasvîri üzerinden fütüvvet yolunu anlatması görsel

¹⁵⁸ Krş. Uludağ, "er-Risâle", 2008,35:122.

¹⁵⁹ Krş. Ocak, "Fütüvvetnâme", 1996, 13:264.

¹⁶⁰ Krş. agm. 264.

¹⁶¹ Krş. agm. 264.

¹⁶² Krş. Gölpınarlı, "İslâm ve Türk İllerinde Fütüvvet Teşkilâtı", 1950, XI:22.

¹⁶³ Krş. ay.

anlamda okuyucuda merak uyandırmaktadır. Eserin ayırıcı özelliklerinden birisi de müellifin çizilen ağacın kökenine İslâm'ın ana değerlerini yerleştirerek, şecerin köklerinde ve dallarında zuhur eden her bir güzel ahlâkî özelliği sınıflandırıp, beşeriyetle bütünleştğinde nasıl bir tablonun ortaya çıkacağı üzerinde durmasıdır.¹⁶⁴

13. yüzyılda yazıldığı bilinen Burgâzî Fütüvvetnâmesi, Abdülbaki Gölpınarlı'nın aracılığı ile okuyucuyla buluşmuştur. Esere, Gölpınarlı'nın İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuasında "Burgâzî Fütüvvetnâmesi" başlığı ile yazmış olduğu makalesinden ulaşılmaktadır. Eserin dili Eski Anadolu Türkçesi'dir. Müellifin ismi, eserin Travnik nüshasında Yahyâ-bn-i Halî-ibn-i Çoban Fetâ-l-Bur'âvî olarak zikredilmiştir. Eser *Tuhfetü'l-vesâyâ*'dan izler taşımaktadır.

14. yüzyılın sonu ile 15. yüzyılın ilk yıllarını kapsayan dönemde Eski Anadolu Türkçesi ile ve Anadolu'da yazıldığı bilinen bir diğer '*Fütüvvet-nâme*' İznikli Eşref bin Ahmed'e aittir. İlk kez Orhan Bilgin tarafından yeni harflerle buluşturulmuştur.¹⁶⁵ Günümüz Türkçesi ile basımını okuyucuya sunan ise Mustafa Güneş'tir. Bu eseri diğer fütüvvetnâmelerden ayıran özelliği nazım türünde 444 beyitten oluşması ve 'fâilâtün fâilâtün fâilün' aruz kalıbıyla yazılmış olmasıdır.¹⁶⁶ Cömertlik, alçakgönüllülük, başkalarının kusurlarını görmeme gibi birçok dînî-tasavvufî ve ahlâkî konunun incelenmesi ve işlenmesinin yanı sıra Allah'ın varlığına, birliğine inanan ve O'nun rızasını kazanarak O'nun yolunda yürüyeceğine söz veren, gaflete düşmemek için gayret gösteren insanları anlatması bakımından önemli bir eserdir.¹⁶⁷

¹⁶⁴ Krş. age. 22.

¹⁶⁵ Krş. Güneş *Fütüvvet-nâme İyilik Kitabı*, 2016, 9. ; Bilgin, *Şeyh Eşref b. Ahmed Fütüvvet-Nâme*, 1992.

¹⁶⁶ Krş. age. 15.

¹⁶⁷ Krş. age. 18.

3. FÜTÜVVET AĞACI

3.1. Şecer

Âlem-i dünyanın varoluşundan itibaren varlığını sürdüren ağaç, birincil anlamıyla doğada somut olarak var olan bir unsurdur. Kültürel olarak da çeşitli anlamlar taşıyan ve sembolik değerlere sahip olan bir ögedir. Temelde yaşamın, canlılığın, ölümsüzlüğün, bolluğun, umudun, sağlığın sembolü olarak görülen ağaç, semâvî açıdan da önemli bir yere sahiptir.

Ağaçlar insanoğlu için ruhsal, fiziksel ve öteki dünyanın sürekli olarak kutsallığını ve hayatı simgeleyen doğal bir form olmuştur, genellikle de tanrısallığı ya da dinsel bir oluşumu simgelemiştir. “Ağaç hiçbir zaman yalnızca kendisi için kutsallık kazanmamış her zaman onun aracılığı ile ortaya konulan ve simgelediği şey adına tapıma sahibi olmuştur.”¹⁶⁸ Bu sebepten ağaca atfedilen anlamlar çeşitlidir. ‘Hayat ağacı’, ‘dilek ağacı’, ‘yaşam ağacı’, ‘kozmik ağaç’, ‘kutsal ağaç’ gibi ayrımlara rastlanılmaktadır. “Aynı zamanda; ağacın kökleri, gövdesi ve dalları ile yeraltını, yeryüzünü ve göğü temsil etmesi, ifade ettiği güç nedeniyle de soyut olarak kutsallık ihtivâ etmektedir. Bu güç ağaca kutsallık atfedilmesi ile ölçülür. Ağaç eğer kutsal güçlerle yüklü ise, dikey olduğu ve yerden bittiği, yapraklarını kaybedip yeniden kazandığı içindir.”¹⁶⁹ Çalışmamızda ağaç unsuru, gücünü yani kutsallığını fütüvvetten, fütüvvet ahlâkından almaktadır ve semâvî/mânevî bir perspektiften incelenmiştir.

Ağaç hem kadîm inançlarda hem İslâm dininde hem de tasavvûfî olarak insanı, insanın kemâlatını temsil etmektedir. “Ağaçtan maksadın meyvesi olması gibi âlemin yaratılışının maksadı da insandır.”¹⁷⁰ “Meyvenin kendisine vücut veren ağacın bütün varlığını ve özelliklerini içeriyor olması gibi insan da kâinatın tüm özelliklerini şahsında barındırır.”¹⁷¹ Ağaç, kâinatın yaratılışından itibaren dünya âleminde var olan ve olmaya devam eden bir canlıdır. Nebatat cinsi olması münâsebeti ve canlı organizmaları içermesi sebebi ile tabiatla ve tabiattaki tüm canlılarla uyum içerisinde. Bu yüzden de iç dengesini ve canlılığını

¹⁶⁸ Eliade, *Dinler Tarihine Giriş*, 2014, 269.

¹⁶⁹ age. 270.

¹⁷⁰ Çetin, “Tasavvuf Şiirinde Ağaç ve Meyve İstiâresi: Gaybî Örneği”, 2008, 3/2, 202.

¹⁷¹ ay.

korumaktadır.¹⁷² Ağaç kavramı, insan ile ilişkilendirilmesi yönünden evren¹⁷³ ile ilişkilendirilmiş olup; tasavvufî olarak da insan¹⁷⁴ canlısı üzerinden tanımlanmıştır.

Çalışmamızda üçüncü bölümün ana konusu ve kaynakları, insan tekâmülünü ağaç sembolü ve irtisâmı ile anlatan fütüvvetnâmelerdir. Bu eserler Ahmed b. İlyâs en-Nakkâş el-Harpûtî'ye ait *Tuhfetü'l-vesâyâ*, *Burgâzî Fütüvvetnâmesi* ve *İznikli Eşref b. Ahmed Fütüvvetnâmesidir*. Zikredilen fütüvvetnâmelerin ortak özellikleri, hem ağaç unsuruna yaklaşımları hem de *Tuhfetü'l-vesâyâ* fütüvvetnâmesinde insanın tekâmül sürecini anlatan ağaç sembolünün içeriğinde belirtilen güzel ahlâka âit şübelerin bâb ve beyit türünde incelenmiş olmasıdır. Bu bölümde önce ağaç unsuru insânî, dinî-mânevî, tasavvufî ve semâvî perspektiflerde değerlendirilmiştir. İnsânî perspektif, insanın varoluş hakikatini ve hikmetini ağaç sembolü üzerinden izâh etmek için kullanılmıştır. Dinî ve mânevî perspektif ile ağaç unsurunun insanın zâhirî ve mânevî dünyasıyla özdeşleşmesinin izâhı hedeflenmiştir. Yine bu perspektif, ağaç sembolünün insanın zâhirdeki yaşantısının huzurlu ve sağlıklı olmasının, ruhunun ve mâneviyatının verimli olması ile doğru orantılı oluşunu ve bu verimliliğin tekâmül faktörüne katkısını ifâde etmek içindir. Tasavvufî perspektif, sûfinin yani fetânın yaşam biçiminin tıpkı bir ağaç ve meyveleri gibi olgunluk üzerine kurulu olduğunu ifâde etmek içindir. İlâveten bu perspektif, insanı yaratılışındaki saflığa ulaştıracak olan yolun Hakk yolundan geçtiğini izâh etmek adına Bâyezîd-i Bistâmî'nin sözü ile desteklenmiştir. Semâvî perspektif fetânın 'kuvvet' kavramıyla bütünleştirilişini; ağaç sembolü üzerinden kuvveden fiile, insan-ı kâmile dönüşümünü incelemek için kullanılmıştır.

3.1.1. İnsan Perspektifi Üzerinden Secer

Her varoluş bir sebebe, her sonradan zuhûra gelen ise bir yaratıcıya¹⁷⁵ muhtaçtır. Zerreden külle yaratılan her varlık bir sebep doğrultusunda zuhûra gelir. İlmin ve

¹⁷² Krş. Wohlleben, *Ağaçların Gizli Yaşamı*, 2018, 37.

¹⁷³ Krş. Yiğit, "İbn Arabî'de Ontolojik Açıdan İnsan", 2016/1., 221.

¹⁷⁴ Krş. Küçük, *Fusûsü'l-Hikem ve Mesnevî'de İnsân-ı Kâmil*, 2017, 164.

¹⁷⁵ Krş. Gazzâlî, *İhyâ-u Ulûmi'd-Dîn*, 2020, 1/236.

bilmenin varlığı da insan için birer sebeptir, ‘zâhirî vâsita’dır.¹⁷⁶ İnsan; Allah’ın ahlâkı ve ilmi ile donatılarak yaratılmıştır. Allah’ın ahlâkı Kur’ân’dır¹⁷⁷ ve Kur’ân; insanı bâtındaki gâyesine, mânevî değerlerine erdemlerine ulaştıracak yegâne yol ve vâsıta’dır. İnsan Kur’ân ile ilmin, aklın, idrâkın gerekliliğini keşfedebilir; anlamanın, bilmenin O’ndan geldiğini ve yaratılmışların içerisindeki hakikatini, özünü idrâk edebilir. Zirâ insan; yaratılış hikmetinde sevgiyi barındırır¹⁷⁸ ve güzel ahlâk üzere yaratılmıştır.¹⁷⁹ İnsanın özünü, ağacın özüne benzeten Mevlânâ’nın da ifâde ettiği gibi ağacın bedeninden yeşeren yapraklar ne türden ise ağaç da o türdendir.¹⁸⁰ Fütüvvet anlayışının ahlâkî olarak işlevselliği de bu noktada devreye girmektedir. İnsan yaratılışı gereği ahlâkî güzellikleri fitratında barındırmaktadır. Kur’ân bu hususta insanoğlunu ahlâkî değerleri, emir ve yasakları bilen toplumlar meydana getirmesi konusunda bilgilendirmiş ve sorumlu tutmuştur. Yüce Allah (cc), bu sorumluluğu; dağların, arzın ve semanın üstlenmekten çekinmesi¹⁸¹ üzerine insan canlısına emânet etmiştir. Emânet bir mânâda da; Allah’ın ahlâkını hakkı ile taşıyacak, yaşayacak ve yaşatacak insanı anlatır. Hz. Muhammed (sas) âlemlere rahmet olarak gönderilerek¹⁸² bu emânetin hakikatini, Allah’ın ahlâkını yüklenmiş ve onu yaşantısıyla insanlığa anlatmış,¹⁸³ böylece yaratılış zincirinin ilk ve son halkası mesabesinde olmuş, ilâhî irâde ortaya çıkmıştır.¹⁸⁴ Emânetin bir diğer hakikati de hizmettir. Hizmetten maksat, hem zâhirî hem de bâtınî mânâda hikmetin anlaşılması üzerine gerçekleştirilmesi gereken fiildir yani güzel ahlâktır. *İnsanların en hayırlısı insanlara faydalı olandır*¹⁸⁵ anlayışını taşıyan her insan aslında yaratılış sebebine hizmet eder. Hizmetteki hikmeti, Hz. Âdem’in dünya âlemine gönderiliş sebebi üzerinden idrâk etmeye gayret etmek yerinde olacaktır. İbnü’l-Arabî’ye göre, “insanın fîli kemâlini belirleyen husûsiyetlerden birisi, ilâhî emâneti yüklenen varlık

¹⁷⁶ Krş. Tarhan, *Değerler Psikolojisi ve İnsan*, 2019, 22.

¹⁷⁷ Krş. Akpınar, “Allah’ın Ahlâkı, Peygamber Ahlâkı ve Kur’ân Ahlâkı”, 2006, 11.

¹⁷⁸ Krş. Sargut, *Hz. Âdem Fusûsü’l-Hikem Çalışmaları 1*, 2014, 24.

¹⁷⁹ Krş. Kuşeyrî, *Tasavvuf İlmine Dair Kuşeyrî Risâlesi*, 2013, 397.

¹⁸⁰ Krş. Sargut, *Hz. Âdem Fusûsü’l-Hikem Çalışmaları 1*, 2014, 58; Mevlânâ, *Mesnevî Tercümesi*, 2003, III-IV:349, 4386-4389.

¹⁸¹ Bk. Ahzâb 33/72.

¹⁸² Bk. Enbiyâ 21/107.

¹⁸³ Krş. Kiraz, *Kur’ân’da Ahlâk İlkeleri*, 2016, 118.

¹⁸⁴ Krş. Sargut, *Hz. Âdem Fusûsü’l-Hikem Çalışmaları 1*, 2014, 62.

¹⁸⁵ Buhârî, Mağâzî, 35

olmasıdır.”¹⁸⁶ Hz. Âdem; cennette arı, duru bir hal ile bulunurken kendisine yasaklamış olan meyveden yemesi¹⁸⁷ üzerine Allah onu dünya hayatına göndererek dünya âleminde karşılaşacağı hikmet ve imtihanların ilkinin, cennet âleminden dünya âlemine geçişine sebep kılmıştır. Dünyayı teşrif eden Hz. Âdem, yer âleminden gök âlemine evvelden âhire kadar her zerreye hikmet tohumunu ekmiş, hizmetin meyvesini tüm mahlûka sunmuştur. Her canlı bir gâyeye hizmet etmektedir. Ancak en temel gâye Hakk’ın rızâsı doğrultusunda ilerlemeye gayret eden bir kul olabilmektir. Hz. Âdem, Hakk’ın kendisine bahşetmiş olduğu isim ve sıfatların tecellîsinin kuvveti ile Hakk’ın halifesi ve vedâsıdır.¹⁸⁸

Bezm-i eleste¹⁸⁹ ruhu üflenmiş, “ol” emri¹⁹⁰ ile hayat bulmuş ve o şerefe nâil olan her insan dünya hayatında köklenen yeşeren ve yetişen ağaçlara benzer. Fütüvvet; işte bu yeşeren ve yetişen ağaç köklerini, yani insan tabiatını; âlem, insan ve tevhîd eksenli bir temel ile geliştirme ve olgunlaştırma görevi görür. Burada âlemden maksat, fetânın kesrette vahdeti bulmasıdır. Önceki bölümde de belirtildiği gibi fetâ yani sûfî halkın içinde Hakk ile birlikte olan kimsedir. İnsandan maksat; ahlâk ve erdem¹⁹¹ hasletleri ile Hakk’ın tecellisine mazhar olan kimse¹⁹², yani fetâdır. Tevhîdden maksat ise; âleme âit ve Hakk’a ait olan hakikatlerin insanda mevcûd olmasıdır.¹⁹³ Bu anlamda fütüvvet; çalışmamızın da ana konusu olan ağaç sembolü üzerinden incelendiğinde; köklerinde islâm¹⁹⁴, îman¹⁹⁵, ihlâs¹⁹⁶, ihsân¹⁹⁷ ve ikân’ı¹⁹⁸; özünde insanı, hakîkatte de tevhîdi temsil etmektedir. Ağaç figürünün her bakımdan özelliklerinde insanın yetişmesi, gelişmesi ve olgunlaşması ile benzerlik göstermesi fütüvvet ahlâkı ile birleştiğinde tam bir tekâmül sürecini îzah etmektedir.

¹⁸⁶ Küçük, *Fusûsü'l Hikem'de ve Mesnevî'de İnsan-ı Kâmil*, 2017, 222.

¹⁸⁷ Bk. Bakara 35/286, *Kur'ân Yolu Türkçe Meâl ve Tefsir*, 2020, I:107.

¹⁸⁸ Krş. Sargut, *Hz. Âdem Fusûsü'l-Hikem 1*, 2014, 40.

¹⁸⁹ Krş. Kiraz, Celil, *Kur'ân'da Ahlâk İlkeleri*, 2016, 142.

¹⁹⁰ Bk. Bakara 2/117; Âl-i İmrân 3/47, 59.

¹⁹¹ Krş. <http://lugatim.com/s/insan>, et. 16.05.2021

¹⁹² Krş. Sargut, *Hz. Âdem Fusûsü'l-Hikem Çalışmaları 1*, 2014, 73.

¹⁹³ Krş. Küçük, *Fusûsü'l-Hikem ve Mesnevî'de İnsan-ı Kâmil*, 2017, 35.

¹⁹⁴ *Tuhfetü'l-vesâyâ* fütüvvetnâmesinde ağaç figürünün gövde kısmında yer alan kavramdır.

¹⁹⁵ *Tuhfetü'l-vesâyâ* fütüvvetnâmesinde ağaç figürünün kök kısmında yer alan kavramdır.

¹⁹⁶ *Tuhfetü'l-vesâyâ* fütüvvetnâmesinde ağaç figürünün boyun kısmında yer alan kavramdır.

¹⁹⁷ *Tuhfetü'l-vesâyâ* fütüvvetnâmesinde ağaç figürünün gövde kısmında yer alan kavramdır.

¹⁹⁸ *Tuhfetü'l-vesâyâ* fütüvvetnâmesinde ağaç figürünün gövde kısmında yer alan kavramdır.

3.1.2. Din ve Mâneviyat Perspektifi Üzerinden Şecer

Din; insan yaşamını yüksek seviyeden müstesna bir biçimde anlamlandırır¹⁹⁹ ve yönlendiren inanç bütünlüğüdür. Kavram olarak; “insanların yaratıcı olarak kabul ettikleri üstün güce olan imanlarını, ona yapacakları ibâdetlerin bütünü ve bu îmana göre davranışlarının nasıl olması gerektiğini düzenleyen inanış yoludur”²⁰⁰ Bu açıdan bir değerlendirme yapıldığında din ile davranış modeli olan ahlâkın arasında oldukça kuvvetli bir bağ olduğu neticesine varılmaktadır.²⁰¹ Kadîm olan zamandan bugüne dek var olan toplumlar ahlâkî bir anlayış ile süregelmişlerdir.²⁰² Ağacın dinî bir perspektiften incelenmesinin sebebi de; hem bu ahlâkî yapının insan üzerindeki olgunluğu temsil ettiğini hem de köken, karakter ve mizaç bakımından, insanın sosyo-psikolojik yapısına işâret ettiğini ifâde etmek içindir. Yukarıda değinildiği gibi insanın zâhirî ve sosyal yaşamıyla, mânevî yaşamı da ruh dünyası ile doğrudan ilişkilidir.²⁰³ Din ve mâneviyat bağı ile değerlendirilen bu ilişki, insanın sosyal ve bireysel yaşamında doğru davranış modelleri sergilemesi ile daha sağlıklı ve huzurlu olması noktasında bilimsel olarak da kabul görmüştür.²⁰⁴ Bu davranış modelleri başkalarına yardım etme, erdemli olma ve bunları yaparken karşılık beklememe olarak kabul edilir.²⁰⁵ Belirtilen ahlâkî davranışlar dinî ve mânevî çerçevede yaşanırsa insan ahlâkî olarak gelişebilir sonucuna varılmıştır.²⁰⁶ Bilimsel anlamda yapılan bu değerlendirmede belirtilen davranış modelleri, ağaç sembolünde insanın ahlâkî olgunluğunu, kemâlatını temsil etmektedir.

Eski çağlardan beri devam edip gelen bir kutsallık anlayışının da resmi olan ağaç; âlem-i dünyanın yaratılışından itibaren var olan bir olgudur. Eski Türkçede;

¹⁹⁹ Krş. Paloutzian ve Park, *Din ve Mâneviyat Psikolojisi Yeni Yaklaşımlar ve Uygulama Alanları*, 2013, 29.

²⁰⁰ <http://lugatim.com/s/din>, et. 24.07.2021

²⁰¹ Krş. Paloutzian ve Park, *Din ve Mâneviyat Psikolojisi Yeni Yaklaşımlar ve Uygulama Alanları*, 2013, 243.

²⁰² Krş. age. 241.

²⁰³ Krş. age. 304.

²⁰⁴ Krş. age. 304, 318.

²⁰⁵ Krş. age. 311

²⁰⁶ Krş. age. 312.

yığaç- ığaç²⁰⁷ olarak, günümüz Türkçesinde de; “kökü toprak altında kalan, gövdesi yukarıya doğru yükselen ve gittikçe incelerek dallara ayrılan, kereste veya odun olmaya elverişli, uzun ömürlü bir bitki türü”²⁰⁸ olarak târif edilir. Ağaç ve insanın kemâlâtı; din ve mâneviyat ilişkisi bakımından bilimsel olarak izâh edilebilirken; seciye ve mizaç gibi karakteristik özellikler, insanın olgunluğu, kültür kavramı üzerinden de îzah edilmektedir.²⁰⁹ Zirâ kültürel farklılıklar; mâneviyâta ve ruh sağlığına doğrudan etki eden unsurlar olarak görülmektedir.²¹⁰ Bu sebepten ağaç; birçok anlayış ve inancın anlam karşılığında ulvî bir noktada durmaktadır. İslâm öncesi dönemde toplumlar ağaç unsurunu mitoloji dünyasının öne sürdüğü ritüellerde ve doğada var olan varlıklarda aramıştır. Mitolojik örnekler arasında: “Güney Sibiryâ’daki Abakan Tatarlarının efsânelerine göre; dünyanın ortasında göklere kadar yükselen büyük bir demir dağ vardı. Bu dağın üzerinde de yedi dallı bir kayın ağacı bulunduğundan”²¹¹ söz edilmektedir. Ağacın bir bitki türü oluşu yalnızca tabîata ait olduğu anlamına gelmemektedir. Toprağın nimetlerinden faydalanan, yağmur faktörü ile yeşerip gelişebilen hatta yaş alabilen bir canlı olarak varlığını sürdüren ağaç, inanç noktasında toplumlarca çok farklı bir mânâyâ büründürülmüştür. Öyle ki “Kara Kırgızlar arasında kısır kadınların çocuk doğurabilmek için tek başına bir elma ağacının altında yerde yuvarlanmaları, bu suretle çocuk sahibi olacaklarına inanmaları ağaç kültü ile ilgili”²¹² olarak anlatılmaktadır.

Ağaç sembolü bir anlamda da insanı; ‘maddî-mânevî değerlerin farkındalık derecesi’ üzerinden temsil eder. Dinin insan hayatındaki alanının özel bir noktada oluşu göz önünde bulundurulduğunda, bu farkındalık doğrudan bireyseldir. Bu anlamda olgunluk derecesi ile paralel olarak gelişen farkındalık hali de inanç, mâneviyat ve din ile olan bağın referans noktasında duran ‘kutsiyet’²¹³ kavramında yani insanın; kutsalı arama, değerli olanı arama yolunda başvurduğu

²⁰⁷ <http://lugatim.com/s/ağaç>, et. 30.05.2021

²⁰⁸ <http://lugatim.com/s/ağaç>, et. 30.05.2021

²⁰⁹ Krş. Paloutzian ve Park, *Din ve Mâneviyât Psikolojisi Yeni Yaklaşımlar ve Uygulama Alanları*, 2013, 303.

²¹⁰ ay.

²¹¹ Işık, “Türklerde Ağaçla İlgili İnanışlar ve Bunlara Bağlı Kültler”, 2004, 92.

²¹² Özarslan, “Türk Kültüründe Ağaç ve Orman Kültü”, 2003, 96.

²¹³ Krş. Paloutzian ve Park, *Din ve Mâneviyât Psikolojisi Yeni Yaklaşımlar ve Uygulama Alanları*, 2013, 302.

inançta mevcuttur. Her insan doğuştan bir inançla dünya âlemine gelmektedir.²¹⁴ İnsan canlısı var olduğu günden günümüze dek yaratılışının kutsiyetini, mâhiyetini aramıştır. Dinin insan üzerindeki etkisi de bu arayışla devreye girmektedir. İnsan sosyal bir canlıdır, yaratılışı gereği toplum içerisinde bu özelliğini hakkıyla gerçekleştirmesi yani cemiyet içinde sulh ve adalet ile varolması da dînî bir perspektif üzerinden değerlendirildiğinde ancak mânevî terbiye ve nefsiyle verdiği mücâdele ile mümkündür.²¹⁵ İnsanın doğru ve ahlâklı bir biçimde yaşayabilmesi, kötü alışkanlık ve davranışlardan uzak durabilmesi için özdenetim, temel bir erdemdir. İnsan eğer bu mücâdeleyi verirken gerekli bilince, özdenetime, temel erdeme, sahip değilse; ahlâk dışı davranışların meydana gelebileceği bilimsel olarak gözlemlenmiştir.²¹⁶ Yaratılan her insanın bir inançla dünyaya gelmesinden maksat nefis ile verilen mücâdelede alınması gereken mânevî eğitim ve destektir. Fütüvvet ağacı, dînî mânâda bu eğitimin sembolik bir yansımasıdır. İnsanın bâtinî gelişimine verdiği desteği de, fütüvveti ve ahlâkını olgun bir biçimde yerine getirebilmek için birtakım ahlâkî değerlerin varlığından haberdar etmektir.

3.1.3. Tasavvûfî Perspektif Üzerinden Şecer

İslâm öncesinde hatta mitolojik kaynaklarda ağacın mâhiyeti kâinatı temsil ederken İslâm dininde, bilhassa da tasavvufta ağaç kavramı insanın kâinatı temsil etmesi üzerinden tanımlanmaktadır. Bir tohumun toprakla buluşması, özünde yeşerecek olan ağaç misali olgunlaşması ve meyve vermesiyle yeniden o meyvenin çekirdeğinde filizlenmesi; yaratılmışların kıymetlisi olan insanın seyr ü sülûk süreci yani tekâmülü anlatılırken kullanılmaktadır. İbnü'l-Arabî'ye göre insan, zâhirde kâinatın küçük bir numunesi olsa bile mânâsıyla onun büyük kurucusudur. İnsanın vücûdu kâinattandır ve kâinatın ruhu insan-ı kâimdir.²¹⁷ Bu tanımları belirginleştirmek adına İbnü'l-Arabî insan tekâmülünü ve yenilenişini îzah etmek için ağaç sembolünü kullanmıştır. İbnü'l-Arabî'nin bir müşâhedesine

²¹⁴ Krş. Sargut, *İslâm İman İhsân İnsan*, 2019, 30.

²¹⁵ Krş. age. 38.

²¹⁶ Krş. age. 244.

²¹⁷ Krş. Yiğit, "İbn Arabî'de Ontolojik Açıdan İnsan", 2016, 218.

göre bütün varlığın oluşumu, bir ağacın nuru üzerinden gerçekleşmiş, o nurun hakîkati de “ol (*kün*)” tohumunda sırlanmıştır.²¹⁸ Ağaç sembolünün tasavvuftaki yerini ve önemini anlatan bir diğer mutasavvıf Bâyezîd-i Bistâmî’dir. Bistâmî Hz. bu konu ile ilgili “insanoğlu yaratılırken bir zâhirine bir de bâtınına ağaç dikildi. Zâhir ağacına teklif, bâtın ağacına târif adı verildi. Teklif ağacından hizmet meyvesi, târif ağacından aşk meyvesi ortaya çıktı”²¹⁹ dediği nakledilmektedir. Ağacın varoluştaki kökünü ıstılahta ‘Hakîkat-i Muhammediyye’ ile ifâde eden²²⁰ İbnü’l-Arabî, Bâyezîd-i Bistâmî’nin sözüne adeta şerh değerinde açıklık getirmektedir. İbnü’l-Arabî’ye göre bu terim “külli insanî hakîkatin ve küllî kelimenin açılımı”dır.²²¹ İnsanın hakîkati bir ağacın çekirdeği, tohumu gibidir, emek sarf edilip özenle bakıldığı vakit yeşerir, büyür, olgunlaşır ve meyve verir.²²² Bu meyvenin hakîkatinden de ağaç meydana gelir. İşte meydana gelen, çekirdeğin sûretidir.²²³ Bir ağacın bütünü ile çekirdekten meydana gelmesi gibi var olma, varoluş da, Hakîkat-i Muhammediyye’den üzere zuhura gelmiştir.²²⁴ Bâyezîd-i Bistâmî’nin zikrettiği teklif ağacından maksat; kavramın külfet²²⁵ kökünden türediği göz önünde bulundurulursa, insanın dünya âleminde iken geçireceği tekâmül sürecinin zorluğunu bildirmek içindir. Teklif ağacının insanın zâhirine dikilmesi ve meyvesinin hizmet olması da; Kur’ân’da ‘*ebû’l-beşer*’²²⁶, beşeriyetin babası olarak zikredilen Hz. Âdem’i işâret etmektedir. Bir diğer detay da dünya hayatına gönderilen Hz. Âdem’in cennetten çıkarılma sebebi olan meyvenin, zâhirdeki yansıması her ne kadar yenmemesi gereken meyve olarak görünse de bâtındaki hikmeti kemâlâtın ve hakîkatin Hz. Peygamber Efendimizde tamamlanacak olmasıdır.²²⁷ Hz. Muhammed (sas) tüm insanlığın hakîkatini temsil etmesi ve yaratılan ilk ruh olması bakımından ‘*ebû’l-ervâh*’, ruhların babası olarak anılmaktadır. Bu mânâyı İbnü’l-Arabî *Fusûs*’ta Hz. Peygamberden naklen

²¹⁸ Krş. Küçük, *Fusûsü’l-Hikem ve Mesnevî’de İnsân-ı Kâmil*, 2017, 158.

²¹⁹ Ahmed b. Hüseyin b. Eş-Şeyh el- Harakânî, *Ârifler Sultanı Bayezidi Bistami / Düstûru’l-Cumhur*, 2015, s. 262.

²²⁰ Krş. Küçük, *Fusûsü’l-Hikem ve Mesnevî’de İnsân-ı Kâmil*, 2017, 151.

²²¹ Krş. age. 154.

²²² Krş. age. 164.

²²³ Krş. ay.

²²⁴ Krş. ay.

²²⁵ <http://lugatim.com/s/kulfet>, et. 13.08.2021

²²⁶ Krş. Küçük, *Fusûsü’l-Hikem ve Mesnevî’de İnsân-ı Kâmil*, 2017, 187.

²²⁷ Krş. age. 184.

Ben peygamber idim; hâlbuki Âdem su ile çamur arasında idi hadîsini zikrederek ifâde etmektedir.²²⁸

Hiz. Mevlânâ da Mesnevî'sinde ağacın sıfatı için; “ağacın dalı meyvenin aslıdır. Ancak bahçıvanın o ağacı dikmekteki maksadı meyve elde etmek olduğu için; hakîkatte dal, meyve için var olmuştur. Bu yüzden meyve ağaçtan meydana gelmiş gibi görünse de gerçekte tüm ağaç meyveden vücûd bulmuştur”²²⁹ şeklinde ifâde etmektedir. Ağacın sembol olarak insanın kemâlâtını temsil ettiği düşünöldüğünde Mevlânâ'nın belirttiği gibi tüm ağacın meyveden zuhûr etmesi, Bâyezîd-i Bistâmî Hiz.'nin târif ağacından zuhûr eden aşk meyvesinin hakîkatini ortaya koymaktadır. Mevlânâ, Hiz. Muhammed (sas)'in “tüm varlık ağacının çekirdeği ve asıl meyvesi”²³⁰ olduğunu zikretmektedir. Son tahlilde Bâyezîd-i Bistâmî'nin sözündeki zâhirî ve bâtınî hakîkat; küllî ruh olan ebû'l-ervâhta²³¹ insanî ruhların toplanmasını²³² ve ruhların bu özde bir ağacın çekirdekte toplanması gibi henüz ayrışmamış, temiz ve arınmış²³³ halde bulunmalarını, ilâhî aşkın Hakîkat-i Muhammediyye'yi zuhûra getirmesini ve Hiz. Âdem'in de zâhirde bu hakîkatın ilk meyvesi olduğunu ifâde etmektedir. Zâhirî mânâda tüm insanlığın atası olan Hiz. Âdem, bâtında Hiz. Muhammed (sas)'in hakîkat nurunun ilk numunesidir.²³⁴

Mutasavvıflar ağaç sembolünü âlemin, insanın, varoluşun hakîkatini târif etmek üzere kullanmışlardır. Fütüvvet ahlâkı ve fütüvvetnâmelerde ise bu sembol insanın kemâlâtını görsel olarak anlatmak üzere kullanılmıştır. Ağaç unsurunu tasavvuf başlığında incelemekten maksadın; insanın tekâmülü yani seyr ü sülûk süreci, olduğu yukarıda belirtilmişti. Bu süreci îzah etmeye başlamadan evvel de insanın, âlemin ve varlığın hakîkatini; idrak noktasında anlaşılır hâle getirebilmek adına Bâyezîd-i Bistâmî'nin ağaca ilişkin sözleri ile giriş yaptık. Bir insan varlığının hakikatine, Hakk'ın kendisine bahşetmiş olduğu nimetlerin farkına vardığı ve kıymetini bildiği vakit vâkıf olabilmektedir. Bu farkındalığı da geliştiren, yaşayacağı yol ise tasavvuf yoludur.

²²⁸ Konuk, *Fusûsü'l-Hikem Tercüme ve Şerhi*, 2017, I:243.

²²⁹ Mevlânâ, *Mesnevî Tercümesi*, 2003, III:348.

²³⁰ Küçük, *Fusûsü'l-Hikem ve Mesnevî'de İnsân-ı Kâmil*, 2017, 186.

²³¹ Krş. age. 186.

²³² Krş. age. 187.

²³³ Krş. ay.

²³⁴ Krş. ay.

Kâşânî (ö. 1335) *Tuhfetü'l-İhvân fî Hasâisi'l-Fityân*²³⁵ isimli eserinde, insanın hem seyr ü sülûk yolunda hem de fütüvvette kemâlâtının; vefâ kavramı üzerinden gerçekleşeceğini bildirmektedir.²³⁶ Zirâ ona göre fütüvvet, yaratılıştan gelen arınmışlık ve paklıkla kabildir.²³⁷ İnsanın içindeki cevheri ve nuru; fiilde, amelde, vefâ sahibi olarak koruyabileceğini ifâde eder. Yüce Allah kelâmında *Ey inananlar! Bağlandığınız şeylere vefâ edin*²³⁸ buyurmuştur. İnsanın yukarıda belirtilen farkındalığı; önce Hakk'ı tanıma, bilme, O'nun emrettiklerini uygulayıp nehyettiklerini terk ederek başlar. Bu, “vefânın Hakk'a olanıdır.”²³⁹ Bir de Bâyezîd-i Bistâmî'nin zikrettiği hizmet meyvesi vardır ki o da halka olan vefâdır. Bu vefânın hikmetinde de fütüvvet ahlâkı bulunmaktadır. Kâşânî bu vefânın hizmetini; “başkasını öncelemek, nefsi için bir şey istememek, kendisinde olanı başkalarına hasretmek, sıkıntı ve darlık zamanında nefsin ve malını başkaları için feda edebilmek”²⁴⁰ olarak târif etmektedir.

3.1.4. Semâvî Perspektif Üzerinden Şecer

İnsan; Hakk'ın isim ve sıfatlarını bir arada toplayan bir cevherdir, bu yönüyle Kur'ân gibidir.²⁴¹ İbnü'l-Arabî ilâhî isim ve sıfatları bir arada toplayan kâmil insanı, Allah'ın kelimelerini toplayan “kelime-i câmia”²⁴² olması yönü ile Kur'ân'a benzetmektedir. İkinci bölümde fetâ İbnü'l-Arabî'nin ‘kuvvet’ kavramı târifi üzerinden anlatılmış idi. Ağaç sembolü üzerinden kuvvet ise bu isim ve sıfatların fetânın karakteri olan fütüvvet ahlâkına yani bilfiile tebdilini târif etmek için kullanılacaktır. ‘Kuvve ve fiil’ den maksat, Allah'ın yaratmış olduğu insan karakterinin ahlâkî davranış modelleri ile hemhal olmasıdır. Ancak bu şekilde insanın fitratındaki ilâhî isim ve sıfatların hakîkatî açığa çıkar.²⁴³ Zirâ İbnü'l-

²³⁵ Şeyh Alî b. Yahyâ b. Muhammed b. eş-Şeyh Şihâbuddin Ömer es-Sühreverdî'nin, kendisinden fütüvvet konusunda bir risâle yazmasını talep etmesi üzerine yazdığı bu eser, bir mukaddime, on bâb ve bir hâtîme şeklinde tertib edilerek hazırlanmıştır.

²³⁶ Krş. Gölpınarlı, “Burgâzî Fütüvvetnâmesi”, 1949-1950, XI:242.

²³⁷ Krş. agm. 243.

²³⁸ Mâide 5/1.

²³⁹ Krş. Gölpınarlı, “Burgâzî Fütüvvetnâmesi”, 1949-1950, XI:243.

²⁴⁰ agm. 243.

²⁴¹ Krş. Küçük, *Fusûsü'l-Hikem ve Mesnevî'de İnsân-ı Kâmil*, 2017, 225.

²⁴² age. 226.

²⁴³ Krş. age. 226.

Arabî insanın Hakk'ın suretinden yaratılmasının mânâsını "insanın Hakk'ın kemâl sıfatlarını toplayacak potansiyele sahip olmasına"²⁴⁴ bağlamaktadır ve insanın fiilî kemâlâtını tâyin eden özelliklerin arasında ilâhî emâneti yüklenişini zikretmiştir.²⁴⁵ İnsanın böylesine büyük bir mesûliyetin üstesinden ancak güzel ahlâk ile gelebileceğini; yine insanın yaşadığı hayat içerisindeki amacının kemâl sıfatlarını öğrenip, bu sıfatları bilfiil hale getirmesiyle mümkün olacağını belirtmiştir.²⁴⁶

Allah Kur'an'da kuvveden fiile ağacın faydasından, hakikatinden ve tevhîdî yönünden bahsetmektedir. Ağaç kavramı olgunluğun sembolü olarak Kur'an'da insanın hakîkatine zâhirî ve bâtinî anlamda sağladığı fâide ile Tîn sûresinde, güzel ahlâk ile Nur sûresinde, tevhîdin sembolü olarak ise İbrahim sûresinde yer alan âyetlerde zikredilmiştir.

Yüce Allah (cc), Tîn sûresinin ilk âyetinde; 'incir' ve 'zeytin' meyvelerine yemin eder. İncir meyvesine, zâhirî mânâda sert çekirdek yaratmayıp kolay tüketim sağlamış; bâtinî fâidesinde ise insanın tabiatının mutedil olmasına yardımcı olmuştur. Zeytin meyvesi için zâhirî mânâda; aydınlanma, koku ve boya gibi alanlarda kullanım olanağı sunmuş; bâtinî mânâda da şerefli bir ağaç olduğunu işâret etmiştir.²⁴⁷ İbn Acîbe (ö. 1809), tefsîrinde âyetin tasavvuftaki işâretlerini târif ederken İmam Kuşeyrî'nin şu ifâdelerini baz almıştır: Yüce Allah (cc) bu sûrede dört şeye yemin etmiştir. Bunlardan birincisi kalptir. Âyette zikredilen *tîn* kalbe işâret eder. Kalp mâsivâdan temizlendiği vakit ondan mânevî güzellikler zuhura gelecektir.²⁴⁸ İkincisi ruhtur. Zeytin meyvesi ile işâret edilen insânî ruhtur. Bu ruh, Hakk'ın sırrının nuru ile tenevvür ettiğinde insanda kemâlât zuhura gelecektir²⁴⁹ diyerek, kemâlâtın ruhta meydana gelişini de Nur sûresinin 35. âyeti üzerinden târif etmektedir.

Ağaç hem ilâhî hem de insanî hakîkatin bir nuru olarak anılmaktadır. İbn Acîbe, Nur sûresinde geçen *nur* kavramını mânevî olarak târif etmektedir. Ona göre insanın kulluk hükmü üzerine güzellikler açığa çıkıyor ise bu nura islâm nuru,

²⁴⁴ age. 198.

²⁴⁵ Krş. age. 222.

²⁴⁶ Krş. age. 198.

²⁴⁷ Krş. Bursevi, *Muhtasar Ruhû'l Beyân Tefsiri*, 2019, X:94.

²⁴⁸ Krş. İbn Acîbe, *Bahrü'l-Medîd fî Tefsiri'l-Kur'âni'l-Mecîd*, 2015, XI:65.

²⁴⁹ Krş. ay.

delil yolu ile Hakk'ın zatına ve kemâline ait vasıflar zuhura geliyor ise îman nuru, müşâhede yolu ile Hakk'ın zatının hakîkati ve sırrı zuhura geliyor ise de bu nura ihsân nuru denilmektedir.²⁵⁰ Ağacın hakîkatindeki çekirdek ve meyve ilişkisinde daimi olarak süregelen güzelliklerin vuku bulması gibi, kalpte de *nur üstüne nurun* zuhura gelmesini; îman nurunun islâm nuruna veyahut da ihsân nurunun îman ve islâm nuruna katılması olarak²⁵¹ târif eder. Kuşeyrî, Nur sûresinin 35. âyetinde ifade edilen “*Nur üstüne nur...*”²⁵² dan maksadın Hz. Muhammed (sas)'ın kalbi olduğunu, onun mârifetinin nurunun bir ağaçtan tutuşturulduğunu, o ağacın Hz. İbrahim'i işâret ettiğini anlatır. Zirâ Hz. Muhammed (sas), İbrahim dini üzeredir.²⁵³

Allah (cc), İbrahim sûresinin 24. âyetinde; *Görmedin mi Allah güzel bir sözü nasıl misal getirdi? (Güzel bir söz), kökü sağlam, dalları göğe yükselen bir ağaç gibidir. Bu ağaç Rabbinin izniyle her zaman meyvesini verir. Öğüt alsınlar diye Allah insanlara misal getirdi...* buyurmuştur. İbn Acîbe âyetin tasavvufta işâret edilen hususlarını şu şekilde açıklamaktadır: Temiz ve hoş kelâm kelime-i tevhiddir. Hoş ve güzel kokulu ağaç ise îman ağacıdır. Bu ağacın hakîkati kalbe yerleşen tevhiddir.²⁵⁴ Âyette zikredilen ağacın mâhiyetine de detaylı olarak açıklık getirmiştir. Yaprak bölümünü “mendup ve müstehablardır, İslâm dinince kabul gören ve İslâm dînînin prensiplerine uygun olan ahlâkî güzelliklerdir, ağacın gövdesi farz ve vaciplerdir, dalları ise sürekli yerine getirilen sünnetlerdir”²⁵⁵ şeklinde târif eder. Kuşeyrî ise âyetin tefsîrinde ağacı, hem tasavvufi yorumunu hem de yukarıda belirtilen kuvveden fiile geçiş halini kapsayan şekliyle şöyle târif etmektedir: “Ağacın kökü mârifet iken îman, deliller ve burhanlar ile tashih edilmiştir. Onun dalları sâlih amellerdir. Bunlar, farzları yerine getirmek ve günahlardan kaçınmadır. Vacip olan ise ağacı ona zarar verecek işlerden korumaktır... Ağacın yaprakları kulluğun âdabını yerine getirmek iken çiçekleri güzel ahlâktır.”²⁵⁶ *Güzel bir söz*²⁵⁷ den maksat kelime-i tevhîddir.²⁵⁸ *Ağaç*'tan

²⁵⁰ Krş. İbn Acîbe, *Bahrü'l-Medîd fî Tefsîri'l-Kur'âni'l-Mecîd*, 2015, VI:453.

²⁵¹ Krş. age. 454.

²⁵² Krş. Kuşeyrî, *Letâifü'l-İşârât İlahî Kelâmın Sırları Kur'an- ı Kerîm Tefsiri*, 2020, III-IV:1388.

²⁵³ Krş. age. 1389.

²⁵⁴ Krş. İbn Acîbe, *Bahrü'l-Medîd fî Tefsîri'l-Kur'âni'l-Mecîd*, 2015, IV:661.

²⁵⁵ age. 661.

²⁵⁶ Kuşeyrî, *Letâifü'l-İşârât İlahî Kelâmın Sırları Kur'an- ı Kerîm Tefsiri*, 2020, III-IV:963.

²⁵⁷ age. 964.

maksat; tevhid ehlinin sırlarını dünyevî arzu ve isteklerden kurtararak, Hakk'tan uzaklaştıracak işlerden korumaktır.²⁵⁹ Ağacın meyveleri ise çeşit çeşittir.²⁶⁰ Böyle bir çeşitlilik insanın seyr ü sülûk yolunda tebdiline yardımcı olacak olan halleri temsil etmektedir. Tevekkül, teslimiyet, muhabbet, rızâ²⁶¹ gibi ahlâkî hasletler bu hallere misal verilebilir. Kur'ân-ı şerif; tüm insanlığın hidayeti için ihsândır. Her bir sûre her bir âyet ayrı ayrı hikmetler barındırmaktadır. Semâvî perspektif başlığının maksadı da bu hikmeti, çalışmanın ana konusu olan ağaç sembolü üzerinden idrak etmeye gayrettir.

Ağacın kutsiyeti Abdülbaki Gölpınarlı tarafından fütüvvet kavramı ile, Nakkaş Ahmet tarafından kurtuluş kavramı ile tanımlanırken, İbnü'l-Arabî ağacı kâinat üzerinden tarif etmektedir. İnsan canlısının ağaç ile olan ilişkisini şu sözlerle ifade etmiştir: “Kâinata, oluşuna, olanlara ve içinde tedvin edilen hikmete baktım... Gördüm ki: Bütün kâinat tümünden ağaçtan ibaret.”²⁶² Yukarıda zikredilen ayetlerde meyve ve çekirdek dönüşümü içerisinde birbirini nûr, fayda, güzel söz ve daha nice güzellikle tamamlayan unsurlar üzerinden ağacın hakîkati zikredilmektedir. İbnü'l-Arabî'nin de ifade ettiği gibi; “kâinat tümünden iki unsurdan zuhura gelmiştir. Bu iki unsur da: Kün (Ol) emri üzere meydana gelmiştir.”²⁶³ Gelmeye devam etmektedir. Zuhura gelen Allah'ın isim ve sıfatlarıdır. Varlığın yaratılmasındaki hikmet de bu sıfatların ve isimlerin tecellisini sağlamaktır. İşte İbnü'l-Arabî'ye göre ilâhî isim ve sıfatları bir araya toplayan kâmil insan, kâinat ağacıdır.²⁶⁴

3.2. Fütüvvetnâmelerde Şecer Tasviri

Çalışmamızın bu bölümünde ağaç sembolü ve irtisamının anlatıldığı üç fütüvvetnâme incelenecektir. XIII. yüzyıldan itibaren yazılmış olan bu eserler; fütüvvetin temellerini, İslâm dininin ahlâkî olarak insanı olgunluğa ulaştıracak prensip ve kurallarını ele alan fütüvvetnâmelerdir. Ağaç sembolünün bizâtihi

²⁵⁸ Krş. Güner, *Gönül Gözüyle Kur'ân İbn Atâ Tefsiri*, 2018, 89.

²⁵⁹ Krş. age. 89.

²⁶⁰ Krş. Kuşeyrî, *Letâifü'l İşârât İlahî Kelâmın Sırları Kur'an- ı Kerîm Tefsiri*, 2020, III-IV:964.

²⁶¹ Krş. age. 964.

²⁶² Arabî, *Şeceretü'l Kevn*, 2018, 50.

²⁶³ age. 69.

²⁶⁴ age. 63.

resmedildiği fütüvvetnâme, *Tuhfetü'l-vesâyâ*'dır. Müellifi Ahmed b. İlyâs en-Nakkâş el-Harpûtî'dir.

3.2.1. *Tuhfetü'l-vesâyâ* ve Şecer Tasvîri

Tuhfetü'l-vesâyâ isimli eser, Harputlu Nakkaş Ahmed b. İlyâs'a âittir. Eser yukarıda bahsettiğimiz gibi Halife Nâsır-Lidînillah'ın oğlu Ebû'l-Hasan Ali'ye ithafen yazılmıştır. Eserin dili Arapçadır ve tercümesi 1950 yılında Abdülbaki Gölpınarlı tarafından yapılmış, İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası'nın 11. cildinde İslâm ve Türk İllerinde Fütüvvet Teşkilatı başlığı altında yayımlanmıştır. Müellif eseri beş bölümde ele almıştır. Böylelikle eser tekdüze bir anlamdan uzaklaştırılmıştır. Nakkaş Ahmet, eserindeki ağaç sembolünü 'Kurtuluş Ağacı' (*şeceretü'l-fevz*) ve 'Fütüvvet Ağacı' olarak anmaktadır.²⁶⁵ Karşılaştırmalı tanıtım ve ifâdelere geçmeden evvel bu fütüvvetnâme'yi özellik ve nitelikleri açısından tanımakta fayda vardır. *Tuhfetü'l-vesâyâ*'nın bir edebî eser olarak karakteri iki kelimedede değerlendirilecek olunursa bunları 'saray fütüvvetnâmesi' ve 'şecer' olarak sıralamak mümkündür. Bir sanatçı olarak eser içinde eser ortaya koyması özellikle zikredilmesi gereken bir konudur. Usta bir nakkaş olan Harputlu Ahmed b. İlyâs'ın fütüvvet ağacı tasviri, esere görsel olarak önemli bir katkı sağlamaktadır. Şeceretü'l-fevz eserinde bir vazodan çıkan yedi dallı bir ağaç olarak resmedilmiş olup vazunun boyun kısmında fütüvvet kelimesinin harfleri yer almaktadır.

Dibâceye Allah'a hamd ile başlanmıştır. Fütüvvetten ve fütüvvet ehlinin yüceliğinden, bu insanların tüm samimiyetleriyle fütüvvet yolu için cömertlik, fedâkarlıkta bulunduklarından, dünyanın hevâ ve heveslerden kurtulduklarından bahsedilmiştir.²⁶⁶ Akabinde Hz. Muhammed (sas)'e salât ve selâm getirilerek Hz. Peygamberin fütüvvet ehlinin kıblesi²⁶⁷ olduğu, varılacak durağın o olduğu belirtilmiştir.²⁶⁸

²⁶⁵ Gölpınarlı, Abdülbaki, "İslâm ve Türk İllerinde Fütüvvet Teşkilatı", 1950, XI:189.

²⁶⁶ Krş. Gölpınarlı, Abdülbaki, "İslâm ve Türk İllerinde Fütüvvet Teşkilatı", 1950, XI:187.

²⁶⁷ Krş. age. 187.

²⁶⁸ Krş. age. 188.

Eserin giriş kısmından başlayan ve birinci bölümünde de devam eden “Fetânın Alâmetleri”²⁶⁹, başlığını Hakk kelâmı ile izâh etmiş, bu alâmetleri de hem fütüvvet ağacı sembolünde nasıl kullandığını hem de Kelâmullah’ta zikredilen fütüvvet ehillerini ve hangi âyetlerde zikredildiklerini anlatmıştır. Müellif ikinci bölümde “Peygamberlerin Makâmı ve Tanrı’dan Çekinenlerin Sıfatı”²⁷⁰ başlığı altında fütüvvetin peygamberlerden gelen bir ahlâk olduğunu²⁷¹ ve fütüvvet ağacını nasıl oluşturduğunu anlatmıştır. Üçüncü bölümde fütüvvet ahlâkını taşıyacak insanın hangi ahlâkî hasletlere tâbi olması gerektiğinden bahsetmiştir.²⁷² Dördüncü bölümde “Nakıybe Ait Edepler” başlığı altında²⁷³ fütüvvet ehillerinin yetiştirilmesinde gerekli olan teâmüllerin uygulanışını anlatmıştır. Şedd kuşanma tabir edilen Fütüvvet verilirken hangi aşamalardan geçildiğini, nasıl bir usûl ve tertibin tâkip edildiğini izâh etmiştir. Beşinci bölümde ise eserin ithaf edildiği kişi olan Nâsır-Lidînillah’ın oğlu Ebû’l Hasan Ali’ye ait olduğu bilinen *Umdetü’l-vesîle* adlı kitaptan alıntılar yapılmış, Hz. Muhammed (sas)’e, Cebrâil (as) tarafından giydirilen fütüvvet libasından ve fütüvvet şeceresinden bahsedilmiştir. Eser içerik bakımından oldukça zengindir. Nakkaş Ahmed eserin Giriş bölümünde kitabını Ebû’l-Hasan Ali’nin *Umdetü’l-vesîle*’sinden faydalanarak ve hulâsâ ederek yazdığını açıkça ifade etmektedir.²⁷⁴ Gölpınarlı bu kitabın varlığını Nakkaş Ahmed’in eserinden öğrendiğimizi ancak orjinaline henüz ulaşamamış olduğunu belirtmektedir.²⁷⁵ Ebû’l-Hasan Ali’nin vefatından sonra yazıldığı anlaşılan *Tuhfetü’l-vesâyâ*,²⁷⁶ yazıldığı dönemden sonraki yazılan fütüvvetnâmelere kaynak olması açısından da anlamlı bir eserdir.

Ağacın oluşumu ve çıkış noktası insan üzerindendir. İnsan, yaratılış itibari ile bir fitrat üzere bu âleme gelmiştir. Ağaç sembolü üzerinden fütüvveti ve ahlâkı anlatan fütüvvetnâmeler de bu fitratı, insanın olgunluk ve devinimini, birtakım ahlâkî şubeler aracılığı ile anlatmaktadırlar. *Tuhfetü’l-vesâyâ*’daki ağaç sembolünden maksat da böyle bir anlamı ifâde etmektedir. Nakkaş Ahmed

²⁶⁹ Bk. age. 189.

²⁷⁰ Bk. age. 191.

²⁷¹ Krş. age. 31.

²⁷² Krş. age. 195.

²⁷³ Bk. age. 198.

²⁷⁴ Krş. age. 188.

²⁷⁵ Krş. Gölpınarlı, Abdülbaki, “İslâm ve Türk İllerinde Fütüvvet Teşkilatı”, 1950, XI:22

²⁷⁶ Krş. age. 22.

eserinde ağacı niçin çizdiğini, “Ben de ondan kerem ve mürüvvet meyvelerinin toplanması, üstünlükler ve büyüklüklerle peygamberlerin duraklarını, onların derecelerini, îman sahiplerinin işleri, Tanrıyı bir bilenlerin sıfatlarını ve Tanrının, kendisinden korkup çekinenler için vazettiği dinin hükümlerini göstermiye yardım etmesi için bir ağaç yapmak istedim, bu sevgiyle işe giriştim”²⁷⁷ şeklinde dile getirmiştir. Yine “Bu resimde sözleri, ince manaları derleyip topladım ve onu örnek tarzına döktüm, bir ağaç şeklinde yaptım. Böylece de topladığım şeyleri kısaltmayı, işin esasiyle iktifa eylemeyi diledim”²⁷⁸ sözleriyle resimden maksadının hulasa etmek ve meseleyi güzel şekilde ortaya koymak olduğunu belirtmektedir.

Ağaca ahlâkî bir bakışla yaklaştığını da şu hadîsi naklederek işaret eder: *Cömertlik cennet ağaçlarından bir ağaçtır, nekeslik de cehennemde bir ağaç. Bunların dalları dünyaya sarmıştır. Cömertlik dallarından birini tutanı o dal, cennete götürür. Nokeslik ağacının dallarından birini yakalayanı da o dal, cehenneme ulaştırır.*²⁷⁹ Fütüvvet ahlâkını temsil eden ağacın meyveyle süslediği dallarını fetânın durakları, yapraklarını da fütüvvet şartları²⁸⁰ olarak tanımlar.

Sembolde kullanılan duraklar 42 madde ile, fütüvvetin şartları ise yedi daldan herbirinin üst kısmında yer alan 3 büyük yaprak şeklinde 21 madde ile ifade edilmektedir. Bu sayıların yedinin katları oluşu da tesadüf değildir. Müellif fevz ağacını yedi sayısı üzerine kurduğunu, yedi sayısının İslâm’daki pekçok hikmetini sayarak ifade etmektedir.²⁸¹

Müellif; ağacın mâhiyetini ilim kavramı üzerinden anlatmıştır. İlmin yeryüzünde insanı muhâfaza ettiğini, arındırdığını; ahirette ise tezyin ettiğini ve îmanın aslı olduğunu belirterek bu sebepten fütüvvet ağacını ilim mahalline dikmenin zarûrî olduğunu eklemiştir.²⁸² Daire kavramını kullanan müellif, daireyle ilmin aslına; dairenin ortasına bir dört köşe resmederek onunla da bilginin fer’ine ve şubelerine işâret ettiğini dile getirmiştir.²⁸³ Dört köşeden aynı zamanda din imamlarının

²⁷⁷ age.193.

²⁷⁸ ay.

²⁷⁹ age. 194 (Beyhakî, Şuabü’l-Îman, VII, 435).

²⁸⁰ Krş. ay.

²⁸¹ Krş. ay. 193.

²⁸² Krş. ay.

²⁸³ Krş. ay.

kastedildiği belirtilir.²⁸⁴ Fevz (kurtuluş) ağacı da bu dairenin üzerine resmedilmiş ve bu resmin önemi de dört hususta detaylandırılarak izâh edilmiştir. Gölpınarlı'nın tercümesinde bu dört husus; "Haberleri Anış, Sırlar Mahzeni, İbadette Bulunanların İmamı, Amellerin Kıvamı"²⁸⁵ şeklindedir.

Fütüvvet şartlarını oluşturan dalların ve yaprakların sıralanışı şu şekildedir: Ortadaki dalın en üstte yer alan üç büyük yaprağında soldan sağa Vahdet, Fütüvvet, Muhabbet; sol bölümde kök kısmının üzerinde yer alan üç dalın üst kısımlarındaki üçer yaprakta Bekâ, Fenâ, Tasavvuf; Fakr, Salâh, Takvâ ve İslâm, Mârifet, Yakîn kavramları yer alır. Sağ bölümde kök kısmının üzerindeki yer alan üç dalda ise; Salât, Tâ'at, İsmet, Kana'at, Verâ, İffet ve Tevâzu, Tahâret, Riyâzat kavramları bulunmaktadır. Bu kavramların bulunduğu dalların üzerindeki diğer yapraklara da fetânın durakları konulmuştur. Fetânın duraklarını oluşturan yaprakların sıralanışı şöyledir:

Vahdet, Fütüvvet, Muhabbet kavramlarının durakları Tevessül, Şefkat, Riyâzat, Şükür, Mücâhede, el-Birru, Zıkr, 'Afv, İfşâ'u's-selâm, Mücâzat olarak belirtilmiştir.

Bekâ, Fenâ, Tasavvuf kavramlarının durakları Havf ve Mu 'âtatdır.

Fakr, Salâh, Takvâ kavramlarının durakları Sıdk, Hilm, Vefâ, Emanet, İlim, Eklü'l-helâldir.

İslâm, Mârifet, Yakîn kavramlarının durakları Îsar, Kitmânu's-sır, Zühd, İtmâm, Lütûf, Tevhîd, Kassâmet, Keremdir.

Salât, Tâ'at, İsmet kavramlarının durakları 'Adl ve İnsaftır.

Kanâ'at, Verâ, İffet kavramlarının durakları İnâbe, Tövbe, Müsâvat, Hüsnü'l-hulûk, İhtimâ', Tevekküldür.

Tevâzu, Tahâret, Riyâzat kavramlarının durakları ise Hayâ, Edeb, Vefâ, Şükür, Rıfk, Sabır, Hüsn'dür.²⁸⁶

Nakkaş Ahmed Harpûtî fütüvvet ahlâkını yaşamanın ve yaşatmanın zor fakat bir o kadar da feyzli olduğunu ifade edebilmek için bu ağacın yaprak ve dalları üzerinden birtakım fütüvvet şartları ve belirtilen şartları uygulama yolları

²⁸⁴ Krş. ay.

²⁸⁵ Bk. age. 193.

²⁸⁶ Bk. EK-2. Tuhfetü'l-vesâyâ Fütüvvetnâmesindeki Şecer Tasvirinin Renkli Çizimi s. 112. ve EK-3. Tuhfetü'l-vesâyâ Fütüvvetnâmesindeki Şecer Tasvirinin Şematik Çizimi s. 113.

oluşturmuştur. Esasen bu yol tasavvuf yoludur. Yaprak, dal ve köklerinde belirtilmiş olan kavramlar da tasavvuf yolunun ve ahlâkının gerekleridir. Tasavvufî bir ahlâk ile temellendirilecek olan yolu ağaç, ilim ve tevhîd ekseninde birleştiren müellif, okuyucuya yalnızca bir ağaç tasvîri göstermekle kalmayıp aynı zamanda mânevî, ahlâkî ve kültürel anlamda bir yol haritası çizmektedir. Haritanın okuyucusu fetâdır. Ağaç tasvîri üzerinden çizilen tasavvuf yolu haritasının da kökten öze özden köke doğru uzanan, ortadaki dalının en üstte yer alan üç büyük yaprağında soldan sağa Vahdet, Fütüvvet ve Muhabbet kavramları yer almaktadır. Müellif; Vahdet, Muhabbet, Fütüvvet şartları ile fütüvvet ağacının dikey düzlemdeki mahiyetini ortaya koymaktadır.

Fütüvvet; sözlükte, “gençlik, kahramanlık, cömertlik anlamlarına gelmektedir.”²⁸⁷ Fütüvvet ehli kişi fetâdır. Fetâ kişisi iç dünyasında ve dış dünyasında fiili ve sözü bir olan kimsedir. Fütüvvet ağacında kavramın bizâtihi kullanılması, yukarıda da belirtildiği gibi Hakk’ın sevdiği ve halka sevgi ile bakan, halkın arasında Hakk ile olan kimse oluşudur. “Otuz yıldır yüzümü şu halka çevirip konuşuyorum ve halk kendileri ile konuştuğumu sanıyor. Oysa ben Hakk ile konuşuyorum. Bir sözle bile halka hıyanet etmedim. Zâhirde de bâtında da Hakk ile beraberdim”²⁸⁸ diyen fütüvvet sultânı Ebû’l-Hasan Harakânî (ö. 1033), bu sözü ile fetâlığın tevhîdî noktada nasıl yaşanılacağını bildirmektedir. Yine bu söz ile fütüvvetin müstakil bir kavram olmadığını anlamamız mümkündür. Müellif de fütüvveti, ‘Muhabbet’ ve ‘Vahdet’ cenâhından değerlendirmiştir.

Vahdet; “sözlükte, ‘bir ve tek olmak, tek kalmak’ anlamındaki vahd kökünden masdar olup ‘birlik, teklik, bütünlük’ anlamında kesretin karşıtıdır.”²⁸⁹ İnsan, bir ve tek olan Allah’ın sevgisine mazhâr olarak dünya âlemine gönderilmiş bir canlıdır. Bezm-i eleste de O’nun nurunun müşâhadesiyle şereflenmiştir. İşte fetâ ehli dünya âleminde bu müşâhadeyi devam ettirme kabiliyetine sahip olarak yaşayan kimsedir. Hakk’ın isim ve sıfatlarının taşıyıcısı olan insana da işaret eden bu kavram ağaç tasvîrinde, insanın dünya âleminin kesreti içerisindeki tekliğini ve biricikliğini temsil etmek için kullanılmıştır. Tasavvufî olarak da insanın,

²⁸⁷ Uludağ, “Fütüvvet”, 1996, 13:259.

²⁸⁸ Attar, *Tezkiretü’l Evliyâ*, 2007, 693.

²⁸⁹ Durusoy, “Vahdet”, 2012, 42:430.

topraktan gelip tekrar toprağa dönüşünde her an bir yenilenme ve dönüşüm içerisinde oluşu ile târif edilebilmektedir.

Muhabbet; “sözlükte, muhabbet (mahabbet) kelimesinin hub (hubb) kökünden türeyen bir isim olduğu belirtilmekte olup, ‘hub’ ise kısaca buğzun zıddı olarak tanımlanmaktadır.”²⁹⁰ “Varlığının aslı muhabbet olduğundan insan ancak muhabbet yolunu izleyip Hakk’ı ve halkı severek Allah’ın yakınlığına erebilir” diyen İbnü’l-Arabî, adeta halkın içinde iken Hakk ile birlikte olan fetâyı işaret etmektedir.²⁹¹ İnsanın Allah ile, tabiat ile ve yaratılmış diğer tüm canlılar ile arasında bir râbîta vardır. Bu râbitanın kökeninde insan ruhunun Allah’a vermiş olduğu söz yatmaktadır. Allah (cc) Â’raf sûresinin 172. ayetinde şöyle buyurmaktadır: *Ben sizin rabbiniz değil miyim?* Yine aynı sûrenin devamında şöyle buyurmaktadır: *Elbette öyle! Tanıklık ederiz dediler.*²⁹² “Burada belirtilen sözleşme mecâzî anlamda olup bu olay, dünya yaratılmadan önce değil, her insanın kendi bedeninin yaratılması sırasında gerçekleşmektedir.”²⁹³ İnsanın yaratılırken ve dünyaya gönderilikten sonraki ahlâkî evrelerinin temelini oluşturan sevgi, zaman içerisinde muhabbete dönüşür ve insanın topraktan gelişi ile başlayan dönüşümünün tohumu sevgi ile atılmış olur.

Ağacın sol bölümünde kök kısmının hemen üzerinde yer alan dalın üst kısmındaki üç yaprakta Bekâ, Fenâ, Tasavvuf kavramları yer almaktadır.

Tasavvuf; sözlükte “insanın, Allah’ın birliğinin zevkini bütün benliğinde hissederek kendi iç âleminin derinliklerine ve dış âlemin sırlarına ermek için tâkip ettiği düşünce ve amel sistemi” olarak târif edilmektedir. “Tasavvufla ilgili çok çeşitli tarifler yapılmıştır. Tasavvufun mânevî bir hayat tarzı olarak özelliklerini, Kitap ve Sünnet’le irtibâtını, kulun Allah’la ve mâsivâ ile ilişkilerini, kalp temizliği, nefis terbiyesi, güzel ahlâk gibi işlevlerini, sûfinin niteliklerini ve görevlerini belirten bu tariflerin 1000’e kadar çıktığı söylenmektedir.”²⁹⁴ Ancak müellif, fütüvvet ağacındaki mâhiyetini ağacın kök bölümüyle ilişkilendirmiştir. İnsanın özüne dönebilmesi noktasında ‘Tasavvuf’ şartını koyarak, fütüvvet ağacı üzerinden Hakk ve hakikat yolunu işaret ettiğinin altını tekrar tekrar çizmektedir.

²⁹⁰ Uludağ, “Muhabbet”, 2005, 30:386.

²⁹¹ agm. 388.

²⁹² *Kur’an Yolu Türkçe Meal ve Tefsir*, 2020, II:623.

²⁹³ ay.

²⁹⁴ Öngören, “Tasavvuf”, 2011, 40:119.

Burada özden maksat, Hakk'tır. Hakk'a dönme gayretinde olan kimse öncelikle kendini bilen ve tanıyan kimsedir.

Fenâ; sözlükte “geçici olmak, yok olmak, ölmek” anlamlarına gelmektedir.²⁹⁵ Tasavvufî bir kavram olarak fenâ, “insanın benliğinin Allah'ın varlığında yok olması, eşyânın onun nazarından silinmesi, kendi fiilini göremez olması, kesret âleminin kayıtlarından sıyrılıp Hakk'ın tasarrufu altına girmesi hâlidir.”²⁹⁶ Tasvirde tasavvuf kavramı, fenâ ve bekâ kavramlarıyla birarada üç yaprak olarak resmedilmiştir. Fütüvvet ağacında fenâ kavramından maksat, ağacın insanın seyr ü sülûkunu târif eden bir misyon taşımasıdır. Zirâ kul, Allah'a doğru seyr ü sülûkünde beşerî sıfatlarından ve izâfî varlığından tamamen sıyrılmaktadır. Fenâ, Hakk'ın varlık nurunun kulda tecellî etmesi neticesinde cüz'i sıfatlarının Allah'ın bekâsıyla bâkî olması demektir.

Bekâ; sözlükte “ölmezlik, ölümsüzlük, ebediyet, ebedîlik, bâkîlik”²⁹⁷ anlamlarına gelmektedir. Bekâ, terim olarak “Allah Teâlâ'nın varlığına herhangi bir yokluğun gelemeyeceği” mânâsını taşımaktadır.²⁹⁸ Fütüvvet ağacında Bekâ kavramından maksat, çekirdek-meyve ilişkisindeki sonsuzluğu temsil etmektir. Zirâ Allah (cc) Kitâb-ı mübin'inde: *O her an yaratma halindedir*²⁹⁹ buyurmuştur. Fütüvvet ehli de nefsinden fânî ve Allah ile bâkî olan kişidir.

Ağacın sol bölümünde yine kök kısmının üzerinde yer alan bir sonraki dalın üst kısmındaki üç yaprakta Fakr, Salâh ve Takvâ kavramları yer almaktadır.

Takvâ; “sözlükte korumak, korunmak, sakınmak, saygı göstermek, dindar olmak, itaat etmek anlamlarına gelmektedir. Vikâye masdarından türemiştir.”³⁰⁰ “Takvâ kalbi günahlardan korumak demektir.”³⁰¹ Fütüvvet ağacında da kavramın kullanımından maksat, fetânın fitratında taşımış olduğu ilâhî karakteri koruması, muhâfaza etmesi, hâlel getirmekten sakınmasını vurgulamaktır.

Salâh; sözlükte, “doğruluktan, dürüstlükten ayrılmama, dînin yasakladığı şeylerden kaçınma”³⁰² olarak târif edilmektedir.

²⁹⁵ Kara, “Fenâ”, 1995, 12:333.

²⁹⁶ <http://lugatim.com/s/fenâ>, et. 20.01.2022

²⁹⁷ <http://lugatim.com/s/bekâ>, et. 20.01.2022

²⁹⁸ Yurdagür, “Bekâ”, 1992, 5:359.

²⁹⁹ Rahman 55/29.

³⁰⁰ Uludağ, “Takvâ”, 2010, 39:484.

³⁰¹ Yılmaz, *Ana Hatlarıyla Tasavvuf ve Tarikatlar*, 2020, 200.

³⁰² <http://lugatim.com/s/salâh>, et. 21.01.2022

Fakr; sözlükte, “kendinde varlık görmeyip her bakımdan Allah’a muhtaç olduğunu bilme, mevhum varlığından kurtulup ef’al, sıfat ve zâtını Allah’ın sıfat ve zâtında fânî kılma, fenâfillâha erişme hâli olarak tanımlanmaktadır.”³⁰³ Fakrın özelliği; Allah’ın sırrını muhâfaza etmek, farzlarını edâ etmek ve fakirlik hâlini korumaktır.”³⁰⁴ Fütüvvet ağacında ‘Takvâ’ kavramı ile birlikte kullanılmasının sebebi de buradan gelmektedir. İnsan Hakk’ın sırrını taşıyan kıymetli bir canlıdır. Sırdan maksat ise, takvâ ile sırrı latîf hale getirmek ve ihlâs mâkâmını elde edebilmek için takvâyı yaşamaktır. Yani ruhun zâhirin kesâfetinden etkilenmeyen latîf bir hale gelmesidir. Fütüvvet ağacında fütüvvetin şartları olarak gösterilen takvâ, fakr ve salâh kavramları da bir arada ifade edilerek, fetânın ruhunun tam olarak böyle bir dengede olması gerektiğini vurgular niteliktedir. Hakk’tan yine Hakk’ın rızâsı için çekinen ve korkan bir kul olarak, O’nun varlığında sâlihâne bir hâl ile kaybolmak; hem tasavvufî ahlâkın hem de fütüvvet ağacının mânevî mâhiyetini temsil etmektedir.

Ağacın sol bölümünde orta yaprakların hemen alt kısmında yer alan dalın üç yaprağında da; Mârifet, İslâm ve Yakîn kavramları yer almaktadır.

İslâm; kavramın tanımı çalışmamızın *Tuhfetü’l-vesâyâ* ve Şecer Tasvîri bölümünde yer verilmiştir.

Yakîn; kavramın tanımı çalışmamızın *Tuhfetü’l-vesâyâ* ve Şecer Tasvîri bölümünde yer verilmiştir.

Mârifet; “sözlükte masdar olarak ‘bilmek, tanımak, ikrar etmek’, isim olarak ‘bilgi’ anlamlarına gelmektedir.”³⁰⁵ Âlimlerin açıklamalarına göre mârifet, ilim anlamına gelmektedir. Yine onlara göre, her ilim mârifettir her mârifet de ilimdir. Sûfilere göre mârifet; Allah’ı sıfat ve isimleri ile tanıyan, O’nunla olan bağında sıdk ve ihlâstan ayrılmayan, nefsinin istek ve arzuları kesilmiş olan kimselerin sıfatıdır.³⁰⁶ “Ebû Said el-Harraz buyurmuştur ki: İki türlü mârifet vardır; birinin kaynağı salt Allah’ın lûtfu, diğerinki sâlikin çabasıdır. İşte fütüvvet ehlinin mârifeti, Allah’ın lûtfu ile mazhar olunan mârifettir. Bu lûtfu mâlik bir fetâ olan Hz. Ali (ra) şöyle buyurmuştur: Allah’ı Allah ile tanıdım. Allah’ın dışındaki

³⁰³ <http://lugatim.com/s/fakr>, et. 21.01.2022

³⁰⁴ Kuşeyrî, *Tasavvuf İlmîne Dâir Kuşeyrî Risâlesi*, 2013, 442.

³⁰⁵ Uludağ, “Mârifet”, 2003, 28:54.

³⁰⁶ Krş. Kuşeyrî, *Tasavvuf İlmîne Dâir Kuşeyrî Risâlesi*, 2013, 500.

varlıkları ise Allah'ın nuru ile tanıdım.”³⁰⁷ Fütüvvet ağacındaki kullanımını îzah etmek adına Harakânî (ö.1033) hazretlerinin; “fütüvvet ehli cennete giden yolda değil Allah'a giden yoldadır” sözünü anmak yerinde olacaktır.³⁰⁸ Nakkaş Ahmed, insanın topraktan gelip tekrar toprağa dönecek olması mîsali gibi fetânın yol haritasına İslâm, Mârifet, Yakîn kavramlarını koymuştur. Maksat, Allah ile tanışmanın dünya âlemindeki başlangıcının s-l-m kökünden türeyen İslâm ile olduğunu, O'nu anlayıp bilebilmenin yolunun mârifetten geçtiğini ve nihayetinde varılacak tek huzurun O'nun huzuru olacağını ifade etmektir.

Sol taraftaki bu dokuz kavramın karşısında ağacın sağ bölümünde kök kısmının üzerinde yer alan üç dalın üçer yaprağında yer alan fütüvvet şartları: Salât, Tâ'at, İsmet, Kanâ'at, Vera', İffet, Tevâzu', Tahâret, Riyâzat kavramlarıdır.

Salât; “terim olarak salât tekbirle başlayıp selâmla son bulan, belirli hareket ve sözlerden oluşan bedenî ibadeti ifade etmektedir.”³⁰⁹ Ebû Tâlib el-Mekkî (ö. 996): Namaz, kul ile Allah arasında bir 'sıla' olduğu için namaza salât denilir”³¹⁰ buyurmuştur. “Kelime-i şehâdetten sonra İslâm'ın en önemli rûknü olan namazın aynı zamanda mükemmel bir dua niteliğinde olduğu söylenebilir. Belli davranışlar ve özel rûkûnlerle Allah'a kulluk etmenin ifadesi olan namazın dış görünüşü birtakım şekiller ve zikirden ibaret olmakla birlikte gerçek mahiyeti yaratıcıya yakarmak, O'nunla konuşmak ve O'na yakınlaşmaktır. Namaz kişinin bedeni, dili ve kalbiyle, kısaca bütün varlığıyla Allah'a yönelmesi halidir. Bu özelliğinden dolayı diğer bütün ibadetlerin özü sayılmıştır.”³¹¹ Fütüvvet ağacında salât kavramından maksat da, kulluğun hakikatini üzerinde toplayan fetânın dinin direği olan namazı tam anlamıyla özümseyerek Rabbinin huzurunda bulunmasını ifade etmektedir.

Tâ'at; sözlükte, “Allah'ın emirlerine uyma, emredileni yapma”³¹² anlamına gelmektedir. “Baş eğmek, emredileni yerine getirmek, söz dinlemek” anlamındaki

³⁰⁷ Uludağ, *Tasavvufun Dili*, 2016, 648.

³⁰⁸ Bk. *Hz. Peygamber ve Fütüvvet*, 2019, 13.

³⁰⁹ Yaşaroğlu, “Namaz”, 2006, 32:350.

³¹⁰ Doğan, “Tasavvuf Ehlinin Namaz Hakkındaki Görüşleri ve İki Örnek”, 2013, 74.

³¹¹ Yaşaroğlu, “Namaz”, 2006, 32:356.

³¹² <http://lugatim.com/s/taat>, et. 22.01.2022

tav‘ kökünden türemiş olup aynı mânâyı taşımaktadır.³¹³ Fütüvvet ehli, hâli ve kavli ile daima Hakk’a karşı itâ’atli olan kimsedir.

İsmet; “sözlükte engel olmak, gelebilecek zararları bertaraf edip korumak anlamlarına gelmektedir. Aynı zamanda a-s-m kökünden türemiş bir isimdir. Kelimenin ‘korumak’ mânâsına ağırlık veren Râgıb el-İsfahânî, peygamberlerin ismetini; Allah’ın onları temiz bir yaratılışa sahip kılması, bedenî üstünlük vermesi, zafer ve kararlılık lûtfetmesi, iç huzuru yaratması ve hayra muvaffak kılması sûretiyle kendilerini koruması şeklinde açıklamıştır.”³¹⁴ İsmet kavramı, peygamberlerin gûnahtan korunmuş olduğunu ifade eden bir kavramdır. Peygamberler fütüvvet ehli yani fetâdır, ismet sıfatına mâlik olan kimselerdir. Velâyet sahibi ârifler de birer fetâdır. “Kelâbâzî’ye göre, peygamberin mâsum olması gibi velî de mahfuzdur.”³¹⁵ Nakkaş Ahmed de, fetâyı gûnahtan arınmış bir kimse olarak târif etmek adına bu kavramı kullanmıştır.

Kanâ’at; eline geçenle yetinebilmek, geçinebilmek olarak tarif edilmiştir.³¹⁶ Sözlükte ise, “payına razı olma mânâsında masdar olan kanâat, terim olarak kişinin azla yetinip elindeki razı olması, kendisinin ve sorumluluğu altında bulunanların ihtiyaçlarını asgarî ölçüde karşılayabileceği maddî imkânlarla iktifa edip başkalarının elindeki şeylere göz dikmemesi, aşırı kazanma hırsından kurtulması” olarak tanımlanmaktadır.³¹⁷ Tasavvuf ve ahlâk kaynaklarında kanaatkârlığın öncelikle ruhî bir erdem olduğu ifade edilmiştir.³¹⁸ Bâyezîd-i Bistâmî (ö. 848) bu konu hakkında şöyle buyurmuştur: “İçimdeki dünyevî istekleri topladım ve onları kanâat ipi ile sımsıkı bağladım, sadâkat mancınığına yerleştirdim ve ümitsizlik kuyusuna attım. Böylece rahata erdim.”³¹⁹ Müellif fetânın başkalarını önceleyen bir anlayış üzere yaşadığını, cömertliğinin sınırsızlığını vurgulamak adına bu kavramı kullanmıştır. Zirâ fetâ, daima Hakk ile beraber ve onunla zengin olan kimsedir. Kendisini Allah’tan uzaklaştıracak her şeyden ayrılmıştır.

³¹³ Alper, “İtâ’at”, 2001, 23:444.

³¹⁴ Bulut, “İsmet”, 2001, 23:134.

³¹⁵ Uludağ, “Hıfz”, 1998, 315.

³¹⁶ Krş. Güzel, *Ahmed Yesevî’nin Fakr-nâme’si Üzerine Bir İnceleme*, 2008, 134.

³¹⁷ Çağrı, “Kanâ’at”, 2001, 24:289.

³¹⁸ Krş. agm. 24:290.

³¹⁹ Kuşeyrî, *Tasavvuf İlmine Dair Kuşeyrî Risâlesi*, 2013, 283.

Vera‘; sözlükte “sakınmak, kaçınmak, çekinmek anlamına gelmekte olup terim olarak, haram ve günah olup olmadığı şüpheli hususlardan özenle kaçınıp helâl ve mubahların bir kısmından ferâgat etmek” olarak târif edilmiştir.³²⁰ “Yahya b. Muâz kavram ile ilgili şu ifadeleri kullanmıştır: Vera‘ iki şekilde olur. Birincisi zâhirî vera‘ ’dır. Bu, kulun sadece Allah rızâsı için harekete geçmesidir. İkinci vera‘ bâtinîdir. Bu ise, kulun kalbine Allah’tan başka bir şeyin girmemesidir.”³²¹ Müellif de, fetânın kalbinde yalnız Hakk’ın olduğunu vurgulamak adına bu kavramı kullanmıştır.

İffet; sözlükte, “haramdan uzak durmak, helâl ve güzel olmayan söz ve davranışlardan sakınmak” olarak târif edilmiştir.³²² Fetâ, kalbinin temizliğini ve ruhunun sâfiyetini korumak için dikkat eden kimsedir.

Tevâzu‘; sözlükte, “kendi îtibar ve derecesini düşük görmek, birine boyun eğmek anlamındaki vaz‘ kökünden türemiş olup, kibrin karşıtıdır ve kişinin başkalarını aşağılayıcı duygu ve davranışlardan kendini arındırması olarak târif edilmiştir.”³²³ “İbn Atâ bu kavramı şöyle tarif etmiştir: Tevazu, kimden gelirse gelsin hakkı kabul etmektir. Abdullah er-Râzi’ye göre tevazu: Fark gözetmeksizin herkesin hizmetine koşmaktır.”³²⁴ Mutasavvıfların tanımlarından anlaşılan odur ki tevâzu‘ sahibi kimse varlıkların Hakk’tan ayrı olmadığını ve yapılan tevazunun da Hakk için Hakk’a râci‘ olduğunu bilerek yapmaktadır. Fetânın da her işinde Hakk düşüncesi vardır.

Tahâret; “sözlükte temizlenmek, arınmak olarak tarif edilmiştir.”³²⁵ Gazzâlî’ye göre tahâret: Kalbin Allah’tan başka her şeyden arınmış ve temiz olmasıdır.³²⁶ Fütüvvet ağacında kavramın kullanımı fetânın topraktan gelip toprağa dönüşteki saflık mîsali, ruhunun temizliğine işaret etmektedir.

Riyâzat kelimesi, “tasavvuf terimi olarak nefsi eğitmek için onu birtakım tabii ve meşrû arzularından mahrum etmeyi ifade etmektedir. İslâm’da nefsin haramlardan uzak tutulması emredilmiş, mekruh olan hususlardan sakınılması tavsiye edilmiştir. Riyâzat bu anlamda nefsin isteklerini kırmak için onunla daima cenk

³²⁰ Uludağ, “Vera‘”, 2013, 43:49.

³²¹ Kuşeyrî, *Tasavvuf İlmine Dair Kuşeyrî Risâlesi*, 2013, 207.

³²² Çağrı, “İffet”, 2000, 21:506.

³²³ Çağrı, “Tevazu”, 2011, 583.

³²⁴ Kuşeyrî, *Tasavvuf İlmine Dair Kuşeyrî Risâlesi*, 2013, 263-264.

³²⁵ Ögüt, “Tahâret”, 2010, 39:382.

³²⁶ Gazzâlî, *Kimyâ-yı Sa‘âdet*, 2004, 135.

etmektedir.”³²⁷ “İbn Sînâ’ya göre riyâzet, Hakk’ın dışındaki şeyleri tercih etmeyi tamamıyla terketmektir. Tasavvufta mürîd dînin emirlerine uymak, yasaklarından kaçınmak, daha iyi bir dinî hayat yaşamak için riyâzet yapar.”³²⁸ Fetâ, riyâzâtı halk ile beraber iken yapan kimsedir.

Yukarıda anlatılan kavramlar müellifin de tâbiri ile fütüvvetin şartları idi. Fütüvvetin duraklarını oluşturan, fetâyı merhale merhale fetâ yapan, yapraklarda belirtilen kavramlar da şu şekildedir:

Vahdet, Fütüvvet, Muhabbet kavramlarının durakları; Şefkat, Tevessül, Riyâzat, Şükür, Mücâhede, el-Birru, Zikr, ‘Afv, İfşâ’u’s-selâm, Mücâzat’tır.

Riyâzat; kavramın tanımına çalışmamızın bir önceki sayfasında yer verilmiştir.

Şefkat; “sözlükte koruma, acıma ve esirgeme duygusu ile karışık olan sevgi olarak târif edilmektedir.”³²⁹ İnsan, Allah’ın rahmet ve merhametiyle donatılmış bir canlıdır. Allah kullarına çok şefkatli olduğu gibi Tevbe sûresinde de Hz. Peygamber’in ümmetine adeta bir ana şefkati ile bağlı olduğu ifade edilmektedir: *Andolsun, size içinizden öyle bir peygamber gelmiştir ki, sizin sıkıntıya uğramanız ona ağır gelir, size çok düşkündür, müminlere karşı şefkat ve merhamet doludur.*³³⁰ Peygamber, Allah’ın yarattığı her varlığa şefkatle, merhametle yaklaşır. Rahmanın sonsuz lûtf ve ihsânını tüm mahlûka karşı sunmakla yükümlü olan fetâ, bütün yaratılmışlara şefkat ile muamele eden kişidir.

Tevessül; “sözlükte, bir aracı vasıtasıyla maddî veya mânevî derecesi yüksek birine yaklaşmayı arzu etmek; iyi amellerle Allah’a yaklaşmayı ummak anlamındaki ‘vesl’ kökünden türemiş bir kelime olarak târif edilmektedir.”³³¹ Sâlih ameller Hakk’a yakınlık vesilesidir. Bu sebeple Allah müminlere kendisine yaklaşmak için vesile aramalarını emretmektedir.³³² Fetânın Hakk ile olan bağının kuvvetlenmesi ve amelinde Allah rızasını gözetmesi de ismi zikredilen bu kavramların hakikatini idrâk etmesine ve onlarla amel etmesine bağlıdır. İdrâkın açılması da kalbin şükür içerisinde olmasına bağlıdır.

³²⁷ Uludağ, “Riyâzet”, 2008, 35:143.

³²⁸ agm. 35:144.

³²⁹ <http://lugatim.com/s/şefkat>, et. 24.01.2022

³³⁰ Tevbe 9/128.

³³¹ Yavuz, “Tevessül”, 2012,41: 6.

³³² Mâide 5/35.

Şükür; “terim olarak Allah’tan veya insanlardan gelen nimet ve iyilikten dolayı minnettarlığını ifade etme, nimete söz ve fiille mukabelede bulunma, Allah’a itaat edip günah işlemekten uzak durmak suretiyle nimetin gereğini yapma olarak tanımlanmaktadır.”³³³ “Tasavvufta şükür, nimeti bilmek ve nimeti vereni görmektir.”³³⁴ Fütüvvet ehli olan fetâ da, Allah’ı daima anmak ile kalb-i selîm bir hâle bürünür. Kalben şükür halinde olan fetâ, Allah’ı her an ve her vesileyle zikreder.

Zikir; lügatta, “bir şeyi anmak, hatırlamak anlamlarına gelmektedir. Dîni literatürde, Allah’ı anmak ve unutmamak suretiyle gafletten ve nisyandan kurtuluş anlamlarında kullanılmaktadır.”³³⁵ Zikir, “Allah’ı kalpte hazır tutmak ve onu görüyormuş gibi murâkabe etmek yani ihsân halini tatbik etmek” olarak da tanımlanmıştır.³³⁶ Fetânın böyle bir hâli tatbik edebilmesi için nefsi ile ceht etmesi gerekmektedir.

Mücâhede; “sözlükte güç ve gayret sarfetmek, bir işi başarmak için elinden geleni yapmak anlamlarına gelmektedir.”³³⁷ Ebû Ali ed-Dekkâk: “Allah, zâhirini mücâhede ile süslendiren kimsenin sırrını müşâhede ile güzelleştirir” buyurmuştur.³³⁸ “İbnü’l-Arabî Hakk yolunda cehd edenler için: Allah yolu, Allah’a gidenlerin yoludur. Başka bir ifadeyle, ilâh olması bakımından O’na ulaşmaktır. Öyleyse bu, âlemin ve ondaki hükümlerin ortaya çıktığı mertebeyi öğrenmek için gayret etmektir” buyurmuştur.³³⁹ Allah yolunda azîm ve cehdinde istikrarlı bir yol takip etmesi gereken fetâ, halka karşılıksız olarak iyilik etmelidir. İyi olmaktan maksat, her yaradılmışın Hakk’ın sıfatlarını taşıyan bir mahlûk olduğunu unutmamaktır.

Mücâzat; kelimenin kökü cezâ’ ’dan gelmektedir. Sözlükte, “karşılığını vermek” olarak târif edilmektedir.³⁴⁰ İbnü’l-Arabî’ye göre din de karşılık ve amelin sahibine dönmesi anlamıyla cezâ demektir.³⁴¹

³³³ Çağrı, “Şükür”, 2010, 39:259.

³³⁴ Herevî, *Tasavvufta Yüz Basamak Menâzilü’s-Sâirîn*, 2017, 310.

³³⁵ Öngören, “Zikir”, 2013,44: 409.

³³⁶ Gürer, *Gönül Gözüyle Kur’ân İbn Atâ Tefsîri*, 2017, 287.

³³⁷ Uludağ, “Mücâhede”, 2006, 31: 440.

³³⁸ Kuşeyrî, *Tasavvuf İlmine Dair Kuşeyrî Risâlesi*, 2013, 188.

³³⁹ İbnü’l-Arabî, *Fütûhâtü’l-Mekkiyye*, 2008, VII:112.

³⁴⁰ <http://lugatim.com/s/mucazat>, et. 24.01.2022

³⁴¹ Suad el-Hakîm, *İbnü’l-Arabî Sözlüğü*, 2004, 150.

‘Afv (‘Afüv); “Affi bol, dâima affeden” mânâsında olup esmâ-i hüsnâdan (Allah’ın en güzel isimlerinden)dir.”³⁴² Allah affedicidir ve affedenleri sever. Fütüvvet ehli başkalarını kendisine tercih eden ve gücü yettiği halde affeden ihsan sahibi kimsedir.

el-Birr; lügatta, “iyilik, hayır, güzel iş” olarak târif edilmiştir.³⁴³ Fetâ halka karşı Hakk’ın rızâsını gözeterek iyilikte bulunan kimsedir.

İfşâ’u’s-selâm; fetânın bu anlamda yapacağı güzelliğlerden bir tanesi Hakk’ın selâmını yaymaktır. Kavramın doğrudan lügat karşılığı bulunmasa da kelimelerin ayrı ayrı târifleri şu şekildedir: İfşâ, bir şeyi açığa vurmak anlamında kullanılmaktadır. “Selâm kelimesi de sözlükte, her türlü ayıp ve noksandan uzak bulunan, kullarını huzur ve selâmete erdiren anlamlarında esmâ-i hüsnâdandır.”³⁴⁴

Bekâ, Fenâ, Tasavvuf kavramlarının durakları; Havf ve Mu’âtatdır.

Havf; lügatta, “kulun amellerinin ve ibâdetlerinin Hakk katında makbul olup olmama endişesinden doğan Allah’ın sevgisini kaybetme korkusu, Hakk’ın azameti karşısında kendi hâlimden hayâ etme ve çekinme durumu” olarak târif edilmiştir.³⁴⁵

Ebü Tâlib el-Mekkî’ye göre “havfın sebebi ilim ve mârifettir. Mârifet kişiye hem kendi kusurlarını hem de Allah’ın celâl ve kudretini gösterir.”³⁴⁶

Mu’âtat; lügatta, “verme, verici olma olarak târif edilmiştir.”³⁴⁷ Fetâ daima karşılıksız veren; iyiliğini, cömertliğini, fedakârlığını Hakk’ın yaratmış olduklarına karşı esirgemeyen kimsedir. Zirâ o Hakk’ın sıfatını taşımaktadır. Fetânın cömertliği Hakk’ın cömertliğidir.

Fakr, Salâh, Takvâ kavramlarının durakları; Sıdk, Hilm, Vefâ, Emânet, İlim, Eklü’l-helâldir.

Sıdk; lügatta, “doğruluk, gerçeklik” anlamlarına gelmektedir. Tasavvufta sıdk, “Allah’a gönülden bağlanıp yalan, gösteriş, maddî mânevî çıkar hesâbı vb. kötülüklerden uzaklaşarak her gördüğünü hak bilip ona göre davranma, olduğu

³⁴² <http://lugatim.com/s/afuv>, et. 24.01.2022

³⁴³ <http://lugatim.com/s/bir>, et. 24.01.2022.

³⁴⁴ <http://lugatim.com/s/selam>, et. 24.01.2022

³⁴⁵ <http://lugatim.com/s/havf>, et. 25.01.2022

³⁴⁶ Kara, “Havf”, 1997, 16:530.

³⁴⁷ Çağbayır, *Ötüken Türkçe Sözlük*, 2007, III:3268.

gibi görünme veya görüldüğü gibi olma durumu olarak târif edilmektedir.”³⁴⁸ Fütüvvet ehli, Allah’ın kendisine bahsettiklerine karşı sâdık olup güzel ahlâkı muhâfaza eden kimsedir. Sıdk, insanın içi ve dışının yani özünün ve sözünün bir olması hâlidir. Zirâ sadâkat, amellerle ilâhi emirlere muvâfakat göstermektir.³⁴⁹

Vefâ; lügatta, sözünde durma, verilen sözü yerine getirme anlamlarına gelmektedir. Tasavvufta vefâ kavramı, “ezelde bezm-i eleste Allah’a verilen söze sâdık kalma” olarak târif edilmektedir.³⁵⁰ Fetânın Hakk’a olan vefâsı çalışmamızın ‘Tasavvuf Perspektifinde Şecer başlığında’, Allah’ın emrettiklerine uyma nehyettiklerinden kaçınma olarak açıklanmış idi. Fütüvvet ağacında vefânın önemi de müellif tarafından fütüvvetin Fakr, Salâh ve Takvâ şartları içerisinde verilmiştir. Bu şartlara uymanın neticesinde Hakk’a karşı sıdk hâlini taşıyacağını işaret etmiştir.

İlim; sözlükte “bilgi, bilme ve bilgisizliğin karşıtı (cehl)” olarak târif edilmektedir.³⁵¹ Tasavvuf terminolojisinde ilim, mârifet kavramı ile tarif edilmektedir. Hz. Mevlânâ, “tüm dünya ilim ile insanın hükmü altına girer, dünya bir sûret ise ilim onun canıdır” buyurmuştur.³⁵² Fütüvvet ağacının canı nasıl ki toprak ise, fetânın canı da ilimdir. Zirâ Hz. Mevlânâ: “Kıymetli olan ilim, insanın yaradılış sırrını idrâk etmesini sağlayan ledün ilmidir” diyerek bu ilimle gayb arasında perde olmadığına işaret etmektedir. Fütüvvet ehli kimseler Hakk’ın ahlâkı ile ahlâklanarak O’nun ilmi ile amel eden kimselerdir.

Eklü’l-helâl; ‘ekl’ kelimesi sözlükte ‘yeme’ anlamına gelmektedir.³⁵³ Helâl kelimesi ise sözlükte, dînin yasaklamadığı (şey, hareket ve davranış) olarak târif edilmektedir.³⁵⁴ Eklü’l-helâl kavramı maddî mânevî helâl gıdaya işaret etmektedir. Kavramın fütüvvet ağacında yer almasından maksat, fetânın kalbini helâl olan işler ile meşgul eden ve Hakk yolunda amel etmeyi niyâz eden bir kimse olduğuna işaret etmektir.³⁵⁵ Zirâ “insanın nurunu ve kemâlini artıran bir lokma, helâl kazanılmış bir lokmadır. Lokma bir tohumdur, meyvesi

³⁴⁸ <http://lugatim.com/s/sıdk>, et. 25.01.2022

³⁴⁹ Krş. Kuşeyrî, *Tasavvuf İlmine Dair Kuşeyrî Risâlesi*, 2013, 355.

³⁵⁰ <http://lugatim.com/s/vefa>, et. 25.01.2022

³⁵¹ Kutluer, “İlim”, 2000, 22:109.

³⁵² Gül, *Mesnevî’de Tasavvufî Tefsîr*, 2014, 86.

³⁵³ <http://lugatim.com/s/ekl>, et. 27.01.2022

³⁵⁴ <http://lugatim.com/s/helal>, et. 27.01.2022

³⁵⁵ Krş. Güzel, *Ahmed Yesevî’nin Fakr-nâme’si Üzerine Bir İnceleme*, 2008, 228.

düşüncelerdir. Ebû Bekr Dukkî (ö. 973), “Mide, yeneceklerin toplandığı bir yerdir. Oraya helâl yiyecekler girerse, organlardan salih ameller zuhûra gelir. Helâl olduğu şüpheli gıdalar girerse kul, Allah Teâlâ’ya giden yol hususunda şüpheyne düşer, haram gıda giderse kul ile Allah’ın emri arasında bir perde olur”³⁵⁶ buyurmuştur.

Hilm; lügatta, “yumuşak huyluluk, öfke ve hiddet gerektiren durumlarda kendini yenerek sâkin ve serinkanlı olma” olarak târif edilmektedir.³⁵⁷ Tasavvufun özünde insan sevgisi bulunmaktadır. Allah rızası için sevmeye hâli de yine tasavvufta hilm sıfatı ile müşahhas hale gelir. Bu sebepten hilm vasfının bir kimsede bulunması aynı zamanda âriflik ve kâmil olma mertebesinin de temelini oluşturmaktadır.³⁵⁸ Fetâ da, Hakk’ın yarattıklarına karşı anlayışlı ve muhabbetle bakan kimsedir.

Emânet; iki cihetten karşılığı izâh edilecek olunursa; ilkin, “güvenilir bir kimseye saklaması veya birine teslim etmesi için bırakılan şey, ikincisini de, Allah’ın insanlara bir gün geri almak üzere verdiği can” olarak ifade etmek mümkündür.³⁵⁹

İslâm, Mârifet, Yakîn kavramlarının durakları; İsâr, Kitmânu’s-sırr, Zühed, İtmâm, Lütûf, Tevhîd, Kassâmet, Keremdir.

İsâr; sözlükte “bir şeyi veya bir kimseyi diğerine üstün tutma, tercih etme mânâsında ahlâk terimi olarak; bir kimsenin, kendisi ihtiyaç içinde bulunsaydı bile sahip olduğu imkânları başkalarının ihtiyacını karşılamak üzere kullanması, başkasının yararı için fedakârlıkta bulunması” olarak târif edilmektedir.³⁶⁰ Bu kavram fetânın hem zâhir hem de bâtın yönüne işaret etmesi bakımından fütüvvet ağacında yer alan önemli kavramlardan birisidir. Kuşeyrî bu önemi; cömertliğin en yükseği şüphesiz isârdır, zirâ isârda ihtiyacı varken başkasını kendi nefesine tercih söz konusudur, sözleri ile dile getirmiştir.³⁶¹

Kitmânu’s-sırr; “lügatta sır saklama” olarak târif edilmiştir.³⁶² Sözlükte “saklamak, gizlemek anlamında masdar ve saklanan, gizli tutulan, bir şeyin iç yüzü, bir nesnenin özü, her şeyin en iyisi gibi anlamlarda isim olan sır kelimesi,

³⁵⁶ Demirdaş, “Riyazet Eğitimi İle Gerçekleşen Manevî Olgunluk”, 2011, 82.

³⁵⁷ <http://lugatim.com/s/hilim>, et. 25.01.2022

³⁵⁸ Krş. Güzel, *Ahmed Yesevî’nin Fakr-nâme’si Üzerine Bir İnceleme*, 2008, 164.

³⁵⁹ <http://lugatim.com/s/emanet>, et. 25.01.2022

³⁶⁰ Çağrı, “İsâr”, 2000, 22:490.

³⁶¹ Krş. Gül, *Mesnevî’de Tasavvufî Tefsîr*, 2014, 446.

³⁶² <http://lugatim.com/s/kitman>, et. 27.01.2022

ahlâk terimi olarak genellikle bir kimsenin saklı tuttuğu, başkalarınca öğrenilmesini istemediği, kendisine veya başkasına ait bilgiler için kullanılmaktadır. Sırrı saklamaya da kitmân denilmektedir.”³⁶³ Allah’ın sırrı, yâni hakikati ve mânâsı yarattığı mahlukâtında gizlidir. Fütüvvet ehilleri bu sırrı taşıyan ve ehli olmayandan gizleyen kimselerdendir. Bu kavram aynı zamanda ayıpların setredilmesi ve hatanın yüze vurulmaması mânâlarına da işâret eder.

Zühhd; “sözlükte bir şeye rağbet etmemek, ona karşı ilgisiz davranmak, ondan yüz çevirmek olarak târif edilmiştir. Zühhd her şeyden önce bir terk fiilidir. Zühhdün en yüksek derecesi Allah’ın dışındaki her şeyi kalpten çıkarmak, kalbi daima Hakk ile birlikte tutmaktır.”³⁶⁴ Hz. Peygamber (sas): *Kendisine dünyadan uzaklaşıp zühhd içinde yaşama hâli ve bunu anlatma nimeti ihsân edilmiş birini görürseniz ona yaklaşıp kendisinden istifâde ediniz, çünkü o sizlere hikmet kazandırır.*³⁶⁵ İşte fütüvvet ehilleri böyle kimselerdir.

İtmâm; “sözlükte bitirme, tamamlama” olarak târif edilmektedir.³⁶⁶ Burada tamam olmaktan maksat, insan ruhunun Hakk ile daima bir olmasıdır. Kemâl de tamamlanma anlamına gelmektedir. Hz. Peygamber güzel ahlâkı tamamlamak için gönderildiğini ifâde eder. Fetâ da insanlıkta kemâle eren ve kâmil ahlâka sahip kimsedir.

Lütûf; terim olarak “insanın kendi iradesiyle Allah’a îman edip inkâr ve isyandan kaçınmasını kolaylaştıran ilâhî fiil” olarak târif edilmektedir; „letâfet ise “duyularla algılanamayacak şekilde ince ve şeffaf” mânâsına gelir.”³⁶⁷ Abdulkadir Geylânî (ö.1166) buyurur ki:

Ey insan kalbi, soylu kucak!

Sen ki îmanı saklarsın içinde,

İlâhî nur yansır içinde,

*Aydınlatır yolunu, öğretir sana kendi kanununu.*³⁶⁸ İrâdesini Hakk yolunda ifnâ etmiş kendi beşeriyetinden kurtulmuş ve Hakk’ın irâdesi ile dirilmiş olan fetânın

³⁶³ Çağrı, “Sır”, 2009, 37:113.

³⁶⁴ Ceyhan, “Zühhd”, 2013, 44:530.

³⁶⁵ İbn Mâce, Zühhd, 1. ; Kuşeyrî, *Tasavvuf İlmine Dair Kuşeyrî Risâlesi*, 2013, 214.

³⁶⁶ <http://lugatim.com/s/itmam>, et. 27. 01.2022

³⁶⁷ Çelebi, “Lütûf”, 2003, 44:239.

³⁶⁸ Aynî, *İslâmın Büyük Velisi Abdülkadir Geylânî*, 2016, 281.

irâdesi, Hakk'ın irâdesidir; çünkü fetâ nefsinden temizlenmiştir ve zuhûra gelen her şey Hakk'tandır.

Tevhîd; sözlükte “tek ve bir olmak anlamındaki vahd (vahdet, vühûd) kökünden türeyen tevhîd, bir şeyin bir ve tek olduğunu kabul etmek” olarak târif edilmektedir.³⁶⁹ Ebû Nasr es-Serrâc (ö. 988) Lüma' isimli eserinde tevhîdi, Âl-i İmrân sûresinin 18. ayeti³⁷⁰ üzerinden şöyle târif etmiştir: “Hakk açısından tevhîdin hakîkati, Allah'ın halktan önce kendi vahdâniyyetine şehâdetidir. Halk açısından ise, Hakk'ın taksimi ve murâdı ölçüsünde Hakk'ı gerçek anlamda vecd ile tevhîd etmektir.”³⁷¹ Fetâ yani kâmil insan tevhîdi hem bilen hem de hâl ederek yaşayan kimsedir.

Kassâmet; sözlükte, kısm kökünden bölen, taksim eden olarak târif edilmektedir.³⁷² Kavramın fütüvvet ağacında bir fütüvvet durağı olarak anılması, fetânın, malı var ise malı ile, malı yoksa kâbiliyeti ile, o da yoksa kavli ile cömertliğine ve adaletine işaret etmektir. Tasavvuf yolunda olan bir kimse orta yolu tutan, aşırıya kaçmayan³⁷³ kimsedir. Fetâ da cömertliğinde böyle bir taksim ile Hakk yolunda dengeli olarak amel ederek orta yolu yürüyen kimsedir.

Kerem; sözlükte “ruh asâletinin gereği olan cömertlik, âlicenaplık” olarak târif edilmektedir.³⁷⁴ Fütüvvet ehli de, Hakk'ın kullarına karşı daima ikram edendir.

Salât, Tâ'at, İsmet kavramlarının durakları 'Adl ve İnsaftır.

'Adl; sözlükte “adâlet, hakkâniyet, doğruluk, tarafsızlık” olarak târif edilmiştir.³⁷⁵ 'Adl, “doğru olmak, doğru davranmak, adaletle hükmetmek; eşitlemek” vb. mânalara gelen bir masdardır. Ayrıca “doğruluk, hakkâniyet ve adalet anlamlarıyla isim olarak kullanıldığı gibi, çok âdil anlamında sıfat olarak da kullanılır.”³⁷⁶ Nimetullah b. Mahmud (ö. 920), Nahcivânî tefsîrinde 'adl kavramını Nahl sûresinin 90. ayeti üzerinden şöyle ifade etmiştir: “Müminler Hakk'a teslim olarak işlerini O'na havale ederler. Zirâ O, her şeyi kullarının

³⁶⁹ Özler, “Tevhîd”, 2012, 41:18.

³⁷⁰ Ayet: *Allah, hak ve adaleti ayakta tutarak, kendinden başka tanrı olmadığını bildirdi; melekler ve ilim sahipleri de bunu ikrar ettiler. (Evet) O'ndan başka tanrı yoktur; O mutlak güç ve hikmet sahibidir.*

³⁷¹ Gül, *Mesnevî'de Tasavvufî Tefsîr*, 2014, 45.

³⁷² <http://lugatim.com/s/kassâm>, et. 30.01.2022

³⁷³ Nevevî, *Riyâzü's-Sâlihîn*, 2013, 164.

³⁷⁴ <http://lugatim.com/s/kerem>, et. 27.01.2022

³⁷⁵ <http://lugatim.com/s/adl>, et. 28. 01. 2022

³⁷⁶ Uludağ, “Adl”, 1998, 1:388.

yararına olarak icra eder ve kullarına önce adâleti yani söz, tavır ve fiillerinde dengeli olmayı emreder.”³⁷⁷

İnsaf; sözlükte “Hakk’a ve adâlete uygun davranış, nefse değil vicdâna uyarak adâletle hareket etme, merhametli davranma” olarak târif edilmektedir.³⁷⁸ Nahcivânî tefsirinde bu kavram, Nisâ sûresinin 135. ayeti³⁷⁹ üzerinden şöyle yorumlanmıştır: “Allah için Hakk’ın koymuş olduğu hüküm ve kurallarını gözeterek her konuda adaletli ve insafli olmak müminin ahlâkıdır.”³⁸⁰ Fütüvvet ehli de her iş ve ameline adaletli ve insafli olan kimsedir.

Kanâ‘at, Vera‘, İffet kavramlarının durakları; İnâbe, Tövbe, Müsâvat, Hüsnü’l-hulûk, İhtimâ, Tevekküldür.

Müsâvat; sözlükte, “aynı seviyede olma, eşitlik, denklik” olarak târif edilmektedir. Hz. Peygamber (sas), vahye muhâtap olması bakımından İslâm ahlâkını yaşayan ve yaşatan ilk fetâdır. Tasavvufta da fütüvvet ehilleri, fütüvvetin gereklerini yaşarken ve yaşatırken delil ve kaynaklarını Hz. Peygamberden almıştır. Fetânın ahlâkı ve ahlâkıdaki denge buradan gelmektedir.

İhtimâ; sözlükte, perhiz etme anlamına gelmektedir.³⁸¹ Fetâ, dünyaya dair bir zevki olmayan, dünya hayatından yana perhizde olan kimsedir. Cehdi, nefsi ile fedakârlığı ve cömertliğini Hakk’ın yarattıkları ile yaşar. Fütüvvet ağacında kavramın yeri de, gönül ehli kimsenin yani fetânın Hakk’a duyduğu muhabbetten beslendiğini, O’nun yasakladığı işlerden yana da perhizkâr olduğunu işaret etmektedir.

Tövbe; sözlükte, “işlediği bir hatâdan, suç veya gûnahtan pişmanlık duyup bir daha yapmamaya karar verme” anlamlarına gelmektedir.³⁸² “Tövbe makamını sağlıklı bir şekilde gerçekleştiren fetâ inâbe menziline ulaşır. Allah sevgisi, Allah’a itaat, O’na yönelme ve O’ndan başkasından yüz çevirme ise inâbenin

³⁷⁷ Nahcivânî, *Nahcivânî Tefsîri*, 2014, II:82.

³⁷⁸ <http://lugatim.com/s/insaf>, et. 28.01.2022

³⁷⁹ Ayet: *Ey iman edenler! Kendinizin veya anne babanızın ve akrabanızın aleyhine bile olsa adaleti ayakta tutun, Allah için şahitlik eden kimseler olun. (İnsanlar) zengin olsunlar, yoksul olsunlar Allah onlara sizden daha yakındır. Öyleyse siz hislerinize uyup adaletten ayrılmayın. Eğer adaletten sapar veya üzerinize düşeni yapmaktan geri durursanız bilin ki Allah yaptığınız her şeyden haberdardır.*

³⁸⁰ Nahcivânî, *Nahcivânî Tefsîri*, 2014, I:388.

³⁸¹ <http://lugatim.com/s/ihimâ>, et. 28.01.2022

³⁸² <http://lugatim.com/s/tovbe>, et. 30.01.2022

özünü oluşturur.”³⁸³ Tövbe arapça kökü itibariyle geri dönmek, rücû etmek demektir, “bezm-i eleste Allah ile kul arasında yapılan ahdin tazelenmesini veya her insanın fitrat çizgisine dönmesini ve onu korumasını ” ifade etmektedir.³⁸⁴

Înâbe; sözlükte, “günahlardan ve her şeyden yüz çevirip Hakk’a dönme” olarak târif edilmektedir.³⁸⁵ Fütüvvet ağacında, Hakk’ın sevdiği kul olan fetânın Hakk’tan gayrisından müstağni olmasına işaret etmektedir.

Hüsnü’l-hulûk: ‘hüsn’ kelimesi sözlükte “güzellik” olarak târif edilmektedir.³⁸⁶ ‘Hulk’ kelimesi de, “huy, tabiat” olarak târif edilmektedir.³⁸⁷ Güzel ahlâk, kulun ahvâlinin en güzel ifadesidir. Zirâ, kulun özü, hakikâti ahlâkın güzelliği ile zuhûra gelir.³⁸⁸ Güzel ahlâk şubelerinin fütüvvet ağacında biraraya getirilerek tasvirinde olduğu gibi, fetâ güzel ahlâkı tamamlayan ve yaşayan kişidir

Tevekkül: vekl kökünden türeyen kelime lügatta, “her türlü gerekli sebebe baş vurduktan sonra kadere râzı olup sonucu Allah’tan bekleme, işlerini Allah’a bırakma, yeis ve kederden kurtulma, Allah’a güvenme” olarak târif edilmektedir.³⁸⁹ Sülemî seçkin insanların tevekkülü için; “gerçek tevekkül Allah’a, Allah ile ve Allah için yapılan tevekküldür” der.³⁹⁰ Fütüvvet ağacında kavramın kullanımı, fetânın Hakk’ı kendisine vekîl eden kimse olduğunu vurgulamaktır.

Tevâzu, Tahâret, Riyâzat kavramlarının durakları ise; Hayâ, Edeb, Vefâ, Şükür, Rıfk, Sabır, Hüsn’dür.³⁹¹

Vefâ kavramın tanımı, çalışmamızın *Tuhfetü’l-vesâyâ* ve Şecer Tasvîri bölümünde yer verilmiştir.

Şükür kavramının tanımı, çalışmamızın *Tuhfetü’l-vesâyâ* ve Şecer Tasvîri bölümünde yer verilmiştir.

Hüsn kavramının tanımına yukarıda yer verilmiştir.

Hayâ: sözlükte “utanma, çekinme, tövbe, vazgeçiş gibi anlamlara gelen hayâ kelimesi, ahlâk terimi olarak nefsin çirkin davranışlardan rahatsız olup onları

³⁸³ Uludağ, “Tövbe”, 2012, 41:285.

³⁸⁴ Topaloğlu, “Tövbe”, 2021, 41:279.

³⁸⁵ <http://lugatim.com/s/inabe>, et. 30.01.2022

³⁸⁶ <http://lugatim.com/s/husn>, et. 31.01.2022

³⁸⁷ Devellioğlu, *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lügat*, 2008, 380.

³⁸⁸ Krş. Kuşeyrî, *Tasavvuf İlmine Dair Kuşeyrî Risâlesi*, 2013, 397.

³⁸⁹ <http://lugatim.com/s/tevekkul>, et. 31.01.2022

³⁹⁰ Sülemî, *Sûfîlerin Edepleri*, 2020, 94.

³⁹¹ Bk. 1,2 ve 3 Numaralı Ekler

terketmesi” olarak târif edilmektedir.³⁹² Hayâ bir erdemdir. Fetânın hayâsı da, Hakk’ın kendisine olan yakınlığı sebebi ile çekingen davranmasıdır.³⁹³

Edeb; lügatta, “insanın hatâyâ düşüp utanılacak şeyler yapmasını önleyen, yerinde ve ölçülü davranmasını sağlayan meleke, söz ve davranışlardaki ölçülülük, her hususta haddini bilip sınırı aşmama, terbiye, tasavvuf literatüründe de; dâima Hakk’ın huzûrunda olduğunu bilerek bu huzûrun gerektirdiği şekilde davranma, kâinatta Allah’ın birliğini görerek bütün yaratılmışlara karşı saygılı olma” olarak tanımlanmaktadır.³⁹⁴ Kuşeyrî edebî hakikatini, bütün hayırlı meziyetlerin bir araya toplanması olarak ifade eder. Edep sahibi kimse, her türlü hayırlı vasfa sahip olan kimsedir.³⁹⁵ Fütüvvet ağacında her bir fütüvvet şartının ve durağının kendine has edebî vardır. Müellif, ‘Tevâzu, Tahâret, Riyâzat’ olarak belirttiği fütüvvet şartlarının edeplerini; Hayâ, Edeb, Vefâ, Şükür, Rıfk, Sabır, Hüsn olarak sıralamıştır. Fetânın bu şartları uygulamasının önemine vurgu yapmak adına fütüvvet şartlarına koyduğu durakların içerisinde Edeb kavramını yinelemiştir. Fütüvvet ehlinin, fetânın, edebî de; her türlü edebî üstünde bir edeptir. Zirâ fetânın kalbini te’dib eden Allah’tır.³⁹⁶

Rıfk; sözlükte “yumuşak ve yararlı olmak, yardım etmek anlamlarına gelmekle beraber terim olarak; iyi huyluluk, uyumlu, geçimli ve nazik olma, yumuşak davranma” mânâlarına gelmektedir.³⁹⁷ Hz. Peygamber: *Şüphesiz Allah Teâlâ Refîktir, rıfkı sever...*³⁹⁸ hadîs-i şerîfi ile rıfkın Allah’ın sıfatları arasında yer aldığını ve insanlardaki rıfk erdeminin bu sıfatın bir yansıması olduğunu işaret etmektedir.³⁹⁹

Sabır; sözlükte “engellemek, hapsetmek; güçlü ve dirençli olmak anlamlarına gelmekle birlikte ahlâk terimi olarak; üzüntü, başa gelen sıkıntı ve belâlar karşısında direnç gösterme; olumsuzlukları olumlu kılmak için gösterilen metânet” olarak târif edilmektedir.⁴⁰⁰ Allah (cc) katında sabır çok kıymetlidir.

³⁹² Çağrı, “Hayâ”, 1997, 16:554.

³⁹³ Herevî, *Tasavvufî Yüz Basamak Menâzilü’s-Sâirîn*, 2017,

³⁹⁴ <http://lugatim.com/s/edep>, et. 31.01.2022

³⁹⁵ Krş. Kuşeyrî, *Tasavvuf İlmine Dair Kuşeyrî Risâlesi*, 2013, 460.

³⁹⁶ Krş. age. 464.

³⁹⁷ Çağrı, “Rıfk”, 2008, 35:51.

³⁹⁸ Ebû Dâvûd, Edeb, 11.

³⁹⁹ Çağrı, “Rıfk”, 2008, 35:52.

⁴⁰⁰ Çağrı, “Sabır”, 2008, 35:337.

Bundan dolayı Allah Kur'ân-ı Kerîm'de *Allah sabredenlerle beraberdir*⁴⁰¹ buyurmuştur.

Ağaç sembolünün bulunduğu alanda bazı fütüvvet şartları bazı âyet ve hadislerle izâh edilmiştir. Müellif ağacın çevresine yaprak ve dallar için referans alınan âyet ve hadisleri not etmiştir. Bu âyetler; vahdet yaprağının sol yanında Mü'min sûresi 16. âyet (*O gün onlar, Allah'a gizli kalan hiçbir şeyleri olmaksızın (kabirlerinden) çıkarlar. Bugün hükümrانlık kimindir? Elbette tek ve mutlak hükümrان olan Allah'ındır!*); fütüvvet yaprağının sağ yanında Şûra sûresi 19. âyet (*Allah kullarına çok lütûflütûfkârdır, dilediğine rızık verir. Güçlü ve üstün olan da O'dur*), Kehf sûresi 10. âyet (*O gençler mağaraya sığınmışlar ve "Rabbimiz! Bize katından rahmet gönder ve bize içinde bulunduğumuz durumdan bir çıkış yolu göster!" demişlerdi*), ve Kehf sûresi 13. âyet (*Biz sana onların başından geçenleri gerçeğe uygun olarak anlatıyoruz. Hakikaten onlar rablerine inanmış gençlerdi; biz de onların doğru yolda yürüyüşlerine katkıda bulunduk*), tefekkür yaprağının yanında Kamer sûresi 54. âyet (*Takvâ sahipleri cennetlerde ve ırmak kenarlarındadır*), yakîn yaprağının sağ üst tarafında Haşr sûresi 9. âyet (*..ihtiyaç içinde olsalar bile onları kendilerine tercih ederler. Kim nefsinin bencilliğinden korunmayı başarırsa işte kurtuluşa erecekler onlardır*), vazo kısmında yer alan İman kavramının sağ alt köşesinde İbrahim sûresi 24. âyet (*Allah'ın nasıl bir misal getirdiğini görmedin mi? Güzel sözü, kökü sabit, dalları gökte olan güzel bir ağaca benzetti*), vazo kısmında yer alan İhsân kavramının sol alt köşesinde Fetih sûresi 18. âyet (*O ağacın altında sana bağlılık sözü verdikleri sırada o müminlerden Allah razı olmuştur; gönüllerinde olanı bilmiş, onlara huzur ve güven vermiş, pek yakın bir fetihle ve elde edecekleri birçok ganimetle de kendilerini ödüllendirmiştir...*) ve Furkân sûresi 63. âyettir (*Rahmân'ın has kulları yeryüzünde vakarla yürüyen, cahiller onlara laf attığı zaman, "selâm" deyip geçen kullardır*).

Yukarıda Gölpınarlı'nın tercümesinde müellifin Fütüvvet ağacını üzerine resmettiği dâirenin hususiyetleri olarak belirtilen Haberleri Anış, Sırlar Mahzeni,

⁴⁰¹ Bakara 2/153.

İbadette Bulunanların İmamı ve Amellerin Kıvamı olarak değindiği⁴⁰² dört maddenin her biri kendi içinde bir anlam taşımaktadır ve aynı zamanda fütüvvet şartları ile de bir bütün olarak değerlendirilmiştir. Bu değerlendirmeler, eserde geçen ağaç sembolünün çevresine müellif tarafından belirtilen notlarda mevcuttur. Notların her biri güzel ahlâkın bir şubesinin yanına konularak adı geçen kavramların yazılış sebeplerini ortaya koymaktadır.

A. Haberleri Anış: Haberden maksat, Yüce Allah'ın (cc) keliminde emrettiği ve nehyettiği hallerin bildirilmesidir. 'Tevâzu' yaprağından, fütüvvet şartından bahsedilirken Furkân sûresinin 63. âyeti üzerinden haber verilmiştir. Allah âyeti kerîmede; hem alçakgönüllülüğü hem güzel ahlâkı hem de fazîlet sahibi kimseleri zikretmiştir.

B. Sırlar Mahzeni: Müellif böyle bir ifâde ile mürüvveti⁴⁰³ kastetmektedir. Ağaç sembolünün kök (vazo) bölümünde mürüvvet ve şecâat kavramlarına yer veren müellif, mürüvveti üç mânâda açıklayan bir not düşmüştür. Kalbin mürüvveti, ruhun mürüvveti ve sırrın mürüvveti. Kalbin mürüvvetini töhmet ve şüpheden kaçınmak⁴⁰⁴ olarak, Ruhun mürüvvetini sıdk ehlini ve hikmet ehlini muhafaza etmek⁴⁰⁵ olarak, Sırrın mürüvvetini ise; zikre ve hizmete devam etmek⁴⁰⁶ olarak tanımlamıştır.

C. İbadette Bulunanların İmamı: Müellif bu ifâdeyi ağaç sembolünde ihsân kavramına karşılık göstererek kullanmıştır. İhsânın tanımını da *İhsân Allah'ı görür gibi ibadet etmedir. Sen onu görmüyor olsan da O seni görmektedir* hadisi şerîfi ile yapmaktadır.⁴⁰⁷ Hem ibadetlerin içerisinde hem de Allah katında makbul olan bir halin varlığından okuyucusunu haberdar etmiştir.

D. Amellerin Kıvamı: Müellif fütüvvetin ahlâkî olarak insan üzerindeki dengeleyici etkisini anlatmak için bu ifâdeyi kullanmıştır. Bu durumu ağaç sembolünde tevâzu yaprağının sağ üst köşesinde Hz. Ali'nin yapmış olduğu beş maddelik fütüvvet târifi ile izâh etmiştir. Târifte fütüvvet, varlık sahibi iken

⁴⁰² Bu dört maddenin tercümesi Abdülbaki Gölpınarlı tarafından *Tuhfetü'l-vesâyâ* fütüvvetnâmesinde zikredilmiştir. Kavramların Arapçası da Fütüvvet Ağacı çevresinde ağacın sol ve sağ yanlarında fütüvvet ile ilgili yapılan açıklamalı kısımlarda bulunmaktadır.

⁴⁰³ Krş. age. 105.

⁴⁰⁴ ay.

⁴⁰⁵ ay.

⁴⁰⁶ ay.

⁴⁰⁷ Krş. age. 105.

tevâzulu olmak, kudretin varken affedici olmak, azlıkta cömert olmak, minnetsizce ihsanda bulunmak ve ümmete nasihat etmek olarak⁴⁰⁸ açıklanmıştır.

Nakkaş Ahmed; ağacın mâhiyetini İslâm esaslarına uygun olarak beş köke dayandığını ve bu kökleri asıl olarak yaptığını ve bunlarla fütüvvet hükümlerini gösterdiğini ifâde etmiştir.⁴⁰⁹ Ağacın kök (vazo) bölümünde belirtilen bu kavramlar İslâm, İman, İhlâs, İhsan ve İkân'dır.

İslâm; s-l-m kökünden meydana gelmektedir.⁴¹⁰ Etimolojik olarak da “kurtuluş, ermek, boyun eğmek, teslim olmak, barış yapmak”⁴¹¹ gibi mânâlara gelirken, bu tanım fütüvvet ehli için yapıldığında Allah ile tanışmayı, ilişkiyi, O’nunla selamlaşmayı ifâde etmektedir. Yaratılmışların içerisinde seçilen bir varlık olarak insan, tâbiri caizse bunu yaratanına karşı bir borç bilmelidir. Müellif, bu anlamda fütüvvet ağacının aslı olarak işâret ettiği İslâm kavramına açıklamak adına Âl-i İmrân sûresinin 19. âyetini referans göstermiştir. Yüce Allah (cc) âyette; *Allah katında din, İslâmdır* buyurmuştur.⁴¹² Bu tanışma farklı dinde farklı ırkta farklı mezhepte bile olsa kul için er ya da geç gerçekleşecek bir hadisedir. Bu bakımdan İslâm kavramı fetânın, Hakk nezdinde, O’na karşı olan hitâbında, O’nu hakkı ile tanımış idrak etmiş, her anı O’nun ile geçen bir boyutta olduğunu ifade eder. Bu yüzden İslâm kavramı fetâ için bir mertebedir. Ağaç sembolünde İslâm kavramı, ağacın kökünü, aslını⁴¹³ temsil etmektedir. Öyle ki; İhlâs, İhsan, İman, İkân olan tevhidin dört makamını da kendi çatısı altında toplamaktadır.

Ruhun Allah ile tanış olma ve O’nun nuru ile müşerref olma hali, dünya âleminde O’nu bilmek, anlamak ve emrettiklerini yaşamayı şiar edinmiş kimseler için hem hakîkati bulmayı hem de O’nda fânî olmayı arzulamayı ifâde etmektedir.

İman; Arapçada *emn* kökünden türeyen “emin olmak, güvenmek”⁴¹⁴ mânâlarına gelen bir kelimedir. Dînî literatürde de “Allah’ın birliğini, melekleri, mukaddes kitapları, peygamberleri, kıyâmet gününü, kaderi, ölümden sonra dirilmeyi kalp ile tasdik ve dil ile ikrâr etme, kalben inanma ve dil ile söyleme”⁴¹⁵ olarak

⁴⁰⁸ Krş. ay.

⁴⁰⁹ Krş. age. 194.

⁴¹⁰ Sinanoğlu, “İslâm”, 2001, 23:1.

⁴¹¹ agm. 1.

⁴¹² Âli İmran 3/19; krş. Gölpınarlı, “İslâm ve Türk İllerinde Fütüvvet Teşkilatı”, 1950, XI:105.

⁴¹³ Krş. age. 193.

⁴¹⁴ <http://lugatim.com/s/iman>, et. 30.07.2021

⁴¹⁵ <http://lugatim.com/s/iman>, et. 31.07.2021

tanımlanmaktadır. *Tuhfetü'l-vesâyâ*'da müellif fütüvvet ağacının aslını îmana bağladığını belirtir. İnsan tekâmülünün hakîkati de îmanın derecesinin kuvveti ile pekişir. İman insanın hem zâhir hem bâtın tüm hayatî fonksiyonlarının işlevini koruyabilmesi için denge konumundadır. Dengeden maksat ilâhî ahlâk ile hemhâl olup fütüvvetin kemâlini bilmektir.⁴¹⁶ İnsan ancak emin olduğu halin içerisinde iken Hakk'a karşı samimi olması gerektiğinin bilincini idrak eder. Kalp ve ruh dengesi de bu esnada gerçekleşir. Zirâ Hz. Peygamber: *Ümmet-i Muhammed içinde en hayırlı kimse, Müslümanların elinden ve dilinden emin olduğu kimsedir*⁴¹⁷ buyurmuşlardır. Bu ikrârın bâtını etkilemesi ve kalıcı bir hal olarak kalabilmesi için kelâmullahı, hadîs-i kudsîleri doğru anlamak ve ibadette dâimî olmak kâfidir.⁴¹⁸ İbadette dâimî olabilmek, dil ile ikrârı pekiştirebilmek seyr ü sülûk prensiplerinin uygulanması ile mümkündür. Bu prensipler her ne kadar usûllerde farklılık gösterse de neticede hakîkati birdir. Hakîkati vahdet ve tevhid olan prensipler fütüvvet ehline önce kalp ile tasdik edilip sonra dil ile ikrâr edilmektedir. Müellif de bu hakîkatin yansımaları Hakk'ın yeryüzünde yüklemiş olduğu misyona sahip olan insan üzerinden bir ağaç sembolünde anlatır. İnsan bu hakîkatin hülâsası olarak tüm melekeleriyle Allah'a îman ederek hayatî fonksiyonlarını 'emin'de tutmaktadır. İman ağacın, insanın vücududur.

İhlâs; kavramı Arapça hulûs yani saf olmak kökünden türemiştir. Lügat mânâsı olarak; “riyâsız ve yapmacıksız inanış, çok samîmî bağlılık, katışıksız tam doğruluk”⁴¹⁹ anlamlarına gelmektedir. Dînî literatürde ise; “kulun bütün amel, ibâdet ve davranışlarının şirk ve riyâdan uzak olarak sâdece Allah için olması”⁴²⁰ demektir. Kur'ân'ı Kerîm'de saf olmak mânâsına gelen hulûs kökünden türeyen birçok kelime, hem sözlük hem terim anlamında yer almaktadır. On yerde geçen “*muhlisîne lehü'd-dîn*”⁴²¹ ifâdesindeki ihlâs kavramı “yalnızca Allah'a yönelip O'na kulluk etme, O'na güvenip O'ndan dilekte bulunma, sadece Allah'ın dinini tanıyıp din konusunda kendini Allah'a adama, tevhîd inancının saflığını bâtil îtikadlarla zedelemekten sakınma, saf dindarlık” şeklinde hem şirke hem riyâyâ zıt

⁴¹⁶ Krş. Herevî, *Tasavvufta Yüz Basamak Menâzilü's-Sâirîn*, 2017, 355.

⁴¹⁷ <https://dergi.diyanet.gov.tr/makaledetay.php?ID=29361> , e. t. 31.07.2021

⁴¹⁸ Gazzâlî, *İhyâ-u Ulûm'id-Dîn*, 2020, II/249.

⁴¹⁹ <http://lugatim.com/s/ihlas>, et. 31.07.2021

⁴²⁰ <http://lugatim.com/s/ihlas>, et. 31.07.2021

⁴²¹ Bk. Mü'min 40/65, Beyyine 98/5.

bir anlam taşır.⁴²² *Tuhfetü'l-vesâyâ*'da ihlâs ise fütüvvet ağacının aslını oluşturan bir kavram olarak belirtilmiştir. Bundan maksat; insanın seyr ü sülûkündaki cehd ve gayretini kendine nispet etmemesi gerektiğini ifâde etmektir.⁴²³ İnsan tekâmülünde hoş olmayan davranışlardan uzak olmanın önemini izâh etmesi bakımından önemli bir kavramdır.

İhlâs ruhun karışık düşüncelerden arınmış ve temizlenmiş dengeli bir hal ile Hakk'a yönelmesidir. İhlâs aynı zamanda ibadetin ruhu⁴²⁴ olarak anılan bir kavram olarak fütüvvet ağacının da ruhudur. Ağacı soyut bir halden çıkarıp somut bir anlayışa büründüren, fütüvvet libasını giydiren bir fütüvvet ilkesidir.

İhsân; Arapça *husn* kökünden türemiştir.⁴²⁵ Kelime olarak bağışlama, bağışta bulunma, lütûf, kerem, iyilik gibi mânâlara gelmektedir.⁴²⁶ Tasavvufta Allah'a O'nu görüyormuş gibi ve O'nun huzûrunda olmanın şuurunda olarak ibâdet etme anlamını ifâde etmektedir. *Tuhfetü'l-vesâyâ*'da ihsân, kelimenin yanına yazılmış olan *Allah'ı görüyormuşçasına ibâdet etmendir. Çünkü sen O'nu göremesen bile O seni görüyor* hadisinden yola çıkarak tanımı yapılmış bir kavramdır.⁴²⁷ İhsân kavramı temiz ve has bir niyetten sonra insana açılan güzelliklerdir. Bunlar zâhirî mânâda, önce insanın kendisinde zuhur eden nice güzel haller ve hayatına bahşedilen nimetler olarak değerlendirilebilirken, bâtınî mânâda insanın gönlüne hediye edilen ahlâkî hasletleri temsil etmektedir. Nitekim İhsan makamının bir ağaç sembolünde; zâhirde Hakkın insana sunmuş olduğu temiz bir nefesi, bâtında o ağaçtan neşet edecek olan meyveden nasiplenebilmesi ifâde edilmektedir.

Îkân; Arapça kökenli bir kelime olan *yakîn* “gerçekten bilmek”⁴²⁸ mânâsına gelen *ikân* kökünden türemiştir. Lügatteki tanımı “Sağlam bilme, şüphe götürmeyecek şekilde yakinen bilme”⁴²⁹ olarak ifâde edilmektedir. Îkân, “bir şey hakkında kesin bilgi sahibi olmak, ondan asla şüphe ve kuşku duymamaktır.”⁴³⁰ *Tuhfetü'l-vesâyâ*'da müellif de ağacın mâhiyetini ilme dayandırıldığını ifâde etmektedir. İnsanın yaratılışında, yaşamında, îmanında, îtikadında gösterdiği teslimiyetin son

⁴²² Ateş, “İhlâs”, 21:536.

⁴²³ Krş. Herevî, *Tasavvufta Yüz Basamak Menâzilü's-Sâirîn*, 2017, 302.

⁴²⁴ Krş. Güner, *Gönül Gözüyle Kur'an İbn Atâ Tefsiri*, 2017, 256.

⁴²⁵ Çağrı, “İhsân”, 2000, 21:544.

⁴²⁶ <http://lugatim.com/s/ihshan>, et. 01.08.2021

⁴²⁷ Gölpınarlı, “İslâm ve Türk İllerinde Fütüvvet Teşkilatı”, 1950, XI:105.

⁴²⁸ <http://lugatim.com/s/yakin>, et. 01.08.2021

⁴²⁹ <http://lugatim.com/s/yakin>, et. 01.08.2021

⁴³⁰ Bursevî, *Muhtasar Ruhû'l Beyân Tefsiri*, 2019, I:68.

halini müşâhede etmesi demektir. İsmâil Hakkı Bursevî (ö. 1725) Kur‘ân tefsirinde bu makamı şöyle açıklar: “Yakîn, insanın gönlünün ve kalbinin kâni olduğu, içten benimsemiş olduğu ilim ve bilgi demektir. Ki bu bilgiye berdu‘l-yakîn denilir. Berdu‘l-yakîn demek, insanda gönül huzurunun hasıl olduğu yani insanın huzur-u kalp ile benimsediği, şüphesinin ve tereddütlerinin zail olduğu bilgi demektir.”⁴³¹ Hasılı İslâm ile müşerref olup, îmanın nuruyla ruhunu aydınlatan insan kalbini tüm nefsânî hallerden temizleyerek ihlâslı bir kalp ile müşâhedesindeki mücâdelede galip gelerek Hakk‘ın nazarına mazhar olmuştur. İşte bu nasipli ve seçilmiş kimseler fetâlardır.

3.2.2. *Burgâzî Fütüvvetnâmesi*

Abdûlbaki Gölpınarlı‘nın Burgâzî Fütüvvetnâmesi‘ne ait çalışması ve fütüvvetnâmenin metni, İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmua‘nın 1953/54 senesine ait 15. cildinde yayınlanmıştır. Abdûlbaki Gölpınarlı‘nın ifadesine göre eser XIII. yüzyılda yazılmıştır ve dili Eski Anadolu Türkçesi‘dir.⁴³² Eserin birden fazla nüshası bulunmaktadır. Abdûlbaki Gölpınarlı bahsi geçen makalesinde; Ali Emîri nüshasına, Ömer Lütfi Barkan (ö. 1979) nüshasına ve Bayazıt Umumi Kütüphanesinde bulunan iki nüshaya değinmiştir.⁴³³ Eserin orijinal metninden üç sahife Abdûlbaki Gölpınarlı‘nın belirtilen dergideki makalesinde yer almaktadır. Bu sayfeler, eserin son ve 3.b-4.a olmak üzere iki sahifesidir.⁴³⁴

Eserin bilinen en eski nüshası Ali Emîri nüshasıdır.⁴³⁵ Bu nüsha, Fatih‘te Millet Kütüphanesinde Ali Emîri Efendi‘nin Şer‘iye kitapları içerisinde 1154/198 No.’da kayıtlı olarak bulunan nüshadır.⁴³⁶ Müstensihî belli değildir. Bayazıt Umumi Kütüphanesinde 5481 ve 5482 No’larda kayıtlı olarak bulunan iki nüshadan ilkinin (5481 No’lu nüsha) müstensihî belli değildir. Gölpınarlı bu iki nüshada

⁴³¹ Bursevi, *Muhtasar Ruhû‘l Beyân Tefsiri*, 2019, VIII:466.

⁴³² Gölpınarlı, “Burgâzî Fütüvvetnâmesi”, 1953, XV:80.

⁴³³ 2015 yılında Bosna Hersek‘te yapılan bir çalışma ile Burgâzî Fütüvvet-nâmesinin Travnik nüshasına erişilmiştir. Bk. Yılmaz, “Burgâzî Fütüvvetnâmesi‘nin Travnik Nüshası Üzerine Notlar”, 2019.

⁴³⁴ Gölpınarlı, “Burgâzî Fütüvvetnâmesi”, 1953, XV:149-150.

⁴³⁵ agm. 80.

⁴³⁶ Krş. ay. 80.

oldukça eksiklikler bulunduğunu belirtmektedir.⁴³⁷ Ömer Lütfi Barkan Nüshası müstensihî Kilisli Rıfat Hoca'dır (ö. 1953).⁴³⁸ Gölpınarlı; bu nüshanın tam ve sağlam olduğunu belirtmektedir.⁴³⁹ Nüshanın kopya edildiği tarih, Emîri nüshasından çok daha yeni olması sebebiyle Gölpınarlı Emîri nüshasını baz aldığını ifâde etmiştir.⁴⁴⁰ Eserin bir de Travnik nüshası bulunmaktadır.⁴⁴¹ Bu nüsha, Bosna Hersek'te Mustafa Jahić tarafından 2015'te yayınlanmış bir katalogda kayıt altına alınmıştır.⁴⁴² Travnik Kantonu Arşivi'nde R 34 katalog numarasıyla kayıtlı nüsha 192x150 mm. ebadındadır. Nüsha 45 yapraktan oluşmaktadır ve her sayfasında 15 satır vardır. Yazı türü; krem rengi kâğıda harekeli nesih hatla yazılmıştır. Metinde önemli görülen yerler ve bölüm başlangıcına işâret eden 'bâb'lar sürh mürekkeple vurgulanmıştır.⁴⁴³

Travnik nüshasının dîbâcesi Ali Emîri nüshasının dîbâcesiyle benzerlik göstermektedir. Bu dîbâce Ahmet ibn-i İlyas el-Nakkaş el-Harputî'nin *Tuhfetü'l-vesâyâ* adlı eserinden birebir alıntılanmıştır.⁴⁴⁴ Ketebesine göre Rebiülevvel ayı ortalarında on ikinci günde, 982 yılında yazılmıştır. Bu tarih miladi olarak 2 Temmuz 1574'e denk gelmektedir. Ali Emîri nüshasından 67 yıl sonra yazılmıştır. Müstensih hakkında herhangi bir bilgiye rastlanmamaktadır.⁴⁴⁵

Travnik nüshasında müellifin adı: “Yahyâ-bn-i Halî-ibn-i Çoban Fetâ-l-Bur'âvî” şeklinde kaydedilmiştir.⁴⁴⁶ Müellif, Edirne'ye bağlı İslimye livasındaki Burgaz kazasına nispetle Burgâzî lakabını almıştır.⁴⁴⁷ Bu nüshada Ali Emîri nüshasına kıyasla; müellifin yaşadığı yer ve zamana ışık tutan bilgilerden yirmili yaşlarda ders aldığı Antalyalı Hoca'dan, burada okuma ve yazmayı hızlıca sökmekten, o tarihlerde Frenklerin İskenderiye'yi kuşatmasından ve Frenklerden satın alarak kendi fütüvvetnâmesine kaynak teşkil eden kitapları temin etmesinden bahsedilmemektedir.

⁴³⁷ agm. 81.

⁴³⁸ Krş. ay. 81.

⁴³⁹ Krş. ay.

⁴⁴⁰ Krş. agm. 82.

⁴⁴¹ Bk. Yılmaz, “Burgâzî Fütüvvetnâmesi'nin Travnik Nüshası Üzerine Notlar”, 2019.

⁴⁴² Yılmaz, “Burgâzî Fütüvvetnâmesi'nin Travnik Nüshası Üzerine Notlar”, 2019, 8/3:1315.

⁴⁴³ Krş. agm. 1316.

⁴⁴⁴ ay.

⁴⁴⁵ Krş. ay.

⁴⁴⁶ Krş. ay.

⁴⁴⁷ Kahveci, “Fütüvvetnâmelerin Dinî Dayanakları”, 2004, 555.

Travnik nüshasında ağaç unsurunun gövdesi Allah yoluna ihsân etmek, dalları sıldk ve sefa, yaprakları edep ve hayâ, kökü tevhîd ve tehlil, meyvesi mârifet, evliya sohbeti, ağacın suyu rahmet şeklinde târif edilmiştir. Ali Emîri nüshasında ise Travnik nüshasından farklı olarak yaprak kısmı tarif edilmemiştir. Ağacın dalları da edep ve hayâ olarak ifade edilmiştir.⁴⁴⁸

Metnin orijinali incelendiğinde müellif, numaralandırma yapmadan, kırk adet bâb anlatmıştır. Bu bâblarda fütüvvet ile ilgili olarak söylenilen sözler, âyetler (Fatiha Sûresi, Kehf Sûresi 10, 60, ve 66. âyet, Bakara Sûresi 274 ve 35. âyet, En'âm Sûresi 76 ve 78. âyet), fütüvvetin kimlere verilip kimlere verilmeyeceği, fütüvvet ahlâkında fetânın sahip olması gereken güzel ahlâk şubeleri anlatılmıştır.

Bu bölümde Burgâzî Fütüvvetnâmesinin *Tuhfetü'l-vesâyâ* ile benzerlik gösteren hususları ve güzel ahlâkın şubeleri olarak alıntılanan kavramları, Ali Emîri nüshası üzerinden karşılaştırılarak izâh edilecektir. Eserle ilgili bu verileri aktarmaya geçmeden önce tezde eserin kaynak olarak gösterilme sebebini izâh etmek yerinde olacaktır. Burgâzî Fütüvvetnâmesi, fütüvvetnâme türünde Eski Anadolu Türkçesi ile yazılmış ilk eserdir. Müellif Türkçe oluşunun sebebini İbrahim suresinin 4. ayeti⁴⁴⁹ ile açıklamaktadır. Anadolu'da Müslüman bir toplum içerisinde yazılmış olması, eserin mâhiyetinin anlaşılmasını kolaylaştırmıştır. Bir fütüvvetnâme olarak içerik bilgileri oldukça yoğun işlenmiştir. Bu yoğun içeriğin sebebi okuyucuya, fütüvvetin ne denli kapsamlı bir kavram olduğunu kurallarının ise ne derece derin mânâlar barındırdığını sunma gayesi iledir. Abdülbaki Gölpınarlı'nın İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmua'sındaki makalesinde ifâde ettiği gibi müellif 20 yaşına kadar eğitim almamış, sonrasında da medrese, meclis sohbetleri usûlünde bilgiler edinmiştir.⁴⁵⁰ Müellifin yirmi yaşına kadar eğitim görmemiş olması; fütüvvetnâmenin içerik ve karakter durumuna olumsuz bir etki yaratmamıştır. Aksine kendisinden bir asır önce yazılmış olan *Tuhfetü'l-vesâyâ* fütüvvetnâmesini referans alarak XIII. yüzyıl

⁴⁴⁸ Krş. Yılmaz, "Burgâzî Fütüvvetnâmesi'nin Travnik Nüshası Üzerine Notlar", 2019, 8/3:1325.

⁴⁴⁹ İbrâhim sûresi 4. âyet: *İstisnasız her peygamberi kendi kavminin diliyle gönderdik ki onlara açık açık anlatsın; bundan sonra Allah dilediğini sapkınlık içerisinde bırakır, dilediğini de doğru yola iletir. O, güçlüdür, hikmet sahibidir.*

⁴⁵⁰ Gölpınarlı, "Burgâzî Fütüvvetnâmesi", 1953, XV:79.

coğrafyasında yaşayan Anadolu toplumuna eğitim, kültür ve dinî bakımdan fayda sağlamıştır.

Tuhfetü'l vesâyâ'da ilim zemini üzerine dikili olduğu bildirilen fütüvvet ağacının abstre resim formuna karşılık, fütüvvet şartları ve hükümleri Burgâzî Fütüvvetnâmesinde bâb usûlünde ifâde edilmiştir. *Tuhfetü'l-vesâyâ*'da ağaç sembolünde belirtilen ve güzel ahlâkı temsil eden kavramlardan bazıları Burgazî Fütüvvetnâmesinde 'bab' lar üzerinden izâh edilmiştir.

"Bâb kelimesi sözlükte kapı, vesîle, konu, bahis gibi değişik anlamlara gelmektedir."⁴⁵¹ Anlam kapsamı çok geniş olan kapı, aynı zamanda anlamla, biçimi bir araya getiren imge olarak fetânın mânevî duygu ve düşüncelerinin davranış modeli haline gelmesi durumunu da ifade etmektedir. Müellif eserde fetânın yani sûfînin mânevî eğitimini kapı unsuru üzerinden anlatmıştır. Çalışmamızda Burgâzî Fütüvvetnâmesindeki bâblar üzerinden incelenen kavramlar *Tuhfetü'l-vesâyâ*'daki ağaç tasvirinin dallarında da yer alan ilim, hayâ, edep, namaz, cömertlik ve fütüvvettir.

Yukarıda belirtildiği gibi eserde *Tuhfetü'l-vesâyâ* ile benzerlik gösteren hususlar bulunmaktadır.⁴⁵² Burgâzî Fütüvvetnâmesi'nde geçen 64. a - 64. b ye kadar olan kısımdaki fütüvvet şeceresi⁴⁵³, *Tuhfetü'l-vesâyâ*'da zikredilen fütüvvet şeceresinden birebir olarak alıntılanmıştır.⁴⁵⁴ Yine eserde geçen 63. a ve b. de bulunan bâblarda ise Hz. Muhammed (sas)'e giydirilen fütüvvet hırkasından söz

⁴⁵¹ Yurdağr, "Bâb", 1991, 4:359.

⁴⁵² Gölpınarlı, "Burgâzî Fütüvvetnâmesi", 1953, XV:83.

⁴⁵³ Bahsi geçen Fütüvvet Şeceresi şu şekilde yer alır: **64.a** Selman-ı Farisi'den Huzayfat- ibn-i Yemani ve Huzayfa'dan Mıkdad-al- (Kindi'ye) ve Mıkdad'dan Abu-l- İzz-al-Navbi'ye ve Abu-l - izz'den Şeyh-al-Bısrî'ye ve Bısrî'den Hâfız-al-Kindi'ye ve Hâfız'dan Avf-al-Kattani'ye ve Avf'dan Abu-l-Muslim-al-Mahazi'ye ve Abu-l-Müslim'den Şerif Abu-l - İzz'e ve Abu-l- İzz'den Hilal-i Nahbani'ye ve Hilal'den Behram'a, Behram'dan Ruzbeh-al-Farisi'ye ve Ruzbeh'den Emir Hasen'e ve Emir Hasen'den Cevş-al-Ferazi'ye ve Cevş'den Abu-l-Hasen-al-Naccari'ye, Naccari'den Abu-l-Fazl'ibn-al Tarhan'a ve Abu-l - Fazl'dan Nefis Süleyman'a, Süleyman'-dan Kail Şibl'e ve Şibl'den **64. b** Fazl - İbn-i Zeyyâd-al-Farisi'ye, Fazl'dan Malik Ebî-Kencari'ye ve Malik'den Âvi'ye, Âvi'den Nasır-al-din-ibn-i Na'ca'ya ve Abu - Na'ca'dan Seyyid-ibn-i Aliyy-i Sûfî'ye ve Sûfî'den Miheniyy-al-Alevî'ye ve Miheni'den Nu'man-alBunn'e ve Nu'man'dan Şeyh Abu-l-Kasım-ibn-i Abu-Habbe'ye ve Abu - Kasım'dan Nefis-ibn-i Abd-Allah'a ve Abd-al-Cabbar'dan Seyyidî Mevlânâ al-hakim fî halikatihî Abu-I-Abbas Ahmet-ibn-i I Hasen-al-Nâsır-al-dîn, Emir-al-Mü'minîn, ana değdi ve andan Sultan

Zahir-al-muazzam Gıyâs-al-dünyâ va-l-Dîn, kehf-al-islâmî ve-l-Müslimîn Abu-l-muktefî (Muzaffer) Gâziyy-ibn-i Sultan-al-sâid-algâzî Yusuf-ibn-i Eyyûb rafıyk beyan kıldı.

⁴⁵⁴ Krş. agm. 84.

edilmiştir.⁴⁵⁵ 65. a sayfasında anlatılan fütüvvet erkânı *Tuhfetü'l-vesâyâ*'nın dördüncü faslını oluşturmaktadır.⁴⁵⁶ Burgâzî eserine *Tuhfetü'l-vesâyâ*'nın Arapça olan dibâcesi ile girizgâhı yaptıktan sonra Rum ülkesinde Türkçe konuşulduğu için kitabın dilinin Türkçe olduğunu açıklamıştır.⁴⁵⁷ Gölpınarlı'nın İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuasındaki makalesinde belirttiği üzere, Ömer Lütfi Barkan nüshası dibâcesinde de Bayazıt nüshalarındaki dibaceler de *Tuhfetü'l-vesâyâ*'dan alındığı gibi Ali Emîri nüshasındaki dibâce de *Tuhfetü'l-vesâyâ*'nın dibâcesinin aşağı kısımlarından alınmıştır. Ancak dibacenin son kısımlarındaki dört halife, Hasan ve Hüseyin'e, Peygamberin amcaları Hamza ve Abbas'a, muhâcirler ile Ensâra verilen selam Burgâzî'nin ilâvesidir.⁴⁵⁸ Esere kaynak bir diğer fütüvvetnâme de Nâsırî fütüvvetnâmesidir.⁴⁵⁹ Alıntı, fütüvvet verilmeyecek kimseler bahsinin olduğu kısım üzerinden yapılmıştır.⁴⁶⁰ 42. a kısmında geçen edep ile ilgili alıntı ise Necm-i Zerkûb Fütüvvetnâmesinden yapılmıştır.⁴⁶¹

Burgâzî eserinde fütüvvet ve ahlakını anlatırken bâblar üzerinden birtakım kavramlar anlatmıştır. Çalışmamızda bu kavramlardan *Tuhfetü'l-vesâyâ*'da bulunan fütüvvet ağacındaki kavramlara benzer olanları ele alınmıştır. Bu kavramların ilki Fütüvvet'tir. Burgâzî metnin dibâcesinde fütüvvetin tanımına giriş yaptıktan sonra dördüncü bâbda fütüvvet kavramından ve ağacından tekrar bahsetmektedir. Fütüvvet, Arapça kökenli bir kelime olarak “genç, yiğit, cömert”⁴⁶² mânâlarını taşır. Tasavvuf terminolojisinde fütüvvet insanın zâhirî mânâdaki gençliğini, cömertliğini ve cesaretini ifade ederken, bâtınında Allah'ın rızasını gözeterek güzel ahlâk ile yaşaması olarak tanımlanabilmektedir. Burgâzî bu bâbda fütüvvetin tanımını “Allah yolına ihsan kılmakdur, budakları edebdür ve hayâdur ve köki tevhiiddür ve tehlildür ve yimişi ma'rifetdür, evliya sohbetidür ve ol ağacın suyu rahmetdür ve rahmetile sıvarulur ve kudretten ol su evliyâ gönli

⁴⁵⁵ Krş. agm. 144.

⁴⁵⁶ Krş. agm. 84. *Tuhfetü'l-vesâyâ* adlı eserde ‘Nakıybe Ait Edepler’ başlığı altında Fütüvvet verilen kimselere uygulanan teamüller anlatılmaktadır.

⁴⁵⁷ agm. 85.

⁴⁵⁸ agm. 83-84.

⁴⁵⁹ Krş. agm. 84.

⁴⁶⁰ Krş. ay.

⁴⁶¹ Krş. agm. 85. Metinde geçen 42. a babında; fütüvvet ehlinin su içme, su ikramı ve ikramın sıralaması, Necm-i Zerkub Fütüvvetnâmesinden alıntılanmıştır.

⁴⁶² Uludağ, “Fütüvvet”, 1996, 13:259.

tahtına akar, ol ağaç, yiğidün gönli tahtunda biter. Budakları yücelür, nûrile celâle irişür”⁴⁶³ şeklinde yapmaktadır. Günümüz Türkçesi ile belirtirsek fütüvvet, ağacının özü Allah yolunda ihsanda bulunmaktır, dalları edeptir, hayâdır. Kökü Allah’ı tek bilmektir, meyvesi marifettir ve evliyâ sohbetidir. Suyu rahmettir. Bu ağaç yiğidin gönlünde biter, yapraklanır, yücelir.

Burgâzî fütüvvetnâmesinin girişinde de fütüvvet ağacının vasıfları “Fütüvvet bir ağaçdur budaklu ve ol ağaç Tanğrı taâla sıfatıdır ve budakı enbiyâ sıfatıdır, yaprakları evliyâ sıfatıdır ve yimişi mü'minler sıfatıdır”⁴⁶⁴ şeklindedir. Günümüz Türkçesi ile belirtirsek fütüvvet, dalları olan bir ağaçtır. O ağaç Tanrı’nın sıfatıdır. Dalları enbiyâ sıfatıdır. Yaprakları evliyâ sıfatıdır. Meyveleri mü'minlerin sıfatıdır. Kur’ân’da fütüvvet kavramı, çalışmanın 2. bölümünde Kur’ân ve Tasavvufta Fütüvvet başlığında yer verildiği gibi gerek Musa ve Hızır (as)’ın yol arkadaşlığı üzerinden gerek İbrahim (as)’ın yiğitliği üzerinden gerekse Ashab-ı Kehf olarak anılan gençlerin inandıkları yoldaki teslimiyet ve tevekkülleri üzerinden anlatılmıştır. *Tuhfetü'l-vesâyâ*’da fütüvvet kavramı; “yerli bir köktür, gelişen dal, budak. Lezzetli meyvedir, ince nükteler ve gizli mânâlar. Başlangıcı Tanrıdandır, sonu Tanrıya varır. O Tanrı sıfatlarından bir sıfattır”⁴⁶⁵ şeklinde târif edilmiştir. Fütüvvet ahlâkını Hakk’ın ahlâkı olarak anmak buradan gelmektedir. Yerli kelimesinin kullanılmasından maksat fütüvvet ahlâkının, ağacın kökleri gibi insan ahlâkına köklü bir şekilde yerleşmesini ifâde etmektir. İnce nükteden maksat şerîattir. Şerîat, hükümlerine ve kâidelerine uyulduğu vakit insana verilmiş olan görünmeyen güzellikleri açığa çıkarır. Çünkü İslâm dîni insan ruhunu güzelleştiren latîf bir dindir.

Burgâzî fütüvvet tanımından ve şartlarından bahsettikten sonra fetânın cömert olması gerektiğini anlatmıştır. Beşinci sırada bulunan bâbın konusu olan Cömertlik, etimolojik açıdan Farsça cevân-merd kelimesinden Türkçeleştirilen bir kavramdır. Arapçada isim karşılığı ‘sahâvet’ olarak kullanılmaktadır. İslâm ahlâk literatüründe de genellikle sehâ, sehâvet ve cûd kavramları ile ifade

⁴⁶³ Gölpınarlı, “Burgâzî Fütüvvetnâmesi”, 1953, XV:124.

⁴⁶⁴ Gölpınarlı, “Burgâzî Fütüvvetnâmesi”, 1953, XV:111.

⁴⁶⁵ agm. 123.

edilmektedir.⁴⁶⁶ Kavramın dînî alandaki kullanımı kişinin elinde olanı başkalarıyla paylaşımının önemi üzerinedir. Cömert olmak insanı bencil olmaktan uzak tutan, ahlâkî bakımdan fazîletli bir kimse olmasına vesîle olan hallerden birisidir. Semâvî dinlerden kadîm olan İslâm dînine kadar süregelen inanç sistemlerinin temelinde ‘sahâvet’ sahibi olma durumu, erdemli insanın ahlâkıdır. Eliaçık olma hali en yalın hali ile değerlendirildiğinde insanın ahlâken sahip olması gereken erdemlerdendir. Derece bakımından îsâr yönü ile değerlendirildiğinde ise; insanoğlunun Allah tarafından kendisine bahşedilen nimetleri birer emanet olarak görerek bu emanetlere Allah’ın emrettiği doğrultuda hareket ederek⁴⁶⁷ sahip çıkmasıdır. İslâm dîninde Hakk kelâmı olan Kur’ân’da sahâvet (cömertlik) kavramı üzerine; Haşr sûresi 9. âyet-i kerîmede “Onlar ihtiyaç içinde olsalar bile başkalarını kendilerine tercih ederler.”⁴⁶⁸ buyrulmuştur. İki cihanda cömert olmak eserde ahî olmanın ilk şartı olarak belirtilmiştir. Hz. Peygamber’den şu ifade nakledilir: “Dünyada malın terk eyleyen kıyâmet gününde dahî cömerd ola, ya’nî kendi müzdinden vire, bireküleri tamudan kurtara”⁴⁶⁹ Günümüz Türkçesi ile ifâde edilirse, kim bu dünyada malını terk ederse, âhirette de cömert olur, yâni kendi sevâbından verir, başkalarını cehennemden kurtarır. Ahî iki dünyada cömert olan kişidir. Cömert kişi Allah’a, insanlara ve cennete yakın, cehenneme uzaktır.⁴⁷⁰ *Tuhfetü’l-vesâyâ*’daki Fütüvvet ağacında cömertliğin târifî Hz. Muhammed (sas)’ın şu sözleriyle yapılmıştır: *Cömertlik cennet ağaçlarından bir ağaçtır, nekeslik de cehennemde bir ağaç. Bunların dalları dünyaya sarmıştır. Cömertlik dallarından birini tutanı, o dal; cennete götürür. Nokeslik ağacının dallarından birini yakalayanı da o dal; cehenneme ulaştırır.*⁴⁷¹

Cömertlik ile aynı bâbda ele alınan Namaz, etimolojik bakımdan Farsça kökenli bir kelimedir. “Tâzim için eğilmek, kulluk, ibadet” anlamlarına gelmektedir. Lügatta da; “dua etmek, ibadet etmek, bağışlanma dilemek, yalvarmak”⁴⁷² olarak tarif edilmektedir. Namaz İslâmın beş şartından olup, İslâm dîninin en temel

⁴⁶⁶ Krş. Özel, *Kurân-ı Kerîm’de Cömertlik Kavramı*, 2007, 6.

⁴⁶⁷ Krş. Pusmaz, “Kur’ân’da Îsâr Kavramı”, 2011, XXV:79.

⁴⁶⁸ Kuşeyrî, *Kuşeyrî Risâlesi*, 2013, 405.

⁴⁶⁹ Gölpınarlı, “Burgâzî Fütüvvetnâmesi”, 1953, XV:124.

⁴⁷⁰ Krş. ay.

⁴⁷¹ Gölpınarlı, Abdülbaki, “İslâm ve Türk İllerinde Fütüvvet Teşkilatı”, 1950, XI:194.

⁴⁷² Yaşaroğlu, “Namaz”, 2006, 32:350.

ibadetlerinden birisidir. Namaz; kulun Rabbine yönelmesinin, Rabbi ile bulunduğu ve bir olduğunun en kıymetli ifadesidir.⁴⁷³ Namazın zâhirî yönü kulun Hakk’a vâsıl olabilmesinde ve mânevî derinlik kazanabilmesinde önem teşkil etmektedir. Kulun O’nun huzurunda iken O’nun ile arasındaki perdelerini kaldırarak kalbinin samimiyeti ve Allah’a karşı saygı bilinci ile bütünleştirmesi ise namazın bâtinî yönü açısından önem arz etmektedir. Kur’an’da bu önem ve hâl Mü’minûn sûresinin 2. ayetinde şu şekilde zikredilmiştir: *Ki onlar, namazlarında derin bir saygı hali yaşarlar.*⁴⁷⁴ Namazda *derin saygı* olarak vurgusu yapılan terim huşûdur. Taberî, vurgusu yapılan bu terimi “kulun namaz kılarak Allah’a saygısını sergilemesi, O’nun emrini yerine getirmesi”⁴⁷⁵ olarak açıklamıştır. Bir hadîsi-i şerifte bu huşû ile ilgili Efendimiz (sas) şöyle buyurmuştur: *Kul, namaza durunca; kuşkusuz o Allah’ın huzurundadır. Bu sebeple sağa sola baktığı zaman, Allah ona şöyle buyurur: Kime bakıyorsun? Benden daha iyi birisine mi? Ey Ademoğlu! Bana dön! Çünkü Ben, baktığın kişilerden daha hayırlıyım.*⁴⁷⁶ Kulun Allah’ın huzurunda iken zâhirî yönden huşû içinde olması; başın huşu hali ile eğilmesi, gözün sağa sola bakmaması, dilin huşu içinde Hakk kelâmını okuması ve teenni ile hareket etmesi, ellerin saygı ile sağ el sol elin üzerinde olmasıdır.⁴⁷⁷ Kalbî olarak ise nefsin zihni meşgul eden düşüncelerden, vesveselerden arınması, daima Allah’ı anmasıdır.⁴⁷⁸ Eserde namaz kavramı; “ahî gerek kim namazını kazâya komaya”⁴⁷⁹ ifâdesiyle uyarı mâhiyetli bir açıklamayla zikredilmiştir. *Tuhfetü’l-vesâyâ*’da Fütüvvet ağacında namaz fütüvvetin şartlarından bir cüz olarak gösterilmiştir. Namaz kavramı “namaz; âzâya aittir, hareketler ona uyar, dokunuş duygusuyla duyulur” şeklinde târif edilmiştir.⁴⁸⁰ Namaz fütüvvet libası gibidir. Yine aynı bâbda ele alınan Hayâ kavramı, sözlükte utanma, çekinme gibi anlamlara gelmektedir.⁴⁸¹ Ahlâk terimi olarak da nefsin çirkin davranışlardan rahatsız olup onları terketmesidir.⁴⁸² Etimolojik açıdan Arapça kökenli bir

⁴⁷³ Özel, *Kurân-ı Kerim’de Cömertlik Kavramı*, 2007, 9.

⁴⁷⁴ ay.

⁴⁷⁵ ay.

⁴⁷⁶ Bursevî, *Ruhû’l-Beyân Tefsiri*, V:430.

⁴⁷⁷ age. 431.

⁴⁷⁸ Krş. ay.

⁴⁷⁹ Gölpınarlı, “Burgâzî Fütüvvetnâmesi”, 1953, XV/125.

⁴⁸⁰ Gölpınarlı, Abdülbaki, “İslâm ve Türk İllerinde Fütüvvet Teşkilatı”, 1950, XI:195.

⁴⁸¹ Çağrı, Mustafa, “Hayâ”, 1997, 16:554.

⁴⁸² agm. 554.

kelimedir. Herevî hazretlerine göre hayâ havâsın, yani seçkinler zümresi dediği tasavvuf ehline takip edilen yolun⁴⁸³ mertebelerinin ilkidir. Mücâhede ile zuhura gelen hayâ, kulun Hakk'ın kendisini gördüğünü bilmesidir.⁴⁸⁴ Yüce Allah (cc) bu hâl ile ilgili: *İnsan Allah'ın kendisini görmekte olduğunu bilmiyor mu?*⁴⁸⁵ buyurmuştur. Hayâ kalbin Hakk'a karşı sorumluluklarını yerine getirirken hatasını gördüğünde yaptığı gibi Hakk'tan utanarak, boyun büküp sükût etmesidir.⁴⁸⁶ Hayâ kavramı eserde bir hadîs-i şerif ile izâh edilmiştir. Eserde ifâde edilişi Hz. Peygamber'den nakille "hayâ îmandan bir budakdur." günümüz Türkçesi ile; *hayâ îmandan bir şubedir*⁴⁸⁷ şeklinde yapılmaktadır. *Tuhfetü'l-vesâyâ*'da Fütüvvet ağacında hayâ kavramı "Hayâyâ ait bir libas giyen kişinin ayıpları, halkın gözünden örtülür" ifâdeleriyle anlatılmıştır. Peygamber: *Hayânın her çeşidi hayırdır* buyurmuştur.⁴⁸⁸

Aynı bâbda konu edilen ilim, Arapça kökenli bir kelimedir. Lügatta; bilme, biliş⁴⁸⁹ anlamları ile açıklanmaktadır. İlim, bir şeyin hakikat ve mâhiyetini kavrayıp idrâk etmek demektir.⁴⁹⁰ Eserde ilim kavramı; ahînin ilim sahibi olması gerekçesi ile zikredilmiştir. Ahî ilmi talep etmeli, âlimleri sevmeli, hoş tutmalı ve ilim öğrenmelidir. Dünyada cahillik ayıbından daha büyük bir ayıp yoktur, o fütüvvetten uzaktır.⁴⁹¹ *Tuhfetü'l-vesâyâ*'da Fütüvvet ağacında ilim kavramı da ağacın kullanım gerekçesi üzerinden anlatılmıştır. "Yeryüzünde korunma ve temizlik, ahirette de bezenıştır. Bilgi îmanın aslıdır. İslâm hükümleri ona dayanır. Bu sebepten fütüvvet ağacını bilgiye dikmek bence zaruri oldu"⁴⁹² ifâdeleri ile güzel ahlâk şubelerinin uygulanmasının temelinde ilmin bulunduğu altı çizilmiştir. Yeryüzü, gökyüzü ve onda mevcut olanlar; ilim ve amel hasebiyle yaratılmıştır.⁴⁹³ İlim kıymetli bir cevherdir.⁴⁹⁴ Şüphesiz ibadet ile beraber olması

⁴⁸³ agm. 555.

⁴⁸⁴ Herevî, *Menâzilü's-Sâirîn*, 2008, 101.

⁴⁸⁵ Kuşeyrî, *Kuşeyrî Risâlesi*, 2013, 359.

⁴⁸⁶ Krş. Gazzâlî, *Ahlâk Kitabı*, 2007, 87.

⁴⁸⁷ Gölpınarlı, "Burgâzî Fütüvvetnâmesi", 1953, XV:125.

⁴⁸⁸ Krş. Gölpınarlı, Abdülbaki, "İslâm ve Türk İllerinde Fütüvvet Teşkilatı", 1950, XI:195.

⁴⁸⁹ <http://lugatim.com/s/ilim>, et. 09.11.2021.

⁴⁹⁰ Yavuz, "İlim", 2000, 22:108.

⁴⁹¹ Krş. Gölpınarlı, "Burgâzî Fütüvvetnâmesi", 1953, XV:126.

⁴⁹² Gölpınarlı, Abdülbaki, "İslâm ve Türk İllerinde Fütüvvet Teşkilatı", 1950, XI:193.

⁴⁹³ Gazzâlî, *Ahlâk Kitabı*, 2007, 95.

⁴⁹⁴ Krş. age. 96.

gerekir.⁴⁹⁵ Kavram olarak fütüvvet ağacında yer almasındaki sebeplerinden birisi de bu durumdur. İslâmın hüküm ve kâidelerinin yerli yerince ve doğru bir biçimde yerine getirilebilmesi hakîki ilim sâyesinde gerçekleşmektedir. Yüce Allah (cc), rahmet peygamberine: *Oku!* emri ile vahyetmiştir. Hakk'ın *Oku!* emriyle vahye başlaması ve bu emrin iki defa tekrar edilmesi, okumanın ve bilmenin dinde ve insan hayatında ne kadar önemli olduğunu göstermektedir.⁴⁹⁶ Gazzâlî; faydalı ilmin Allah'a karşı haşyet duygusu barındıracağını bildirerek, kulun bu halinin onu Rabbine itaate yönelttiğini ve haramlardan alıkoyduğunu işaret eder.⁴⁹⁷

Burgâzî Fütüvvetnâmesinde 'Âdab' bölümü bulunmaktadır.⁴⁹⁸ Muâşeretin anlatıldığı bu bölümde nasıl yemek yenileceği, su içileceği, hizmet edileceği, söz konuşup, kıyafet giyileceği; hânede, yolda ve pazarda nasıl hareket edileceği, oturma âdabının nasıl olacağından misafir olmaya kadar hayatın her alanını ilgilendiren durumların edebi izâh edilmiştir.⁴⁹⁹ Çalışmamızda sofrâ edebi ve âdabını konu eden bâblar ele alınmıştır.

Edep, sözlükte, "insanın hatâya düşüp utanılacak şeyler yapmasını önleyen, yerinde ve ölçülü davranmasını sağlayan meke"⁵⁰⁰ olarak tanımlanmaktadır. Kur'ân-ı Kerîm'de edep veya bundan türetilmiş herhangi bir kelime geçmemekle birlikte âdet, alışkanlık, eskilerin uygulamaları mânâlarına gelen kavramlar ayetlerde zikredilmiştir.⁵⁰¹

Eserde edebî tasavvufî yönünden, dervîşin sofrâ adabından ve bunun yanında da 12 adet sofrâ kuralından söz edilmiştir. Fütüvvetnâme içerisinde anılan edepten maksat edebî, fetânın ahlâkında âdâp haline bürünerek onda yerleşmesidir. Zîrâ edep kuvvede mevcut olan güzel özelliklerin fiilî olarak baş göstermesini gerektirir.⁵⁰² İnsanoğlu edebî yalnızca yaratılmış tüm mahlûk ve mahlûkata karşı değil aynı zamanda Hakk'ın kendisine yüklemiş olduğu emaneti de yüksek bir edep ile taşımakla mükelleftir. 'Semâvî Perspektif' başlığında da belirtildiği gibi

⁴⁹⁵ Krş. ay.

⁴⁹⁶ Krş. *Kur'an Yolu Türkçe Meal ve Tefsir*, 2020, V:651.

⁴⁹⁷ Krş. Gazzâlî, *Ahlâk Kitabı*, 2007, 96.

⁴⁹⁸ Krş. Gölpınarlı, "Burgâzî Fütüvvetnâmesi", 1953, XV:87.

⁴⁹⁹ Krş. agm. 87.

⁵⁰⁰ <http://lugatim.com/s/edeb> , et. 14.11.2021.

⁵⁰¹ Çağrı, "Edep", 1994, 10:412.

⁵⁰² Krş. Gazzâlî, *Ahlâk Kitabı*, 2007, 24.

fetânın karakteri bu edebe riâyet ettiği vakit fütüvvet ahlâkına tebdil olur ve ancak o zaman fitratındaki ilâhî güzelliklerin açığa çıkması mümkün hale gelir.

Burgâzî'nin fütüvvetnâmesinde “her kimde kim edeb var, haya andadur ve kimde kim haya vardur, îman andadur”⁵⁰³ denilmektedir. Eserde sofraya karşı yani Hakk'ın nimetine karşı olan edepten bahsetmiştir. Sofra (sufre); Arapça kökenli bir kelimedir. Kadîm dinlerden ve inançlardan günümüze dek, gerek kültürel mânâda gerekse tasavvufî mânâda oldukça önemli bir yer teşkil etmiştir, etmeye de devam etmektedir. Bu öneminden dolayı bir fütüvvetnâmede edep erdemi üzerinden anlatılmıştır. Eserin yazılış dönemi de göz önünde bulundurulduğunda, XIII. yüzyıl Anadolu'sunda diğergâmlığın, îsârın, cömertliğin, misafirperverliğin özellikle tasavvufî yaşantıda değer manzumesi olarak müşahhas hale gelmesi sofrâ kültürünün ne denli değerli olduğunu bir kere daha göstermektedir.⁵⁰⁴

Eserdeki ifâde edilişi ile; “taâm yimekte on iki edeb vardur. Evvel sağ dizin yukarı dike, sol dizin aşağı koya, otura, lokmayı çeğneyecek evvel sağ yanibirle çeyneye, lokmayı kiçi kese, temiz yiye, ya'nî iki elin bulaşdırmaya ve dökmeye, honı ağzındayiken hiç söz kelecî eylemeye. Eğer ol söz gevher dahı olursa söylemeye. Hiç kimsenin yidiği lokmayı gözetmeye, başını kaşımaya, ya gövdesini dahı ve çevre yana bakmaya, etmeği ısırub aşağı bırakmaya ve gülmeye, sözün arkun söyleye, tekellûf ve izzet birle yiye, şol nesne kim yabana bırağacakdur, süngük gibi ve buna benzer ne varısa kendü önine koya taâmdan sonra elin yuya ve sile”⁵⁰⁵ şeklinde belirtilmiştir. Fütüvvet ağacında edep kavramı; her bir ahlâk şubesinin içerisinde vardır. Başkasını kendisine tercih etmek büyük bir edeptir. Edep tüm şubelerin meyvesidir ve meyvesiz ağaç olmaz.

Fütüvvet ağacının târifî *Tuhfetü'l-vesâyâ*'da: “Bu ağacın aslı; üstünlükler yeryüzünden çıkmıştır. Gövdesi, kerem ve ihsâna bağlı olan fütüvvettir. Budakları, ululuk nuruyla birleşmiştir. Dalları takvâdır, îmandır, hidayettir. Yaprakları ihsandır, çiçeği tevhîddir, arılıktır. Meyvesi marifettir, büyüklüktür”⁵⁰⁶ şeklinde târif edilmiştir. Burgâzî Fütüvvetnâmesinde fütüvvet ağacının târifinde

⁵⁰³ Gölpınarlı, “Burgâzî Fütüvvetnâmesi”, 1953, XV:125.

⁵⁰⁴ Krş. Gündüzöz, “Anadolu Derviş Sofrasında Hoca Ahmed Yesevî'nin İzleri Derviş Lokmasının Menkıbevî Referansları”, 2017, XXI-II:1232.

⁵⁰⁵ Gölpınarlı, “Burgâzî Fütüvvetnâmesi”, 1953, XV/139.

⁵⁰⁶ Gölpınarlı, “İslâm ve Türk İllerinde Fütüvvet Teşkilatı”, XI:192.

ağacın sıfatı Allah ile, budaklarının sıfatı enbiyâ ile, yapraklarının sıfatı evliya ile, meyvesinin sıfatı ise mümin ile ilişkilendirilerek anlatılmıştır.⁵⁰⁷

Tuhfetü'l-vesâyâ'da fütüvvet ağacının kök bölümünde belirtilen beş esas İslâm, îman, ihsân, ihlâs ve ikân olarak yer alır; Burgâzî Fütüvvetnâmesinde ise fütüvvet ehlinin dereceleri yiğit, ahi ve şeyh kavramları üzerinden izâh edilmiştir. Yiğitlik Hakk yoluna gitmeye niyet etmek, ahîlik yola girmek, şeyh yani olgunluk ise; menzile varmak olarak târif edilmiştir.⁵⁰⁸ Hatta müellif biraz daha ileri bir düşüncede yiğitlik için ana rahmine düşmek, ahilik için dünyada dirilmek, şeyhlik için Hakk'a vasıl olmak ifâdelerini kullanmıştır.⁵⁰⁹

Burgâzî eserinde Fütüvveti iki kola ayırarak izâh etmiştir. Kavî ve Seyfî olarak belirtilen bu kollardan Kavî kolun Hz. Ebû Bekir'den, Seyfî kolun ise Hz. Ali'den geldiğini ifâde eder. Terbiye ve fütüvvet yoluna giren kimsenin ilk olarak Kavî kola girdiğini, ahî ve şeyh görmeden henüz yola düşmediğini ve kendisini menzile ulaştıracak kâmil bir kimseyle tanış olmadığını vurgulayarak, yolun erkânını sonradan göreceğini işâret eder.⁵¹⁰ “Erkân görmeye başladığında ahîsinden, eğer ki ahisi vefat etmişse yerine geçen kimseden fütüvvet çerağı alarak fütüvvet kuşağını beline bağlatır. O ahî kemâle eriştirir”⁵¹¹ diyerek fütüvvet ehli kimsenin nasıl kemâle erişeceğini anlatır.

3.2.3. *İznikli Eşref b. Ahmed Fütüvvetnâmesi*

Çalışmaya kaynak olan üçüncü eser ise Eşref b. Ahmed'e aittir. Bu eserin tezin kaynaklarından olması sadece Eski Anadolu Türkçesi ile yazılmış olması değildir. Eser aynı zamanda, geleneğin bir devamı olarak, beyitler üzerinden insan tekâmülünü ve seyr ü sülûk prensiplerini anlatmaktadır. Ağaç sembolü üzerinde târif edilen ahlâkî hasletlerin beyitlerle resmedilmesi eserin değerini artırmaktadır. “Fütüvvetnâme,⁵¹² Tarîkat Beyânındadır⁵¹³ ve Şerî'at Beyânındadır”⁵¹⁴ başlıkları ile eser üç bölümde anlatılmıştır.

⁵⁰⁷ Gölpınarlı, “Burgâzî Fütüvvetnâmesi”, 1953, XV:111.

⁵⁰⁸ Krş. agm. 113.

⁵⁰⁹ Krş. agm. 114.

⁵¹⁰ Krş. agm. 87.

⁵¹¹ ay.

⁵¹² Eşref b. Ahmed, *Fütüvvetnâme İyilik Kitabı*, 2016, 23.

⁵¹³ age. 79.

Fütüvvetnâme Bölümü

Müellif bu bölümde ve diğer bölümlerde beyitleri; fâ'ilâtün fâ'ilâtün fâ'ilün vezni ile yazmıştır.⁵¹⁵ Bu bölüm 297 beyitten oluşmaktadır. Müellif Allah'a hamd ile başlayan bu bölümde insanın erdemli, aklını kullanabilen bir varlık olarak gaflette olmadan doğru yolda yürümesi gerektiği anlatmıştır. Dünya hayatının geçiciliği,⁵¹⁶ Musa (as) ile Hızır (as) kıssasının hikmetinin değerli oluşu,⁵¹⁷ Allah yolunda olan kimsenin samimiyetle yolda olması,⁵¹⁸ amellerin ihlâs ile yerine getirilmesi,⁵¹⁹ nefsin dünya hayatının hevâ ve hevesinden uzak olması,⁵²⁰ söylenilen sözün hakîkat olması yalan olmaması,⁵²¹ hizmet anlayışının öneminin vurgulanması,⁵²² hırs, tamah, riyâ gibi hasletlerin zararlı oluşu⁵²³ ve Allah'ın İslâm dininde emrettiklerini yerine getirmeye gayret ederek nehyettiklerini terk etmek⁵²⁴ kitabın bu bölümünde incelenmiştir.

Tarîkat Beyanındadır Bölümü

Bölümün isminden de anlaşılacağı üzere Hakk yoluna giren bir kimsenin nasıl bir ahvalde olması gerektiği târif edilmiştir. Bu bölüm de 72 beyitten oluşmaktadır. Tasavvuf ehli olmak, derviş olmak, tarîkat kapısının şerî'at kapısından sonra gelen ikinci kapı olduğunun bilincinde olmak, ilim sahibi olmanın gerekliliği,⁵²⁵ tasavvufta bazı âdapların yerine getirilmesi; az yemek az uyumak, çok konuşmamak, başarılı olmak için daim gayrette olmanın gerekliliği⁵²⁶ üzerinde durulmuştur. Dervişin dergâhında uyması gereken kuralların;⁵²⁷ edepli bir duruş, doğru söz ile⁵²⁸ şeytana kulak asmadan, arif tecrübesinden faydalanarak⁵²⁹ sabır

⁵¹⁴ age. 93.

⁵¹⁵ age.15.

⁵¹⁶ Krş. age. 49.

⁵¹⁷ Krş. age. 31

⁵¹⁸ Krş. age. 36.

⁵¹⁹ Krş. age. 45.

⁵²⁰ Krş. age. 44.

⁵²¹ Krş. age. 59.

⁵²² Krş. age. 58.

⁵²³ Krş. age. 39.

⁵²⁴ Krş. age. 78.

⁵²⁵ Krş. age. 79.

⁵²⁶ Krş. age. 80.

⁵²⁷ Krş. age. 81.

⁵²⁸ Krş. age. 82.

içerisinde tarikat kapısında mârifet dergâhında bekçilik görevi üstlenmekten⁵³⁰ geçtiğini anlatmıştır. Müellif özetle; şerî'atı ve dînin gerekliliklerini bilerek kalıcı bilgiye vâkıf olunacağını⁵³¹ bildirerek bölüme son vermiştir.

Şerî'at Beyânındadır Bölümü

Eserde şerî'at beyanından söz edilirken iki temel hakikat üzerinde durulmuştur. Bunlar îman ve ihlâstır. Bu bölüm, 74 beyitten oluşmaktadır. Yukarıda belirtildiği gibi eserde beyitler aracılığı ile insan tekâmülü anlatılmıştır. Çalışmada da seçilen kavramlar çerçevesinde bu beyitlerden bazılarına yer verilmiştir.

Şerî'at

Hakk yolunda olan bir kimse için bir metot ve istikâmet pusulasıdır. İslâm dininin îman ve ibadet gibi temel unsurlarını oluşturmaktadır.⁵³² Kur'ân'da: *Sonra da seni din konusunda bir şeriat üzere kıldık*⁵³³ buyrulmuştur. Ca'fer es-Sâdık (ö. 765) "Din konusunda şerî'at; Hakk'ın belirlemiş olduğu hududu aşmamak ve nusretin O'ndan geldiğine inanmaktır"⁵³⁴ şeklinde izah etmiştir. Şerî'at fütüvvet ağacında güzel ahlâkın şubelerinin temelini oluşturmaktadır. Müellifin çizdiği metotta da fütüvvet ağacının temelinde bulunan bu şube; fütüvvet libası gibi ahlâkî hasletlerin giysisidir. Bir kimsenin yaratıcıya îmanı tek başına yeterli değildir. İmanın hakikatli ve yaratıcının rızasına uygun olabilmesi için o kimsenin inandığı yüceliğin değerini izâh edecek hatta inancın nasıl samimi ve doğru yaşanılacağını açıklayan belli başlı kâide ve usûllerin olması gerekmektedir. Müellif bu anlamda şerî'atı bir mezhep bir yol⁵³⁵ olarak târif etmiştir. Eserde de tarikat üzerinden şerî'atten bahsetmiştir:

Döndüm aytdum di tarikat dinde ne

⁵²⁹ Krş. age. 82.

⁵³⁰ Krş. age. 84.

⁵³¹ Krş. age. 92.

⁵³² Krş. age. 66.

⁵³³ Câsiye 45/18; Bursevi, *Muhtasar Ruhû'l Beyân Tefsiri*, 2019, VIII:35.

⁵³⁴ age. 35.

⁵³⁵ Krş. Eşref b. Ahmed, *Fütüvvetnâme İyilik Kitabı*, 2016, 93.

Eserde beyitin açıklaması şu ifadelerle yapılmıştır: “Döndüm dedim ki: Dinde tarîkatın yeri nedir, bana söyler misin? Allah, tarîkata giren sofî bir kimseye ne verir ve bundaki yeri nedir?”⁵³⁷ Şerî’at kelimesi ile aynı mânâda kullabilen tarîk kökenli tarîkat kelimesi, bir kimsenin takip edeceği yolun doğru ve hakîkatli olmasına işaret etmektedir. İslâm dîninde ve diğer tüm semâvî dinlerde de kişinin kendisine bir gâye ve bir hedef tespit etmesi yani bir yol ve yöntem belirlemesi inancı gereği önem teşkil etmektedir.⁵³⁸ Allah Kur’ân ile insana, kendi hakîkatini bulma yolunu göstermektedir. Sûfinin de meşrebine uygun olan yoldan ilerlemesi o yolu düstûr edinmesinden geçmektedir. Bu düstûrun kapısı da sufiye şerî’at ile açılmaktadır. İslam dîninin kural ve kâidelerine uygun olarak hareket etmesi de kişiyi kendi hakîkatine ulaştıracak yegâne yoldur.

Îman

Sözlükte “güven içinde bulunmak, korkusuz olmak anlamındaki emn kökünden türeyen îman; güven duygusu içinde tasdik etmek, inanmak” demektir.⁵³⁹ Etimolojik açıdan Arapça kökenli bir kelimedir. Terim olarak îman ise “Allah’tan alıp din adına tebliğ ettiği kesinlik kazanan hususlarda peygamberleri tasdik etmek ve onlara inanmak” şeklinde tanımlanmaktadır.⁵⁴⁰ Hakk kelâmı Kur’ân-ı Kerîm’de Allah (cc); *onlar gayba inanırlar, namazı hakkını vererek kılarlar, kendilerine verdiğimiz şeylerden (Allah yolunda) harcarlar*⁵⁴¹ buyurmuştur. İbn Acîbe bu noktada Allah’ın kulu için zikretmiş olduğu bu üç sıfatı müttakîlere atfetmiştir.⁵⁴² İlk sıfat; kalbin amelidir ki bu îmandır. İkinci sıfat, bedene ait ameldir yani namazdır. Üçüncü sıfat da malla ilgili ameldir, bu da Allah yolunda infak etmektir.⁵⁴³ Burada üzerinde durulacak sıfat kalbin ameli olan îmandır. İbn Acîbe eserinde; hakîkat yolunun, sahih olmayan yola tercih edilmesinin önemini

⁵³⁶ Beyitlerin kaynağını Orhan Bilgin’in *Şeyh Eşref b. Ahmed: Fütüvvet-Nâme* eserine uygun olarak beyit numaraları ile vermeyi uygun gördük.

⁵³⁷ Eşref b. Ahmed, *Fütüvvetnâme İyilik Kitabı*, 2016, 94.

⁵³⁸ Uludağ, *Tasavvufun Dili*, 2016, 177.

⁵³⁹ Sinanoğlu, “Îman”, 2000, 22:212.

⁵⁴⁰ agm. 212.

⁵⁴¹ Bakara 286/3

⁵⁴² İbn Acîbe, *Bahrü’l-Medîd fî Tefsîri’l-Kur’âni’l-Mecîd*, 2015, I/255.

⁵⁴³ Krş. age. 255.

belirtir.⁵⁴⁴ Eserde yolun doğru bir usûlde yürünmesi gönlü şüpheyeye düşürecek hallerden uzak durulmasına bağlanmıştır.⁵⁴⁵ Fütüvvet ağacında da sözü edilen doğru yol için mücâhede ve riyâzet şubeleri kullanılmıştır. Gönüldeki şüphenin ve belirsizliğin giderilmesi içinse; dış âzâlardan iç hassalara oluşabilecek arazlı haller ile mücâdelede de riyâzet yapılması vurgulanmıştır. Hz. Peygamber (sas): *Îman; Allah'a, meleklerle, kitaplara, peygamberlere ve âhiret gününe inanmaktır*⁵⁴⁶ buyurmuşlardır. Eserde îman kavramı şu beyitle izah edilmiştir:

Didi îman şer'i bil ikrar durur

İkrarında sapmayan gey er durur (390/3)

Bu beyitte de; şerî'at perspektifinden îman açıklanmıştır. Eşref b. Ahmed'in fütüvvetnâmesinde şerî'ata göre îman; kulun kendi iradesini kullanarak dînin esaslarını kabul ve tasdikte bulunmasıdır⁵⁴⁷ şeklinde târif edilmiştir. Müellif; "kul îmanıyla yaratıcısına kavuşur"⁵⁴⁸ sözleriyle de insanın istikâmetinin neticesinin Hakk olacağını işâret etmiştir. Fütüvvet ağacının özünü temsil eden îman şubesinin önemini Eşref b. Ahmed'in fütüvvetnâmesinde de görmek mümkündür ve Fütüvvet ağacının 'kurtuluş ağacı' olarak târif edilmesinin bir başka sebebi de buradan gelmektedir.

Takvâ

Sözlükte korumak, korunmak, sakınmak, saygı göstermek, dindar olmak, itâ'at etmek, korkmak, çekinmek" anlamları ile tarif edilen takvâ kelimesi; vikâye masdarından türemiştir.⁵⁴⁹ Arapça kökenli bir kelimedir. Takvâ, köken olarak diğer türevleri ve fiil biçimleri olan ittikâ, takî etkâ, müttakî gibi kavramlar olarak Kur'ân-ı Kerîm'de birçok ayette zikredilmiştir.⁵⁵⁰ Eserde takvâ erdemi şu beyit ile anlatılmıştır:

Eylük oldur Hakkı hâzır göresün

⁵⁴⁴ Krş. age. 112.

⁵⁴⁵ Krş. Eşref b. Ahmed, *Fütüvvetnâme İyilik Kitabı*, 2016, 96.

⁵⁴⁶ Hücvîrî, *Keşfü'l Mahcûb*, 2016, 349.

⁵⁴⁷ Krş. Eşref b. Ahmed, *Fütüvvetnâme İyilik Kitabı*, 2016, 98.

⁵⁴⁸ age. 95.

⁵⁴⁹ Krş. Uludağ, "Takvâ", 2010, 39:484.; Bakara 286/177.

⁵⁵⁰ Krş. agm. 484.

“Erdem o dur ki Allah’ı her yerde her zaman hazır ve nazır görürsün; buna rağmen hala (orada) niçin gaflet içinde yatıp oturursun.”⁵⁵¹ Bu beyit esasen Bakara/177. referans alınarak yazılmıştır. Ayette Yüce Allah (cc); *asıl erdemli kişi Allah’a, âhiret gününe, meleklerle, kitaba ve peygamberlere iman eden; sevdiği maldan yakınlarla, yetimlere, yoksullara, yolda kalmışlara, yardım isteyenlere ve özgürlüğünü kaybetmiş olanlara harcayan; namazı kılıp zekâtı verendir. Böyleleri anlaşma yaptıklarında sözlerini tutarlar; darlıkta, hastalıkta ve savaş zamanında sabrederler. İşte doğru olanlar bunlardır ve işte takvâ sahipleri bunlardır* buyurmuştur. Takvâ; kalbin her türlü kirden temizlenmesidir. Zirâ bu hassasiyetle Hakk’ın huzurunda olma gayreti oldukça kıymetli bir erdemdir. Yine Bakara sûresinin 2. ayetinde Allah (cc); *O Kur’ân, müttakîler için bir hidâyet rehberidir*⁵⁵² buyurmuştur. Müttakî kelimesi İbn Acîbe tefsirinde; Allah’tan korkma, sakınma olarak açıklanmaktadır.⁵⁵³ Ayetin tasavvufi yorumunda takvânın üç derecesine değinen İbn Acîbe, ayeti; “Kur’ân, müttakîleri Hakk’a ulaştıran bir delildir” şeklinde açıklamıştır. Tüm vücut âzalarını haramdan sakınmayı takvânın birinci derecesi, kalbi mâsivâdan korumayı ikinci derecesi ve Hakk’ın sırrının eşyaya bağlı kalmaktan muhafaza ederek Hakk ile bir olmayı da takvânın üçüncü derecesi olarak izah etmiştir.⁵⁵⁴ Fütüvvet ahlâkını da; sırrı, mahlûkun içerisinde Hakk’tan ayrı kalmadan kelâmullahın rehberliğinde, başkalarını kendi nefesine tercih ederek yaşamak olarak tanımlamak mümkündür.

Fütüvvet ağacında takvâ şubesi, ilim ve hilm durakları ile birlikte anılmıştır. Ağaçta takvâ kavramının geçmesinden; samimi, şüpheden arınmış bir gönlün ilim ile terbiye edilmesi ve ruhun ilimden, sağlam bir îmandan gelen hilm ile kuşatılması ile kulun hem Hakk’ın huzurunda hem de halkın huzurunda erdemli olabileceği anlaşılmaktadır. Fütüvvet erdemi bunu gerektirmektedir.

Erdem; insanın kurtuluşudur. İnsana bahşedilen hayatı yaşanılabilir kılan değerli bir hazinedir. Hz. Peygamber (sas); *takvâya sımsıkı sarıl! Çünkü takvâ, bütün*

⁵⁵¹ Hücvârî, *Keşfü’l Mahcûb*, 2016, 25.

⁵⁵² İbn. Acîbe, *Bahrü’l-Medîd fî Tefsîri’l-Kur’âni’l-Mecîd*, 2015, I:253.

⁵⁵³ ay.

⁵⁵⁴ Krş. ay.

*hayırları toplayan bir haslettir*⁵⁵⁵ buyurmuştur. İşte bu hasleti takip edenler müttakilerdir. İbn Acîbe onları, Allah'tan hakkı ile ve güç yetirdiğince korkan⁵⁵⁶ kimseler olarak tarif eder.

Samîmiyet

Etimolojik kökeni Arapçadır. Sözlükte; “içten, candan ve riyâsız olma durumu”⁵⁵⁷ olarak tarif edilmiştir. Amelini ve her tür fiilini karışıklıktan arındıran⁵⁵⁸, temiz ve içtenlikle hareket eden bir kul; hâlis, samîmi, bir kuldur.

Hak yolunda kulluğu sadık ola

Hikmet ola her neyi kim dinleye (65/1)

Eşref b. Ahmed eserinde, “Allah yolunda ve kulluğunda daima çok samimi ol ki ahirette kurtarılabilen insanlardan olabilesin”⁵⁵⁹ ifadesiyle samîmiyeti târif etmiştir. Ebû Rukayye Temîm b. Evs ed-Dârî (ra)’dan rivâyet edilir ki; Hz. Peygamber (sas): *Din nasihattir*⁵⁶⁰ buyurmuştur. Dinleyenler kim için diye sorduklarında: *Allah’a, Allah’ın Kitabı’na, Resûlü’ne, Müslümanların idarecilerine ve bütün Müslümanlara*⁵⁶¹ şeklinde cevap vermiştir. Nasihat kelimesi iki yüzlülükten uzak ve samimî olma anlamını taşımaktadır.⁵⁶² Bu sebepten samîmiyet; hem eserde hem de kavram olarak ihlâs kavramı ile bütünlük arz eden bir kavramdır. Beyitten anlaşılan; insanın Allah yolundaki samîmiyeti; o yolda ihlâslı bir şekilde bulunabilmenin şartlarından birisidir. Yine Hz. Peygamber (sas) bir hadis-i şerifinde buyurur ki: *Allah buyuruyor ki; kulumun bana kendisiyle ibadet ettiği en sevimli şey, bana karşı ihlâslı ve samimi olmasıdır.*⁵⁶³ İnsan yaptığı her davranışı ve ameli Hakk’ın kendisini görüyor olduğu bilinci ile yapmalı ve öyle hareket etmelidir. Hakk’a karşı bu bilinçte olan

⁵⁵⁵ Kuşeyrî, *Kuşeyrî Risâlesi*, 2013, 200.

⁵⁵⁶ Mâide 5/100, Âl-i İmrân 3/102.

⁵⁵⁷ <http://lugatim.com/s/samimiyet>, et. 19.11.2021.

⁵⁵⁸ Herevî, *Menâzilü’s-Sâirîn*, 2008, 93.

⁵⁵⁹ Eşref b. Ahmed, *Fütüvvetnâme İyilik Kitabı*, 2016, 36.

⁵⁶⁰ Nevevî, *Riyâzü’s-Sâlihîn*, 2013, I:207.

⁵⁶¹ ay.

⁵⁶² Görmez, “Hz. Peygamberin Bir Din Tanımı- Bir Hadîsin Semantik Tahlili”, 2003, 332.

⁵⁶³ agm. 335.

insan; söz ve fiilinde tutarlılık göstererek içtenliği ile toplumla da bir uygunluk ve uyum gösterir.⁵⁶⁴ Samimî insan riyâsız insandır.

Edep

Tasavvufta edep kavramı, devamlı olarak Hakk'ın huzûrunda olduğunu idrâk etmek, bu huzurun gerektirdiği usûl çerçevesince hareket etmek, kâinatta Allah'ın birliğini müşâhede ederek bütün yaratılmışlara karşı saygılı olmak⁵⁶⁵ olarak tanımlanmaktadır. Hatadan sakınma nedenini idrâk etme, bilme olarak da ifade edilmektedir.⁵⁶⁶ Edep kavramının mânâsı eserde şu beyit ile anlatılmıştır:

Her ne geyse başına Sâhib-usûl

Ere inkar itmez illa gey fuzûl (70/1)

Eserde Eşref b. Ahmed beyiti şu sözlerle açıklamıştır: “Usûl sahibi bir kişi, başına her ne giyerse giysin fazîleti reddedilmez; bunun için aslında fazla söze lüzum yoktur.”⁵⁶⁷ Usûl sahibinden maksat takip edilen bir Hakk yolunun ve metodun olma durumudur. Şerî‘at kuralları ile donanan; fazîlete, edep erdemine ulaşan kimseyi târif etmektedir. İbnü’l-Arabî Hz. şerî‘at edebini bir makâm olarak şöyle tarif eder: “Şerî‘at edebi makâmı, özellikle O’nun emrini yerine getirmektir.”⁵⁶⁸ Binâenaleyh “tüm ahlâk ve edep kuralları rahmet peygamberinden öğrenilmiştir.”⁵⁶⁹ Bu öğretinin temeli de onun getirdiği şerî‘ate dayanmaktadır.

Fütüvvet ağacının yüksek amacında edep vardır. Bu sebepten çeşitlilik arz eden şubeler ile târif edilmiştir. Zirâ her bir hasletin kendi içinde edebi vardır. Güzel ahlâkın şubeleri insana yerleştiği vakit edep âdâba, yani davranış modellerine dönüşmektedir. Bu edep insanda tam mânâsıyla yerleşmiş olmalıdır. Şubelerin bir metot içinde anılmasının nedeni burada ortaya çıkmaktadır. Âdabı idrâk edememek; insanın inancında şer‘an tâbi olması gereken kâidelere uymamasından kaynaklanmaktadır.

⁵⁶⁴ Krş. Yılmaz, *Ana Hatları ile Tasavvuf ve Tarikatlar*, 2020, 194.

⁵⁶⁵ Krş. <http://lugatim.com/s/edep>, et. 10.08.2021

⁵⁶⁶ Krş. Gül, *Mesnevi’de Tasavvufî Tefsir*, 2014, 441.

⁵⁶⁷ Eşref b. Ahmed, *Fütüvvetnâme-İyilik Kitabı*, 2016, 37.

⁵⁶⁸ İbnü’l-Arabî, *Fütûhât-ı Mekkiyye*, VIII:69.

⁵⁶⁹ Gazzâlî, *Ahlâk Kitabı*, 2007, 24.

Cömertlik

Cömert; Farsça kökenli bir kelimedir.⁵⁷⁰ İnsan tekâmülünde bir şube olan cömertlik eserde şu beyitle ifade edilmiştir:

Didüm ana ma'rifetden üç dahi

*Kim dilemekden melül olmaz sahi*⁵⁷¹ (420/5)

“Ona, mârifetle ilgili üçüncü bir husus hakkında da şunu söyledim: Cömert insan, kendisinden bir şey istenildiği zaman, muhtaç kimseye verir ve verdiği için hiç üzülmez.”⁵⁷² Gazzâlî’ye göre cömertlik; “kişinin kendine âit bir şeyi zorlanmadan bir başkasına içtenlikle, gönüllü olarak vermesidir.”⁵⁷³

Cömert insan; ilmini esirgemeyen insandır. Verici olmayı bir ibadet gibi görerek, kalbini mâsivâdan arındıracağını düşünür.⁵⁷⁴ Âlem-i dünyadan kendini çekmeye sebep olan ilim; Allahu Te‘âlâ’ya olan îmandır.⁵⁷⁵ Burada bilmekten ve ilimden maksat; Allah katındaki büyük ve kıymetli görüp, dünyayı istemekten kaçınmaktır.⁵⁷⁶ Kur’ân-ı Kerîm’de Allah (cc): *bilakis siz dünya hayatını tercih ediyorsunuz; ahirete gelince, o daha hayırlıdır ve daha kalıcıdır*⁵⁷⁷ buyurmuştur. Fütüvvet ahlâkı ile hareket eden kimse için vericiliğin derecesi, îsâr olarak tanımlanmaktadır. Îsâr ve fütüvvet de; zühdün davranış biçimleridir. Nitekim zühdün sonucu da îsârdır, o da cömertliğin en üst derecesidir.⁵⁷⁸ Fütüvvet ağacında da Hakk’a vasıl olma yolunda zikredilen şubelerden bir tanesi cömertliktir. Hz. Peygamber (sas): *cömertlik cennette sabit bir ağaçtır*⁵⁷⁹ buyurmuştur. Fütüvvet ehli için şecâat; Allah rızası ile hareket ederek, O’nun ahlâkı ile ahlâklanmanın gâyesini taşımaktır. Allah (cc) kelâmında cömertliğin derecesini Haşr sûresinin 9. ayetinde şöyle zikretmiştir: *Kendileri fakr-u ihtiyaç içinde olsalar bile (onları) öz canlarından üstün tutarlar.*⁵⁸⁰

⁵⁷⁰ Krş. <http://lugatim.com/s/cömert>, et. 22.11.2021.

⁵⁷¹ age. 106.

⁵⁷² ay.

⁵⁷³ Gazzâlî, *Ahlâk Kitabı*, 2007, 175.

⁵⁷⁴ Krş. Eşref b. Ahmed, *Fütüvvetnâme İyilik Kitabı*, 2016, 106.

⁵⁷⁵ Krş. Gazzâlî, *Ahlâk Kitabı*, 2007, 174.

⁵⁷⁶ Krş. age. 174.

⁵⁷⁷ age. 174.

⁵⁷⁸ Krş. ay.

⁵⁷⁹ Sülemî, *Sûfilerin Edepleri*, 2020, 104.

⁵⁸⁰ Herevî, *Tasavvufî Yüz Basamak Menâzilü’s-Sâirîn*, 2017, 102.

Kanā‘at

Kanā‘at, lügatta; elinde olanla yetinme, nasibine râzı olma, îtidalli olma olarak tarif edilmiştir.⁵⁸¹

Çün kanā‘at bendi sende olmadı

*Cümle bend ursan da assı kılmadı*⁵⁸² (135/2)

Eserde beyite şu ifade ile açıklık getirilmiştir. “Çünkü sende kanā‘at bağı (hazinesi) kalmadı; diğer bütün servetlerin sahibi olsan bile sen bunun bir faydasını asla göremezsin.”⁵⁸³ Kanā‘at bağının kalmaması ile Hakk’a olan bağlılığın önemi vurgulanmaktadır. Beyit; kul ile Allah arasına dünya girdiği vakit asıl hazineden mahrum kalınacağını işaret etmektedir. Hazineden maksat; Allah’ın kuluna bahsettiği nimetlerdir. Kanā‘at; Allah’ın kuluna bir armağanıdır.⁵⁸⁴ Efendimiz; *kanā‘at tükenmez bir hazinedir* buyurmuşlardır.⁵⁸⁵ Sebebini; *kanā‘at sahibi ol ki insanların en çok şükredeni olasın* hadis-i şerîfinden anlamak mümkündür. Tasavvufta kanā‘at; mânevî yolculuğun, seyr ü sülûkun hakkıyla kemâle ermesi noktasında güzel ahlâkın oldukça önemli bir şubesidir.

Mârifet

Lügatta masdar olarak bilmek, tanımak, ikrar etmek; isim olarak da bilgi anlamına⁵⁸⁶ gelmektedir. Arapça kökenli bir kelimedir. Sözlükte tasavvufî mânâsıyla “varlıkların hakikatini ve ilâhî sırları tefekkür, keşif ve ilham yoluyla kavrama, gerçeği bilme”⁵⁸⁷ olarak tanımlanmaktadır. Allah ve O’nun sıfatları, fiilleri, isimleri ve tecellileri hakkında mânevî deneyim ile doğrudan elde edilen bilgi anlamındadır.⁵⁸⁸ Eşref b. Ahmed insanın seyr ü sülûkunu anlattığı fütüvvetnâmesinde mârifeti şu beyit ile tanımlamıştır:

⁵⁸¹ Uludağ, *Tasavvufun Dili*, 2016, 616.

⁵⁸² Assı: Fayda; Bend: Bağ; bk. <http://lugatim.com/s/bent>, et. 14.08.2021.

⁵⁸³ Eşref b. Ahmed, *Fütüvvetnâme İyilik Kitabı*, 2016, 52.

⁵⁸⁴ Krş. Gazzâlî, *Ahlâk Kitabı*, 2007, 197.

⁵⁸⁵ age.197.

⁵⁸⁶ Uludağ, “Mârifet”, 2003, 28:54.

⁵⁸⁷ <http://lugatim.com/s/marifet>, et. 22.11.2021.

⁵⁸⁸ Gürer, *Gönül Gözüyle Kur’ân*, 2018, 342.

Mâ'rifetdür kim seçer işden iş

Yadı yad bilür bilişi bilişi

(315/3)

Günümüz türkçesiyle ifade edilirse “Mârifet sahibi olan arif, söz konusu marifet ve anlam gözlüğünü takarak iyi işten kötü işi ayırma özelliğine sahiptir; o, yabancıyı yabancı; tanıdığı da tanıdık olarak bilip o şekilde muâmele yapar.”⁵⁸⁹

Kâşânî’ye göre ma’rifet sahibi kimse ahlâk sâhibi olarak; Hakk’ın kemâl vasıflarını idrak eden kimsedir.⁵⁹⁰ Müellifin belirtmiş olduğu iyi işin kötü işten ayrılması; ârif kişinin hakikat ile batılı birbirinden ayırabilmesidir. Ârifin, mârifetin bu haline vakıf olması aynı zamanda fütüvvet ahlâkının kemâlini de bilmesidir.⁵⁹¹ Zirâ ârif kimse hem Hakk ile hem de halk ile doğru ve samîmi bir usûlde geçinmeyi gerektiren ilâhî ahlâkı öğrenmiştir.⁵⁹² Hz. Peygamber (sas): *Evi ayakta tutan şey temeldir, dîni ayakta tutan şey ise mârifetullah, yakîn ve insanı kötülükten alıkoyacak akıldır*⁵⁹³ buyurmuştur. Eşref b. Ahmed; ârifin yabancıyı yabancı, tanıdığı da tanıdık olarak bilmesinden; seyr ü sülûkunda kendisini gayrete yönlendiren doğru yolu bulduğuna işâret etmiştir. Zirâ ârif, fütüvvet ahlâkı ile sırrını nurlandırmıştır.⁵⁹⁴ Gazzâlî mârifeti, “Allah’ın kulunun kalbine attığı bir nurla kulun daha önce isimlerini bildiği şeyleri açık seçik görmesi”⁵⁹⁵ şeklinde açıklamıştır. Mârifet; Hz. Peygamberi örnek almak, ona uymak, ahlâk kâidelerine samimi olarak bağlı olmak ve Kur’ân-ı şerîfin hükümlerini doğru uygulamaya gayrette olmak ile kazanılan bir mâkamdır.⁵⁹⁶ Bu anlamda Ebû Said el-Harraz, iki türlü mârifet olduğunu belirtir. Birinin kaynağı Allah’ın lütfü ile diğeri de sâlikin çabası ile meydana gelmektedir.⁵⁹⁷

Vera‘

⁵⁸⁹ age. 83.

⁵⁹⁰ Herevî, *Menâzilü’s-Sâirîn*, 2008, 306.

⁵⁹¹ age. 307.

⁵⁹² ay.

⁵⁹³ Kuşeyrî, *Letâifü’l İşârât İlahî Kelâmın Sırları Kur’an- ı Kerîm Tefsîri*, 2020, I-II:491.

⁵⁹⁴ Krş. age. 307.

⁵⁹⁵ Uludağ, “Mârifet”, 2003, 28:55.

⁵⁹⁶ Krş. Uludağ, *Tasavvufun Dili*, 2016, 649.

⁵⁹⁷ Krş. age. 650.

Lügat mânâsı; Allah'tan korkarak haramdan sakınma⁵⁹⁸, günah ve kötülüklerden kaçınarak dînî emirlerini îtinâ ile yürütme⁵⁹⁹ olarak tanımlanmaktadır. Vera‘ “nefsi muhafaza etmek, güzellikleri artırmak ve îmanı korumak adına iyi olmayan her şeyden sakınmaktır.”⁶⁰⁰ Kulun zâhırde sakındığı haramları; bâtında ise Hakk’a ulaşmasına engel olacak ve O’nunla kendisi arasına perde olabilecek âraziları bertaraf etme halidir. Zira ruh yaratılırken Allah’ın nuru ile müşerref olmuştur. Hz. Peygamber (s.a.v), kalbin tasnifini yaparken, müminin kalbini; kusursuz, saf ve berrak olan nurlu bir kalp⁶⁰¹ olarak tarif etmektedir. İşte vera‘ o nurun haşyetinden meydana gelen edeple gelen ürperme hali gibidir. İnsan; ancak bu hâli kalbinde muhafaza ederek Allah’tan korkup edep edebilir. Vera‘; helal, haram ve şüphe olmak üzere üç kavramı ilgilendirmektedir. Haram; birinci mânâda dinimizce nehyedilen işler olarak bilinirken ikinci mânâda madden ve mânen uygun olmayan fiillerden kaçınılması ve mukaddese saygı gösterilmesi durumudur.⁶⁰² Helâl; Allah’ın yasak koymadığı hal, tavır ve uygulamalardır.⁶⁰³ Şüphe ise; bir mevzuu ile alakalı o mevzuunun doğru olup olmadığı hakkında net bir düşünce belirtememe durumudur.⁶⁰⁴ Eserde vera’nın tarifi şu beyit ile yapılmıştır:

Gey sakın arzu seni kul itmesün
*Gönlünü gâyetde mağlûl itmesün*⁶⁰⁵ (100/5)

“Ey insan! Sakın ola ki nefsin kötü isteklerine asla kul köle olma; aksi halde gönül dünyan tamamen fakirleşir ve kendine çok yazık etmiş olursun.”⁶⁰⁶

Vera‘; nefsi muhâfaza etmek, iyi amel ve davranışların artırılması, îmanı korumak için zararlı ve nâhoş hallerden geri durmaktır.⁶⁰⁷

⁵⁹⁸ Devellioğlu, *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lügat*, 2008, 1147.

⁵⁹⁹ <http://lugatim.com/vera>, e. t. 22.11.2021

⁶⁰⁰ Herevî, *Menâzilü’s-Sâirîn*, 2017, 20.

⁶⁰¹ Mekkî, *Kûtu’l Kulûb*, 2003, 457.

⁶⁰² <http://lugatim.com/haram>, et. 22.11.2021.

⁶⁰³ <http://lugatim.com/helâl>, et. 22.11.2021.

⁶⁰⁴ <http://lugatim.com/şüphe>, et. 22.11.2021.

⁶⁰⁵ Mağlûl: Zincire vurulmuş; bk. <http://lugatim.com/s/mağlûl>, et. 14.08.2021.

⁶⁰⁶ Eşref b. Ahmed, *Fütüvvetnâme İyilik Kitabı*, 2016, 49.

⁶⁰⁷ Herevî, *Menâzilü’s-Sâirîn*, 2008, 88.

Vera‘; nefsi haramdan olduğu gibi şüpheli işlerden de muhâfaza etme durumudur. Bundan maksat; ahlâkî olarak nefsi tabiatın her türlü kirinden arındırmak, güzel ahlâklı ve erdemli olmanın usûllerini yerine getirmektir.⁶⁰⁸ Amelî olarak; Hakk’tan ayrı düşürecek hallerden, halkla içli dışlı olmaktan uzak durmaktır.⁶⁰⁹

Tevâzu

Sözlükte; “alçakgönüllülük, kibirli olmama, gösterişsiz olma”⁶¹⁰ olarak tanımlanmıştır. Kendi îtibar ve derecesini düşük görmek, birine boyun eğmek anlamındaki vaz‘ kökünden türeyen tevâzu kelimesi etimolojik açıdan Arapça kökenli bir kelimedir.⁶¹¹ Kavramın zıddı olan kibir, Kur’ân-ı Kerîm’de Nahl sûresinin 23. Ayetinde zikredilir: *O, ululuk taslayanları sevmez.*⁶¹² Rahmet Peygamberi de: *Allah güzeldir, güzelliği sever, kibir Hakk’a karşı büyüklenmek, insanları hâkir görmektir*⁶¹³ buyurmuştur. Müellif güzel ahlâkın şubelerinden olan ve tekâmül sürecinin önemli bir basamağını teşkil eden tevâzu kavramını beyitte şöyle açıklamıştır:

Sevmedi kibr ehlini Hak iy kişi

Şeyh ola andan dilenciler biři (175/3)

“Ey insan! Hakk kibir ehlini hiç sevmedi. Çok sayıda dilenci (Allah’ın rızasını kazanmak için kapı kapı dilenen, O’na ulaşmak için nefsinı terbiye edip her türlü çileyi çeken) de bilgelik makâmına yükseldi.”⁶¹⁴

Müellifin nefis terbiyesi için tevâzu sahibi olmak gerektiği düşüncesine paralel olarak Herevî de, Hakk yolunda hizmette bulunan kişinin kendi nefsinı ve menfaatlerini görmeyerek⁶¹⁵; Hakk’a olan seyri ve seyr ü sülûkünde her halin Hakk’tan tecelli ettiğinin idrâkında olması gerektiğini işâret etmiştir.⁶¹⁶ Tevâzu fütüvvet ahlâkında da fütüvvet ağacında da; fütüvvet şartlarından birisidir.

⁶⁰⁸ Krş. age. 259.

⁶⁰⁹ Krş. ay.

⁶¹⁰ <http://lugatim.com/s/tevazu>, et. 22. 11. 2021.

⁶¹¹ Çağrıci, “Tevâzu”, 2011, XL:583.

⁶¹² Nahl 16/23.

⁶¹³ Kuşeyrî, *Kuşeyrî Risâlesi*, 2013, 257.

⁶¹⁴ age. 57.

⁶¹⁵ Herevî, *Menâzilü’s-Sâirîn*, 2008, 104.

⁶¹⁶ age. 273.

İfade edilen anlatım ve tanımların neticesinde görülmektedir ki; tevâzu kapıları açan anahtar hükmündedir. Hakk’a giden fütüvvet yolunda ve kemâle ulaşma sürecinde kula mânevî nimet kapıları tevâzu ile açılır. İznikli Eşref b. Ahmed de; seyr ü sülûk yolunda olan bir kimsenin hangi şartta olursa olsun Hakk’tan ayrı kalmamasını, O’nun rızası doğrultusunda hareket etmesi gerektiğini, nefsin hevâ ve heveslerinden nasıl kurtulacağını yollarını beyitler üzerinden aktarmıştır. Fütüvvet ağacı ile benzer yönü de buradan gelmektedir. Nasıl ki fütüvvet ağacında her bir yaprakta zikredilen ahlâkî şubenin bir nizamı varsa bu eserde de; sülûka âit nizam ve yukarıda sayılan tüm özelliklerin uygulama metodu anlatılmıştır.

4. SONUÇ

Fütüvvet mânevî yönü yanında sosyal bir sistem olarak da tezâhürü bulunan bir kavramdır. Madde ile mânâyı birleştirir. Ağaç figürü üzerinden ifâde edilişiyle de, içeriğinde ve anlayışında barındırdığı özellikleriyle aktif bir biçimde insanlığa sirâyet etmekte ve böylece ağaç kemâle erişmiş insanı temsil etmektedir. Zâhirî ve fizikî niteliğini çekirdekten gelen hayattan almaktadır. Bâtınî niteliği ise çekirdeğin Hakk'ın sırrını taşımasıdır. İnsanın ağaç sembolü üzerinden anlatılması da Hakk'ın kulda tecelli eden ahlâkının kâmil insandan neşet etmesidir. Zirâ kâmil insan, tevâzuu ve yokluğu ile toprak gibidir. Toprağın ve çekirdeğin, yani insanın verimliliği buradan gelmektedir. Fütüvvet ahlâkı ile anlatılmak istenen de; toprağın faydasını karşılıksız olarak tüm insanlığa sunması gibi diğergâmlık ahlâkı ile karşılıksız olarak iyilik ve ihsanda bulunmaktır.

Fütüvvet ağacı aynı zamanda yaratılışın başının ve sonunun toprak oluşu misali insanın Hakk'tan gelip tekrar Hakk'a dönüşünü anlatan bir semboldür. Mâhiyetinin tevhide bağlanmasının sebebi de bundandır. Ağaç sembolü ile insanın tekâmülünü târif eden ahlâkın şubeleri de; insanın tevhidin hakîkati içerisinde her an yenilenme ve dönüşümde olacağını temsil etmek için kullanılmıştır. Fütüvvet varlığın hikmetini, fütüvvet ağacı da güzel ahlâkın insandaki hikmetini anlatmaktadır.

Çalışmamız dört ana bölümde yazılmış olup ilk bölümde konunun mâhiyeti, amacı, metodu ve kaynakları anlatılmıştır. İkinci bölümde teorik bir zemin teşkil etmesi amacıyla Fetâ ve Fütüvvet kavramları; kavramsal, toplumsal, dînî ve tasavvufî, eğitim ve erdem, ahlâkî ve semâvî bakış açıları ile incelenmiş ve anlatılmış, edebî bir metin türü olarak Fütüvvetnâmeler hakkında kısaca bilgi verilmiştir. Üçüncü ve ana bölümde önce ağaç sembolünün insanî, dînî ve mânevî, tasavvufî, semâvî bakış açıları ile anlamlarına değinilerek, daha sonra da ağaç sembolünün tezin ana kaynakları olan Tuhfetü'l-vesâyâ, Burgâzî Fütüvvetnâmesi ve İznikli Eşref b. Ahmed Fütüvvetnâmesi'ndeki izdüşümleri ve benzerlikler değerlendirilmiştir.

Çalışmanın ikinci bölümünde kavramın mâhiyeti üç yönden târif edilmiştir: Fetâ kavramı, fütüvvetnâmeler ve tasavvufî ahlâk.

Üçüncü bölümde tezin ana kaynaklarında ağaç sembolü ve içerdiği anlamlar üzerinde durulmuştur. Ağaç sembolünün çıkış noktası olan ve adeta soyut bir mefhumu konkre bir resim olarak tasvir etmesi ile konumuz açısından değer kazanan *Tuhfetü'l-vesâyâ*; Nakkaş Ahmet el-Harpûtî tarafından XIII. yüzyılda kaleme alınmıştır. Bu zeminde tezimizde fütüvvet ağacı, ağacın yaprak ve dalları, bu dal ve yapraklarda târif edilen güzel ahlâkın şubeleri ve eserde yer alan ağaç sembolünde müellifin ağaç resminin kenar kısımlarına not ettiği alanlar incelenmiştir.

Burgâzî Fütüvvetnâme'si; esere adını veren Yahyâ-bn-i Halî-ibn-i Çoban Fetâ-l-Bur'âvî tarafından XIII. yüzyılda Türkçe olarak kaleme alınmıştır. Tezde eserin dört nüshası dikkate alınmış olup, en eski ve dikkate alınan nüshası Ali Emîrî nüshasıdır. Abdülbaki Gölpınarlı da yazmış olduğu “Burgâzî ve Fütüvvetnâmesi” başlıklı makalesinde Ali Emîrî nüshasını ana kaynak olarak kullanmıştır. Burgâzî eserinde ağaç figürünü ve güzel ahlâkın şubelerinden bazılarını ‘bâb’ lar içerisinde zikretmiştir. Eserde dikkat çeken noktalardan birisi âdap bölümünün bulunmasıdır. Necm-i Zerkûb’a ait olan fütüvvetnâmeden alıntılanarak hazırlandığı düşünülen bölümde yer alan yemek ve sofrâ âdabı hakkında bilgilere tezde yer verilmiştir. Burgâzî, fütüvvetnâmesinde tasavvuf kültürünün de bir uzantısı olarak İslâm’ın temel kaynakları olan âyet ve hadislere atıflarda bulunmuş, fütüvvetin âdap, erkân, usûl ve kâidelerini bu temel kaynaklarla destekleyerek anlatmıştır. Tezde yer verilen “Travnik Nüshası Üzerine Notlar”⁶¹⁷ başlıklı makale, metnin diğer nüshalarla karşılaştırmalı olarak incelendiği bir çalışmadır. Ali Emîrî nüshası ile karşılaştırılan metin; eserin Bosna Hersek’te ortaya çıkarılmış bir nüshasıdır.

Çalışmanın üçüncü kaynağı; yine Eski Türkçe ile yazılmış olan *İznikli Eşref b. Ahmed Fütüvvetnâmesi*’dir. Eserin XIV-XV. yüzyılda yazıldığı düşünülmektedir. Günümüz Türkçesi ile kaleme alan kişi Mustafa Güneş’tir. Eser üç bölümden oluşmaktadır. Tezde bu üç bölümde bulunan beyitler Türkçe karşılıkları ile verilerek, seyr ü sülûk merhalelerine ait seçilmiş beyitler değerlendirilmiştir. Ayrıca güzel ahlâk şubelerinin zikredildiği bazı beyitlerin de izâhı yapılmıştır.

⁶¹⁷ Yılmaz, Kaan, “Burgâzî Fütüvvetnâmesi’nin Travnik Nüshası Üzerine Notlar”, Uluslararası Türkçe Edebiyat Kültür Eğitim Dergisi, s. 8/3, 2019.

Fütüvvet asırlardır bilinen bir kavram olarak çalışmada farklı bakış açıları ile yeniden gündeme getirilmiştir. Fetâ vasfını taşıyan insanın tam bir fütüvvet ahlâkına tasavvufî bir hayat çerçevesi içerisinde tebdili ve ilâhî karakter ile nasıl bir usûlle bulunduğu; İbnü'l-Arabî'nin bu konuda vurgulamış olduğu Rûm sûresinin 54. ayeti (*Sizi güçsüz yaratan, güçsüzlüğün ardından kuvvet veren, kuvvetli halinizden sonra da güçsüz hale getiren ve yaşlandıran Allah'tır*) referans kabul edilerek anlatılmaya gayret edilmiştir.

Fetâ karakterinin farklı yönlerden incelenmesi ve ağaç metaforu üzerinden anlatılan fütüvvet durak ve şartlarının mânâ ve mahiyet açısından değerlendirilmesiyle; çalışmanın ifade bütünlüğü ve ağaç sembolünün kullanımının anlaşılır hale getirilmesi hedeflenmiştir. İbrahim sûresinin, güzel sözün, kökü sabit, dalları gökte olan güzel bir ağaca benzetildiği 24. âyeti ile ağaç unsurunun semâvî/mânevî özelliği ortaya konulmuştur. Fütüvvet ve ağaç gibi iki farklı kavramın birleştirildiği *Tuhfetü'l-vesâyâ* fütüvvetnâmesi de bu özelliğin en somut örneği olarak tezde kullanılmıştır. Bu sebeptendir ki, insan ve ağaç, fütüvvet ve insan, fütüvvet ve ağaç gibi birlikte kullanılabilen kavramlar tezimizde birçok bakış açısı, âyet ve hadîs ile temellendirilmiştir.

Fütüvvetnâmelere gelindiğinde, insan tekâmülünün izâhı noktasında farklı yorumların var olduğunu belirtmek için aynı tradisyonun devamı olduğu anlaşılan üç fütüvvetnâmeden bahsedilmiştir. *Tuhfetü'l-vesâyâ*'da ağaç sembolünü, *Fütüvvetnâme İyilik Kitabı*'nda beyitleri, *Burgâzî Fütüvvetnâmesi*'nde kapıları takip ederek okuyucunun mânevî eğitim metodunu bulmasına katkı sağlanması hedeflenmiştir.

İnsan bir cevherdir. Dünya hayatı; bu cevherin maddî ve mânevî güzellikler ile birlikte, Hakk'tan ayrı kalmadan açığa çıkabileceği yegâne yerdir. Hakk'tan ayrı olmadan halkın arasında yaşayabilen kişi fetâdır. Cevherinin farkında olan ve nefsiyle mücadele eden her insan birer fetâdır. Güzel ahlâka âit hasletler yaratılıştan insana bahşedilmiştir. Farkındalığını firâset ile birleştiren kimse fütüvvet ahlâkını yaşamaya gayret eden kimsedir. Ağaç sembolü üzerinden bakıldığında insanın, ruhun, aklın, nefsin, ahlâkın, tevhidin ve daha birçok güzelliğin bir arada yer alması ilâhî karakterin, yâni Hakk'ın kulda tecelli eden ahlâkının zuhura gelmesidir. Görülmektedir ki incelenen fütüvvetnâmelere ağaç

unsuru; insanın kendisine bahşedilen hayatı doğru ve dengeli yaşamasının yolunu temsil etmek; ahlâkî hasletler ile insandaki cevherin açığa çıkmasının yolunu, yöntemini ve usûlünü târif etmek için kullanılmıştır. Fetâ tıpkı ağaç sembolünde olduğu gibi bunların birleştiği ve bütünlendiği kâmil insanı ifâde etmektedir.

KAYNAKLAR

Ahmed b. Hüseyin b. Eş-Şeyh el- Harakānî, *Ârifler Sultânı Bâyezîd-i Bistâmî / Düstûru'l Cumhuri*, İstanbul: Semerkand Yayınları, 2015.

Akpınar, Ali, Allah'ın Ahlâkı, Peygamber Ahlâkı ve Kur'ân Ahlâkı, *Somuncu Baba İlim Kültür ve Edebiyat Dergisi*, 2006.

Alper, Ömer Mahir, “İtâ’at”, *TDV İslâm Ansiklopedisi*, 23, 2001, 444-445.

Altunkaya, Mustafa, “Horasân Tasavvuf Ekolü ve Özellikleri” *Turkish Studies International Periodical for the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic Volume 11/2 Winter 2016*, p. 127-148.

Anadol, Cemal, *Türk-İslâm Medeniyetinde Ahîlik Kültürü ve Fütüvvetnâmeler*, Ankara: Halk Kültürünü Araştırma Dairesi Yayınları, 1991.

Apak, Adem, *Ana Hatlarıyla İslâm Tarihi*, 20. Baskı, 3. Cilt, İstanbul: Ensar, 2020.

Apak, Adem, *Kur'ân'ın Geliş Ortamında Arap Toplumu*, 3. Baskı, İstanbul: Kuramer, 2020.

Apak, Adem, *Ana Hatlarıyla İslâm Tarihi*, 25. Baskı, 1. Cilt, İstanbul: Ensar, 2021.

Apak, Adem, *Ana Hatlarıyla İslâm Tarihi*, 14. Baskı, 4. Cilt, İstanbul: Ensar, 2020.

Apak, Adem, *Ana Hatlarıyla İslâm Öncesi Arap Tarihi ve Kültürü*, 4. Baskı, İstanbul: Ensar, 2019.

Arifoğlu, Yusuf, “Din, Horasan’da Dini Yapı ve İslâmiyet’in Horasan’a Girişi”, *Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Tarih Dergisi*, Cilt 1, Sayı 1, 2018, 78 – 90.

Attâr, Ferîdüddin, *Tezkiretü’l Evliyâ*, 1. Baskı, Çev. Süleyman Uludağ, İstanbul: Kabalcı, 2007.

Aydın, Muhammet Şevki, *Eğitim Ahlâkı*, 1. Baskı, Ankara: DİB Yayınları, 2018.

Aytekin, Ebubekir, *Tarihten Günümüze Fütüvvet ve Ahîlik*, İstanbul: Kayıhan, 2017.

Aynî, Mehmed Ali, *İslâmın Büyük Velisi Abdülkadir Geylânî*, 1. Baskı, Çev. Tahir Yücel, İstanbul: Büyüyenay, 2016.

Bayram, Mikail, “Anadolu Ahîliğinin Teşekkülündeki Rolü Açısından Fütüvvet Hareketi ve Tarihi”, *Selçuklu Medeniyeti Araştırmaları Dergisi*, Cilt, Sayı: 1, 51-73 2016.

Bilgin, Orhan, *Şeyh Eşref b. Ahmed Fütüvvet-Nâme*, İstanbul: Yıldız Matbaası, 1992.

Bulut, Mehmet, “İsmet”, *TDV İslâm Ansiklopedisi*, 23, 2001, 134-136.

Bursevi, İsmail Hakkı, *Ruhû’l-Beyân Tefsiri* İstanbul: Damla, 1995.

Ceyhan, Semih, “Zühd”, *TDV İslâm Ansiklopedisi*, 44, 2013, 530-533.

Comte-Sponville, Andre, *Büyük Erdemler Risâlesi*, 1. Baskı, Çev. Işık Ergünden, İstanbul: İletişim, 2012.

Çağatay, Neşet, *Bir Türk Kurumu Olan Ahîlik- Fütüvvetnâmeler Nedir? Niçin*

Düzenlenmişlerdir, Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1989.

Çağatay, Neşet, “Fütüvvetçilikle Ahîliğin Ayrıntıları”, *Türk Tarih Kurumu Belleten Dergisi*, Cilt: XL, Sayı: 159, 1976.

Çağbayır, Yaşar, *Ötüken Türkçe Sözlük*, Ankara: Ötüken Neşriyat, 2007.

Çağrııcı, Mustafa, *Ana Hatlarıyla İslâm Ahlâkı*, 12. Baskı, İstanbul: Ensar, 2019.

Çağrııcı, Mustafa, “Eğitim ve Ahlâk İlişkisi”, *Eğitim ve Verimlilik Sempozyum Tebliğleri*, Sivas, 1994.

Çağrııcı, Mustafa, “Şecâ‘at”, *TDV İslâm Ansiklopedisi*, 38, 2010, 402-403.

Çağrııcı, Mustafa, “Hayâ”, *TDV İslâm Ansiklopedisi*, 16, 1997, 554-555.

Çağrııcı, Mustafa, “Edep”, *TDV İslâm Ansiklopedisi*, 10, 1994, 412-414.

Çağrııcı, Mustafa, “Kanâ‘at”, *TDV İslâm Ansiklopedisi*, 24, 2001, 289-290.

Çağrııcı, Mustafa, “İffet”, *TDV İslâm Ansiklopedisi*, 21, 2000, 506-507.

Çağrııcı, Mustafa, “Şükür”, *TDV İslâm Ansiklopedisi*, 39, 2010, 259-261.

Çağrııcı, Mustafa, “İsâr”, *TDV İslâm Ansiklopedisi*, 22, 2000, 490-491.

Çağrııcı, Mustafa, “Rıfk”, *TDV İslâm Ansiklopedisi*, 35, 2008, 51-52.

Çağrııcı, Mustafa, “Sabır”, *TDV İslâm Ansiklopedisi*, 35, 2008, 337-339.

Çelebi, İlyas, “Lütûf”, *TDV İslâm Ansiklopedisi*, 27, 2003, 239-241.

Çetin, Osman, *Türk-İslâm Devletleri Tarihi*, 6. Baskı, Bursa: Emin Yayınları, 2016.

Demirdağ, Öncel, “Riyazet Eğitimi İle Gerçekleşen Manevî Olgunluk”, *Dinbilimleri Akademik Araştırma Dergisi*, Ankara, 2011, Sayı:1, s.79-90.

Doğan, Ali Fahri, “Tasavvuf Ehlinin Namaz Hakkındaki Görüşleri ve İki Örnek”, *Bingöl Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Bingöl, 2013, Sayı:1, s. 69-95.

Durusoy, Ali, “Vahdet”, *TDV İslâm Ansiklopedisi*, 42, 2012, 430-431.

Eliade, Mircea, *Dinler Tarihine Giriş*, 1. Baskı, İstanbul: Kabalcı Yayıncılık, 2014.

El-Kâzerûnî, Alâüddîn, *Şerhu'l-Ahlâki'l-Adudiyye- Ahlâk-ı Adudiyye Şerhi*, Çev. Mehmet Demir-Güvenç Şensoy, Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları: 48, İstanbul, 2014.

El-Kuşeyri, Abdülkerîm, *Tasavvuf İlmine Dair Kuşeyrî Risâlesi*, 1. Baskı, Çev. Muhammed Coşkun, İstanbul: İlk Harf Yayınevi, 2013.

El- Kuşeyrî, Abdülkerîm, *Letâ'ifü'l İşârât (İlâhî Kelâmın Sırları)*, 1. Baskı, Çev. Ekrem Demirli, İstanbul: Turkuvaz Haberleşme ve Yayıncılık, 2020.

El-Muhâsibi, Haris, *Allah'a Dönüş*, 2. Baskı, Çev. Cemal Aydın, İstanbul: Sufi Kitap, 2020.

Es- Sülemî, Ebu Abdi'r-Rahman Muhammed İbn el-Hüseyn, *Tasavvufta Fütüvvet*, Çev. Süleyman Ateş, Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, No: 135, Ankara, 1977.

Eser, Mithat, “Hz. Peygamber’in Zulmü Engelleme Amaçlı Hıfû’l-Fudûl’a Katılması”, *C. Ü İlâhiyat Fakültesi Dergisi*, 2009, Cilt: 13/2, Aksaray, 311-329.

Fârâbî, *İdeâl Devlet*, 6. Baskı, Çev. Ahmet Arslan, İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2020.

Fayda, Mustafa, “Abdullah b. Cüd’an”, *TDV İslâm Ansiklopedisi*, 1, 1988, 93-94.

Fayda, Mustafa, “Câhiliye”, *TDV İslâm Ansiklopedisi*, 7, 1993, 17-19.

Fığlalı, Ethem Ruhi, “Ali”, *TDV İslâm Ansiklopedisi*, 2, 1989, 371-374.

Gadban Muhammed, Münir, “*Fıkhu’s – Sîre 1; Resûlullah’ın Hayatı ve Daveti*”, 1. Baskı, İstanbul: Ravza Yayınları, 2014.

Gazzâlî, *İhyâ-u Ulûm’id-Dîn*, 1. Baskı, İstanbul: Ayfa Yayınları, Çev. Abdullah Aydın, 2020.

Gazzâlî, *Kimyâ-yı Sa’âdet*, 1. Baskı, Ankara: İmaj Basım, Çev. Ali Arslan, 2004.

Gölpınarlı, Abdülbâki, Burgâzî ve “Fütüvvet-Nâme”sî, *İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuasının 15. Cildi*, İstanbul, 1953, Sayı: 1-4, s. 76-153.

Gölpınarlı, Abdülbâki, İslâm ve Türk İllerinde Fütüvvet Teşkilatı, *İ.Ü İktisad Fakültesi Mecmuasının 11. Cildi*, Akademik Yayınlar, İstanbul, 2011.

Görmez, Mehmet, “Hz. Peygamberin Bir Din Tanımı- Bir Hadîsin Semantik Tahlîli”, *Diyanet İlmi Dergi*, Ankara, 2003, s. 332-338.

Gül, Halim, *Mesnevî’de Tasavvûfî Tefsir*, İstanbul: İnsan Yayınları, 2014.

Gündoğdu, Cengiz, *Hacı Bektâş-ı Velî ve Kâmil İnsan-Fâzıl Toplum Paradigması*, İstanbul: Sufi Kitap, 2020.

Gündüzöz, Güldane, Anadolu Derviş Sofrasında Hoca Ahmed Yesevî'nin İzleri Derviş Lokmasının Menkıbevî Referansları, *Cumhuriyet İlahiyat Dergisi*, 2017, Cilt: 21/2, Kırıkkale, s. 1217-1247.

Güner, Umut, *Tarihte Fütüvvet ve Ahîlik*, İstanbul: Ötüken Yayınevi, 2017.

Gündüz, İrfan, Fütüvvet, Melâmet ve Ahîlik ya da Tasavvûfî Düşüncede Dünya Anlayışı, *Eğitim ve Verimlilik Sempozyum Tebliğleri*, Sivas, 1994.

Güzel, Abdurrahman, *Ahmed Yesevî'nin Fakr-nâme'si Üzerine Bir İnceleme*, Ankara: Öncü Basımevi, 2008.

Hamidullah, Muhammed, "Hilfû'l Fudûl", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, 18, 1998, 31-32.

Halman, H. Talat, *İki Denizin Buluştuğu Yer Hızır (as)*, 2. Baskı, Çev. İsmail Aydın, İstanbul: Nefes, 2018.

Hazm, İbn, *Erdemli İnsanın Yol Haritası*, 1. Baskı, Çev. Cemal Aydın, İstanbul: Sufi Kitap, 2019.

Hızır Peygamber ve Fütüvvet, 1. Baskı, İstanbul: Nefes Yayıncılık, 2019.

Herevî, Hâce Abdullah el- Ensârî, *Menâzilü's-Sâirîn*, 1. Baskı, Çev. Abdurrezzak Tek, Bursa, 2008.

Hücvirî, *Keşfü'l Mahcûb*, 4. Baskı, İstanbul: Dergah Yayınları, Çev. Süleyman Uludağ, 2010.

İşık, Ramazan, “Türklerde Ağaçla İlgili İnanışlar ve Bunlara Bağlı Kültler”, *Fırat Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Cilt:9/2, Elazığ, 2004.

İbnü'l-Arabî, Muhyiddin, *Fütûhât'ı Mekkiyye Fütüvvet Ehli ve Meczuplar*, 1. Baskı, Çev. Ekrem Demirli, İstanbul: Litera Yayıncılık, 2015.

İbnü'l-Arabî, Muhyiddîn, *Fütûhât-ı Mekkiyye*, Çev. Ekrem Demirli, İstanbul: Litera Yayıncılık, 2008.

İbnü'l-Arabî, Muhyiddîn, *Şeceretü'l Kevn*, 1. Baskı, Çev. Abdülkadir Akçiçek, İstanbul: Adil İnşaat Basım Yayın, 2018.

İbn Acîbe el- Haseni, *Bahrü'l Medîd fî Tefsiri'l-Kur'âni'l-Mecid*, 4. Baskı, Çev. Doç. Dr. Dilaver Selvi, İstanbul: Semerkand, 2015.

İnalcık, Halil, *Osmanlı Tarihinde İslâmiyet ve Devlet*, 6. Baskı, İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2020.

İstanbuli, İsmail Müfid, *Şerhü'l-Ahlâki'l-Adudiyye*, 1. Baskı, Çev. Selime Çınar, İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı, 2014.

Kahveci, İhsan, “Fütüvvetnâmelerin Dini Dayanakları -Çobanoğlu Yahya b. Halil el-Burgâzî Fütüvvetnâmesi Özelinde”, *I. Ahî Evran-ı Velî ve Ahîlik Araştırmaları Sempozyumu*, 12-14 Ekim 2004, Cilt:2, Kırşehir, 2005.

Kara, Mustafa, “Fenâ”, *TDV İslâm Ansiklopedisi*, 12, 1995, 333-335.

Kara, Mustafa, “Havf”, *TDV İslâm Ansiklopedisi*, 16, 1997, 528-531.

Kılıç, İsmail, *Kur'ân Kıssalarının İslâm Ahlâkı Açısından Yorumu Sırrı Paşa'nın Yusuf Suresi Tefsiri*, 1. Baskı, İstanbul: Ravza Yayınları, 2018.

Kiraz, Celil, *Kur'ân'da Ahlâk İlkeleri Tevrat, Zebur ve İncil'le Mukayeseli Bir Çalışma*, 2.Baskı, Bursa: Emin Yayınları, 2016.

Konuk, Ahmed Avni, *Fusûsü'l-Hikem Tercüme ve Şerhi*, İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları, 2017.

Köle, Bekir, “Tasavvuf Perspektifinde Fütüvvetin Anlam Boyutu”, *Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Sayı: 43, Erzurum, 2015.

Köprülü, Mehmed Fuad, *Anadolu'da İslâmiyet*, 1. Baskı, İstanbul: Alfa, 2017.

Kutluer, İlhan, “İlim”, *TDV İslâm Ansiklopedisi*, 22, 2000, 109-114.

Küçük, Hülya, *Ana Hatlarıyla Tasavvuf Tarihine Giriş*, 5. Baskı, İstanbul: Ensar, 2019.

Küçükdağ, Yusuf, “Başkent Konya'da Türkiye Selçukluları Döneminde Esnaf Örgütlenmesi”, *Selçuklu Medeniyeti Araştırmaları Dergisi*, Cilt, Sayı: 2, 2017, 173-193.

Küçük, Osman Nuri, *Fususü'l-Hikem ve Mesnevi'de İnsan-ı Kamil*, 3. Baskı, İstanbul: İnsan, 2017.

Mehmed Arif Bey, *Binbir Hadîs-i Şerîf Şerhi*, İstanbul: Dârulhadis Yayınevi, 2013.

Merter, Mustafa, *Psikolojinin Üçüncü Boyutu Nefs Psikolojisi ve Rüyaların Dili*, 1.Baskı, İstanbul: Kaknüs, 2014.

Mevlânâ, *Mesnevî Tercümesi*, 6. Baskı, Çev. Şefik Can, İstanbul: Ötüken Neşriyat, 2003.

Nahcivânî, Nimetullah b. Mahmud, *Nahcivânî Tefsîri*, Çev. Ali İhsan Türcan, Ankara: Ayrıntı Basımevi, 2014.

Nevevî, İmam, *Riyâzü's-Sâlihîn*, Çev. Mehmet Emin Özafşar, Bünyamin Erul, Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı, 2013.

Ocak, Ahmet Yaşar, “Fütüvvetnâme”, *TDV İslâm Ansiklopedisi*, 13, 1996, 264-265.

Ocak, Ahmet Yaşar, “Fütüvvet”, *TDV İslâm Ansiklopedisi*, 13, 1996, 261-263.

Öğüt, Salim, “Tahâret”, *TDV İslâm Ansiklopedisi*, 39, 2010, 382-385.

Öngören, Reşat, “Tasavvuf”, *TDV İslâm Ansiklopedisi*, 40, 2011, 119-126.

Öngören, Reşat, “Zikir”, *TDV İslâm Ansiklopedisi*, 44, 2013, 409-412.

Özcan, Azmi, “İslâm”, *TDV İslâm Ansiklopedisi*, 23, 2001, 27-31.

Özel, Cihan, *Kur’ân’da Cömertlik Kavramı*, Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek lisans Tezi, Erzurum, 2007.

Öztürk, Abdülvehhab, “*İslam Tarihi Siret-i İbn Hişam*”, İstanbul: Kahraman Yayınları, Cilt: 1, 2018,

Öztürk, Mürsel, *Anadolu Erenleri Kaynağı Horasan*, 1. Baskı, İstanbul: Bilge Kültür Sanat, 2020.

Pusmaz, Durak, “Kur’ân’da İlsâr Kavramı”, *İstanbul Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Sayı: 25, 2011.

Sakkâr, es-Sami, “Erbil”, *TDV İslâm Ansiklopedisi*, 11, 1995, 272-273

Sargut, Cemalnur, *Hiz. Adem Fususu'l Hikem*, Fususu'l Hikem Serisi 1, İstanbul: Nefes, 2014.

Sargut, Cemalnur, *İslam, İman, İhsan, İnsan*, 2. Baskı, İstanbul: Nefes, 2019.

Selvi, Dilaver, “Fütüvvet ve Ahîlik Teşkilatlarının Ahlâkî İlkelerinin Oluşmasında Tasavvufun Öncülüğü”, *İhya Uluslararası İslam Araştırmaları Dergisi* 2 / 1 (Ocak 2016): 1-37.

Suad el-Hakîm, *İbnü'l-Arabî Sözlüğü*, İstanbul: Kabalcı Yayınevi, 2004.

Sühreverdi, Şihabüddin, *Avarifü'l Meârif*, Çev. Abdulvehhab Öztürk, İstanbul: Saadet Yayınevi, 2010.

Sülemi, *Sûfîlerin Edepleri*, 2. Baskı, Çev. Cemal Aydın, İstanbul: Sufi Kitap, 2020.

Sinanoğlu, Mustafa, “İslâm”, *TDV İslâm Ansiklopedisi*, 23, 2001, 1-2.

Taeschner, Franz, “İslâm Ortaçağında Futuvva (Fütüvvet Teşkilâtı)”, Çev. Fikret Işıltan, *İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuasının 15. Cildi*, Sayı: 1-4, 2015.

Taeschner, Franz, *Zünfte und Bruderschaften im Islam*, München: Artemis Verlag, 1979.

Tarhan, Nevzat, *Değerler Psikolojisi ve İnsan*, 13. Baskı, İstanbul: Timaş, 2019.

Tawfeo, Naznaz, “Irak Erbil Yöresinde Fütüvvet Kavramı ve Önemi”, *III. Uluslararası Ahilik Sempozyumu XIII. Yüzyıla Kadar Türk ve İslâm Dünyasında Ahiliğin Temelleri*, Cilt:2 5-7 Ekim 2017, Kırşehir, 2018.

Temel, Hilal, *Ahilik Teşkilatının Halkın Eğitim ve Öğretimindeki Rolü*, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İlköğretim Ana Bilim Dalı Sosyal Bilgiler Eğitimi Bilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi, Konya, 2007.

Topaloğlu, Bekir, “Tövbe”, *TDV İslâm Ansiklopedisi*, 41, 2012, 279-283.

Torun, Ali, *Türk Edebiyatında Türkçe Fütüvvet-nâmeler Üzerine Bir İnceleme*, Ankara : Kültür Bakanlığı Yayınları, 1998.

Turan, Osman, “Türkler ve İslâmiyet”, *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Cilt: IV, Ankara, 1946.

Tülücü, Süleyman, “Hâtim et-Tâî”, *TDV İslâm Ansiklopedisi*, 16, 1997, 472-473.

Türkgülü, Mustafa, *Ana Hatlarıyla Ahlâk ve İslâm Ahlâkı*, 1. Baskı, İstanbul: Ensar, 2018.

Uludağ, Süleyman, *Tasavvufun Dili*, 2. Baskı, İstanbul: Ensar, 2016.

Uludağ, Süleyman, “Fütüvvet”, *TDV İslâm Ansiklopedisi*, 13, 1996, 259-261.

Uludağ, Süleyman, “er-Risâle”, *TDV İslâm Ansiklopedisi*, 35, 2008, 122-123.

Uludağ, Süleyman, “Takvâ”, *TDV İslâm Ansiklopedisi*, 39, 2010, 484-486.

Uludağ, Süleyman, “Mârifet”, *TDV İslâm Ansiklopedisi*, 28, 2003, 54-56.

Uludağ, Süleyman, “Muhabbet”, *TDV İslâm Ansiklopedisi*, 30, 2005, 388-389.

Uludağ, Süleyman, “Vera”, *TDV İslâm Ansiklopedisi*, 43, 2013, 49-50.

Uludağ, Süleyman, “Riyazet”, *TDV İslâm Ansiklopedisi*, 35, 2008, 143-144.

Uludağ, Süleyman, “Adl”, *TDV İslâm Ansiklopedisi*, 1, 1998, 388.

Uludağ, Süleyman, “Tövbe”, *TDV İslâm Ansiklopedisi*, 41, 2012, 284-285.

Uludağ, Süleyman, Mücâhede, *TDV İslâm Ansiklopedisi*, 31, 439-440.

Yaşaroğlu, M. Kâmil, “Namaz”, *TDV İslâm Ansiklopedisi*, 32, 2016, 350-357.

Yavuz, Yusuf Şevki, “İlim”, *TDV İslâm Ansiklopedisi*, 22, 2000, 108-109.

Yavuz, Yusuf Şevki, “Tevesül”, *TDV İslâm Ansiklopedisi*, 41, 2012, 6-8.

Yılmaz, Kaan, “Burgâzî Fütüvvetnâmesi’nin Travnik Nüshası Üzerine Notlar”, *Uluslararası Türkçe Edebiyat Kültür Eğitim Dergisi*, Sayı: 8/3 2019 s.1313-1336.

Yılmaz, Kamil, *Ana Hatlarıyla Tasavvuf ve Tarikatlar*, 31. Baskı, İstanbul: Ensar, 2020.

Yiğit, Fevzi, “İbn Arabî’de Ontolojik Açıdan İnsan”, *Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, XL, 2016/1, 207-234.

Yurdagür, Metin, “Bekâ”, *TDV İslâm Ansiklopedisi*, 5, 1992, 359-360.

Wohlleben, Peter, *Ağaçların Gizli Yaşamı*, 3. Baskı, Çev. Ali Sinan Çulhaoğlu, İstanbul: Kitap Kurdu, 2018.

İNTERNET KAYNAKLARI

<https://kuran.diyamet.gov.tr/tefsir/>, e. t. 19.08.2021

<https://kuran.diyamet.gov.tr> , e. t. 11.08.2021.

<http://lugatim.com/s/kavram>, e. t. 12.08.2021.

<http://lugatim.com/s/fütüvvet>, e. t. 12.08.2021.

<https://kuran.diyamet.gov.tr/tefsir/R%C3%BBm-suresi/3463/54-ayet-tefsiri>, e. t. 12.08.2021.

<http://lugatim.com/s/îsâr>, e. t. 17.08.2021.

<http://lugatim.com/s/erdem> , e.t. 17.05.2021.

<http://lugatim.com/s/kötü>, e. t. 17.08.2021.

<https://turkishstudies.net/DergiTamDetay.aspx?ID=295>, e. t. 18.08.2021.

<http://lugatim.com/s/insan> , e. t. 16.05.2021.

<http://lugatim.com/s/din> , e.t. 24.07.2021

<https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/989056>, e. t. 18.08.2021.

<http://lugatim.com/s/îsâr>, e. t. 18.08.2021.

<http://lugatim.com/s/ağaç> , e.t. 30.05.2021.

<http://lugatim.com/s/külfet>, e. t. 13.08.2021.

<https://arastirmax.com/en/system/files/dergiler/37298/makaleler/9/2/arastirmax-turklerde-agacla-ilgili-inanislari-bunlara-bagli-kultler.pdf>, e. t. 18.08.2021.

<https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/989056>, e. t. 18.08.2021.

<http://lugatim.com/s/iman>, e. t. 30.07.2021.

<https://dergi.diyaret.gov.tr/makaledetay.php?ID=29361> , e. t. 31.07.2021.

<http://lugatim.com/s/ihlas>, e. t. 31.07.2021.

<http://lugatim.com/s/ihlan>, e. t. 01.08.2021.

<http://lugatim.com/s/yakin>, e. t. 01.08.2021.

http://www.tekederisi.com/Makaleler/515327770_3y%4b1lmaz.pdf, e. t. 07.08.2021.

<http://lugatim.com/s/bent>, e. t. 14.08.2021.

<http://lugatim.com/s/edep>, e. t. 10.08.2021.

<http://lugatim.com/s/maglul>, e.t. 14.08.2021.

EKLER

EK-1. *Tuhfetü'l-Vesâyâ* Fütüvvetnâmesindeki Şecer Tasviri

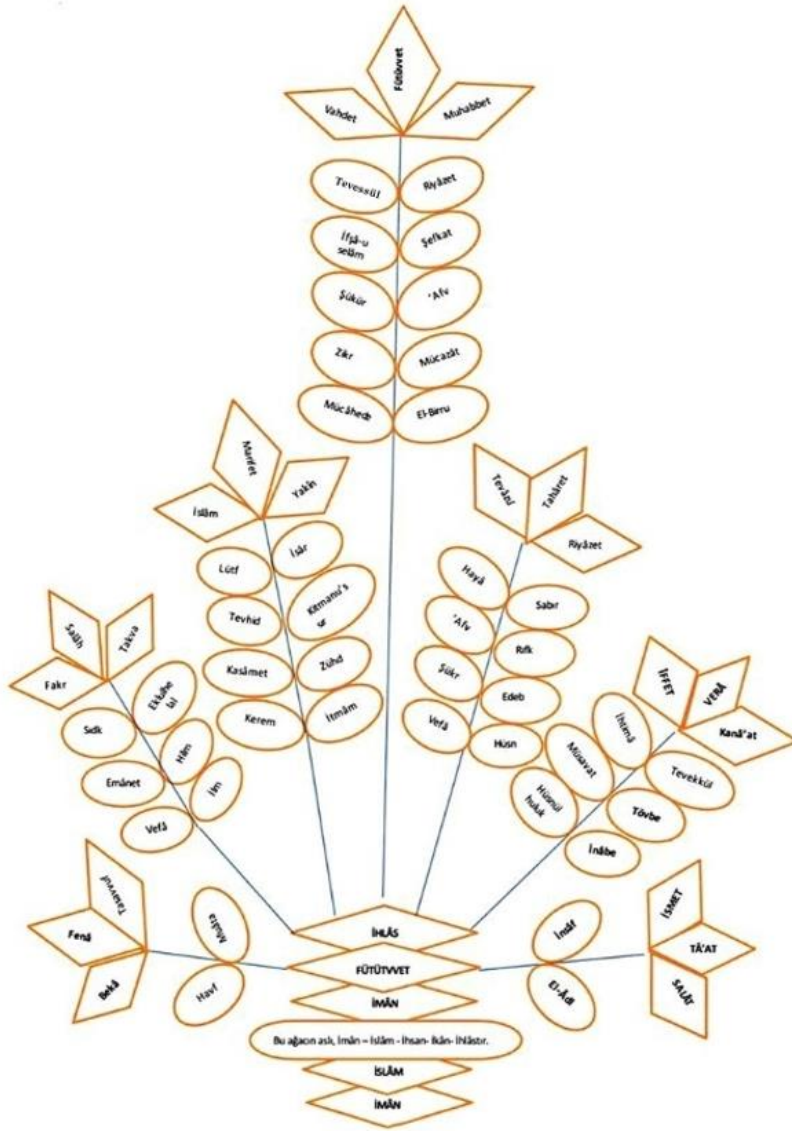
112.a

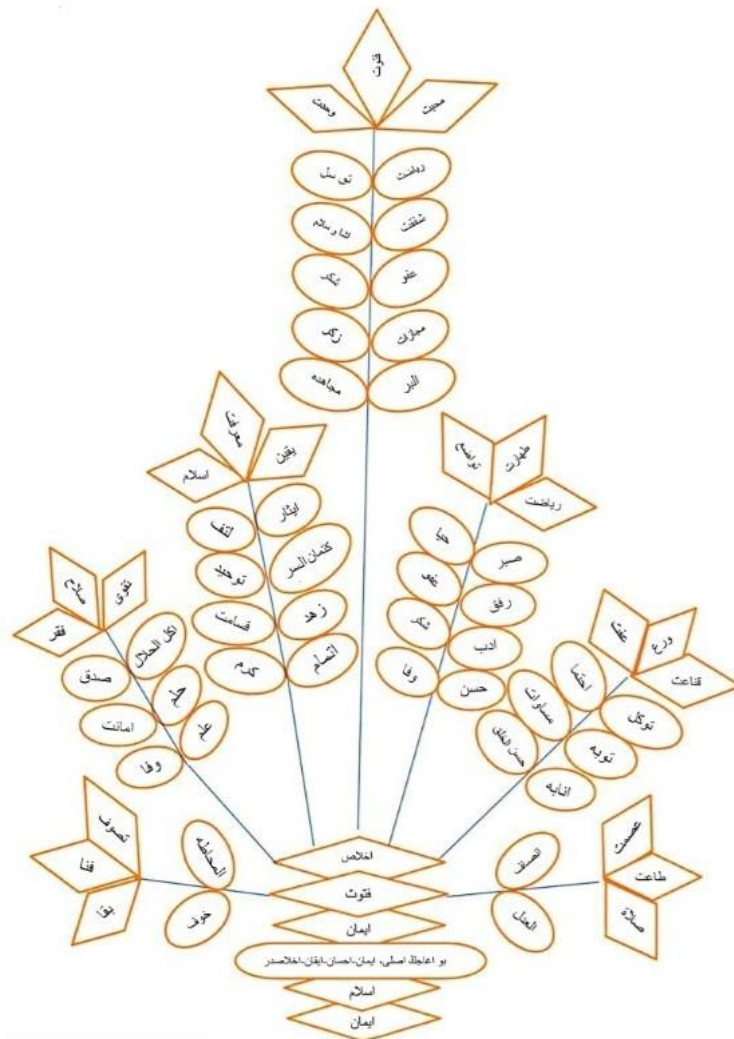
Ahmed-ibn-i İyâs-al-Nakkâş-al-Hartburî: *Tuhfat-al-Vesâyâ*

EK-2. *Tuhfetü'l-Vesâyâ* Fütüvvetnâmesindeki Şecer Tasvirinin Renkli Çizimi

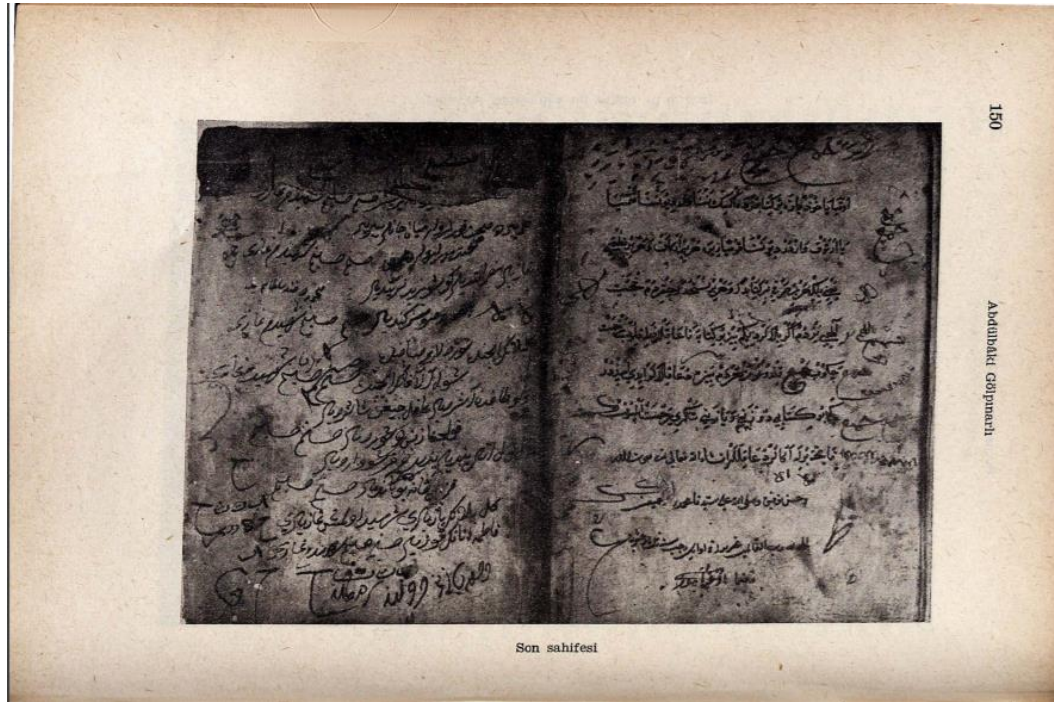
EK-3. *Tuhfetü'l-Vesâyâ* Fütüvvetnâmesindeki Şecer Tasvirinin Şematik Çizimi

EK-4. *Tuhfetü'l-Vesâyâ* Fütüvvetnâmesindeki Şecer Tasvirinin Şematik Çizimi

EK-6. *Burgâzî Fütüvvetnâmesinin* Son Sayfası

Bilimsel Etik Sayfası

Yemin Metni

Yüksek Lisans Tezi olarak sunduğum “Tuhfetü’l-vesâyâ’daki Fütüvvet Ağacının Burgâzî ve İznikli Eşref b. Ahmed’in Fütüvvetnâmelerindeki İzleri” adlı çalışmanın, tarafımdan, bilimsel ahlâk ve geleneklere aykırı düşecek bir yardıma başvurmaksızın yazıldığını ve yararlandığım eserlerin kaynaklarda gösterilenlerden oluştuğunu, bunlara atıf yapılarak yararlanılmış olduğunu belirtir ve bunu onurumla doğrularım.

Tarih:

10/01/2022

Adı SOYADI: Ayşegül Merve Uzgur

İmza